ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

4

TOMUL 24

1973

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

— Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la întreprinderea ROMPRESFILATELIA, căsuţa poştală 2001 — telex 011631 — Bucureşti, România sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa : I.C. Frimu nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

④ STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE

TOMUL 24 Nr. 4 1973

SUMAR

Pag.

STUDII

PETRE ROMAN, IÁNOS PÁL, HORVÁTH CSÁBA, Cultura Jigodin 559
ATTILA LÁSZLÓ, Consideraţii asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu 575
D. BERCIU, Scriere cu litere latine în complexul dacic de la Ocniţa (Ocnele Mari), jud. Vîlcea 611
ALEXANDRA BOLOMEY, Noi moduri de abordare a cercetării preistoriei 621

DISCUŢII

PETRE DIACONU, Despre data pătimirii lui Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos 633
GÉZA BAKÓ, Despre datarea mormintelor din secolul al VII-lea de la Vereşmort (com. Unirea) 643

NOTE

PAUL I. DICU, Noi descoperiri de unelte atribuite paleoliticului inferior pe cursul mediu al Argeşului 653
MARIA M. JUDE, Cîteva monumente sculpturale de la Potaissa 659
IOAN MITREA, Cîteva fibule romano-bizantine descoperite în Moldova 663
DONE ŞERBĂNESCU, Morminte din perioada prefeudală descoperite la Chirnogi (jud. Ilfov) 667
RADU POPA, O sobă cu cahle-oală din secolul XIV la Cuhea—Maramureş 671

RECENZII

WILHELM SCHLEIERMACHER, *Cambodunum-Kempten. Eine römische Stadt im Algäu* (N. Gudea) 681
GIOVANNI GORINI, *Monete antiche a Padova* (Gh. Poenaru-Bordea) 682
ION IONIŢĂ, *Das Gräberfeld von Independenţa (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov — Sîntana-de-Mureş-Kultur* (M. Babeş) 684
Bibliotheca Historica Romaniae (Petre Diaconu) 689
NOTE BIBLIOGRAFICE 691
NECROLOG C. DAICOVICIU 693
ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ 697
INDICE 699

S C I V, tomul 24, nr. 4, Bucureşti, 1973, p. 557—704

);
ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 24 | Nº 4 | 1973

SOMMAIRE

Page

ÉTUDES

PETRE ROMAN, IÁNOS PÁL, HORVATH CSÁBA, Die Jigodin Kultur 559
ATTILA LÁSZLÓ, Betrachtungen über die Keramik vom Typ Gáva der frühen Hallstattzeit 575
D. BERCIU, Écriture à lettres latines du complexe dace de Ocnița (Ocnele Mari) dép. de Vîlcea 611
ALEXANDRA BOLOMEY, New approaches to prehistoric research 621

DISCUSSIONS

PETRE DIACONU, A propos de la date du martyre de Zotykos, Attalos, Kamasis et Philippos 633
GÉZA BAKÓ, Zur Datierung der aus dem 7. Jahrhundert stammenden Gräber von Vereșmort (Gemeinde Unirea) 643

NOTES

PAUL I. DICU, Nouvelles découvertes d'outils attribués au paléolithique inférieur sur le cours moyen de l'Argeș 653
MARIA M. JUDE, Some sculptural monuments of Potaissa 659
IOAN MITREA, Quelques fibules romano-byzantines découvertes en Moldavie 663
DONE ȘERBĂNESCU, Tombes d'époque pré-féodale découvertes à Chirnogi (dép. d'Ilfov) 667
RADU POPA, Un poêle aux carreaux-pots du XIVe siècle de Cuhea—Maramureș . . . 671

COMPTES RENDUS

WILHELM SCHLEIERMACHER, *Cambodunum-Kempten. Eine römische Stadt im Algäu* (N. Gudea) 681
GIOVANNI GORINI, *Monete antiche a Padova* (Gh. Poenaru-Bordea) 682
ION IONIȚĂ, *Das Gräberfeld von Independența* (Walachei). *Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Tschernjachov-Sintana-de-Mureș- Kultur* (M. Babeș) 684
Bibliotheca Historica Romaniae (Petre Diaconu) 689
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES 691
NECROLOGE C. DAICOVICIU 693
ABRÉVIATIONS 697
INDEX 699

CULTURA JIGODIN
O CULTURĂ CU CERAMICĂ ŞNURATĂ ÎN ESTUL TRANSILVANIEI

DE

PETRE ROMAN, IÁNOS PÁL, HORVATH CSÁBA

În lumina existenţei unui material de studiu mai numeros, unele din descoperirile semnalate de Székely Zoltán pot fi valorificate astăzi într-un mod mai cuprinzător.

Spre deosebire de repetatele referiri ale lui Marton Roska [1] la ceramica şnurată din Transilvania, Székely Zoltán a supus discuţiei o aşezare în care ceramica ornamentată cu impresiuni de sfoară răsucită nu mai reprezenta doar apariţii sporadice, infiltrări în anume medii culturale sau moşteniri culturale, ci un element deosebit de caracteristic, definitoriu [2].

Este vorba, anume, despre aşezarea de la Jigodin (cartier al oraşului Miercurea Ciuc) situată pe un loc proeminent (,,Locul stejarilor'' = ,,Csereoldal''), pe vîrful căruia s-a deschis o carieră de piatră (fig. 1). Cercetările de teren i-au prilejuit lui Székely Zoltán precizarea unui singur strat de cultură, gros de 0,30—0,40 m, din care s-au adunat ceramică, cuţite curbe şi un topor din piatră. Ceramica făcea parte din două grupe distincte, una dintre ele — cea ornamentată cu impresiuni de şnur — fiind pusă în legătură cu aceea de la Usatovo. Prezenţa unei astfel de aşezări, în estul Transilvaniei, era explicată prin mişcarea spre vest a triburilor nomade, plecate din sud-vestul U.R.S.S. Deoarece unele elemente de la Jigodin erau comune şi culturii Schneckenberg, Székely Zoltán vedea la baza culturii Schneckenberg şi elemente din ,,cultura Gorodsk-Usatovo'' [3].

---

[1] Marton Roska, DolgCluj, 5, 1914, p. 418—436; idem, DolgCluj, 6, 1915, p. 1—18; idem, PZ, 16, 1925, p. 85—86; idem, Közlemények (Debrecen), 1939, 2; idem, Repertorium, pl. 11. Vezi şi Amália Mozsolics, WPZ, 29, 1942, p. 30—50.

[2] Székely Zoltan, SCIV, 6, 1955, 3—4; p. 843 şi urm., fig. 2.

[3] *Ibidem*, p. 846.

O a doua aşezare, cu caractere aidoma celei de la Jigodin, s-a semnalat, tot de Székely Zoltán [4], în hotarul satului Leliceni (com. Sîncrăeni, jud. Harghita), pe pintenul unui munte. Locul fusese răscolit de nişte

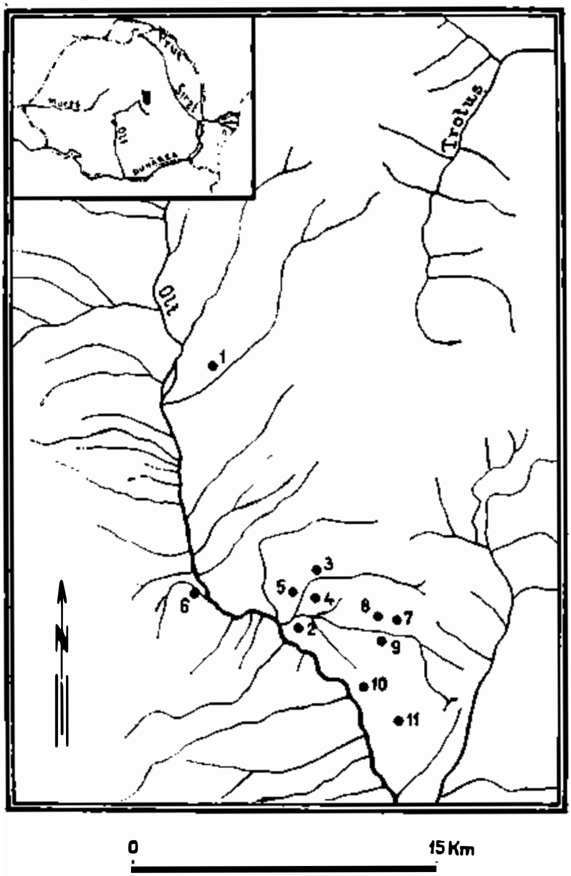

Fig. 1. Harta cu descoperiri de tip Jigodin. 1 Văcăreşti; 2 Jigodin; 3 Miercurea Ciuc— „Dealul lui Csáka"; 4 Miercurea Ciuc — „Culmea Muntelui"; 5 Miercurea Ciuc — „Dealul pulberăriei"; 6 Băile Miercurea Ciuc; 7 Leliceni — „Muntele cu piatră"; 8 Leliceni — „Locul oprit"; 9 Leliceni — „Suta III"; 10 Sîncrăeni; 11 Sîntimbru.

săteni pentru scosul pietrei şi de către ostaşi, în timpul ultimului război. În tranşee, Székely Zoltán a observat un strat de cultură, gros de 0,30—0,40 m, „aparţinîrd culturii Gorodsk-Usatovo" şi La Tène-ului dacic [5].

Ceva mai tîrziu, Gh. Bichir va include aşezările de la Jigodin şi Leliceni în aria şi între descoperirile de tip Schneckenberg [6].

Deschiderea în anii trecuţi a unei cariere de piatră la Leliceni, care a distrus în cea mai mare parte aşezarea semnalată de Székely Zoltán, a provocat săpături de salvare, executate în 1969 şi 1971 de către muzeul

---

[4] Idem, Materiale, 5, 1959, p. 238; pl. 1/4; 8/1—7.
[5] *Ibidem.*
[6] Gh. Bichir, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 88 şi notele 13, 14.

din Miercurea Ciuc [7]. Cu această ocazie s-a colecţionat un bogat, variat şi foarte valoros material arheologic.

În mai — iunie 1973, Institutul de arheologie din Bucureşti, în colaborare cu Muzeul din Miercurea Ciuc, a întreprins noi cercetări la Leliceni [8]. În cele ce urmează prezentăm succint, preliminar, principalele rezultate obţinute.

Aşezarea este situată la circa 3 km est de Miercurea Ciuc, nu departe de satul Leliceni, între „Pîrîul Mic" („Kicsirét patak") spre nord şi „Pîrîul Mare" („Nagyrét pataka") spre sud, pe un munte de formă alungită (cam de 1 km lungime) şi prezentînd, spre extremităţile estică şi vestică, două ridicături care domină văile spre vest şi est. Atît prima ridicătură (cea vestică), numită de localnici „Locul oprit" („Tilalmos"), cît şi a doua „Muntele cu piatră" („Köhegy") (pl. 6/1), conservă urme de aşezări străvechi. Pe „Locul oprit" există o bogată locuire de tip Coţofeni timpuriu şi una, mai slabă, a culturii cu ceramică şnurată. În schimb pe „Muntele cu piatră", unde frontul de lucru al carierei a atins peste 80 % din terenul vechilor aşezări (pl. 6/1), au existat: o locuire mai puţin densă de tip Coţofeni (tot dintr-o perioadă timpurie de evoluţie dar, tipologic, mai nouă decît aceea de pe „Locul Oprit"); o locuire intensă a unei populaţii şnurceramice; răspîndiri foarte slabe Wietenberg şi o locuire sporadică dacică. Cercetările noastre s-au concentrat pe „Muntele cu piatră". Acolo, stratigrafic, s-a observat existenţa unui strat de cultură subţire, mai bine păstrat pe terenul neted — acum distrus — şi spălat de ape sau răzuit artificial, pe pante. În acest ultim caz, resturile arheologice s-au descoperit doar în albierile naturale ale terenului. Pantele nordice, estice şi vestice ale înălţimii au fost întărite artificial printr-un val, construit din pietre, „legate" cu pămînt de culoare neagră-închisă, granulos (pl. 6/2). Din pămîntul acestui val s-a scos aproape 90 % din materialul arheologic. Este deci evidentă răzuirea, pe o mare suprafaţă, a stratului de cultură, în scopul construirii fortificaţiei. Pe suprafaţa amplasării valului, lată de circa 7 m, stratul de cultură a rămas intact. Aşa, de exemplu, în secţiunile IV şi IV A din 1973, sub valul de piatră, s-a păstrat stratul

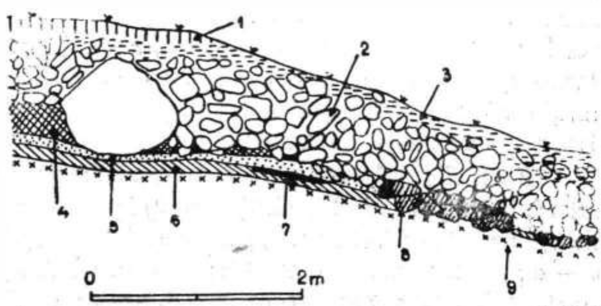

Fig. 2. Leliceni — „Muntele cu piatră". Profilul vestic al SIV/1973. 1 sol vegetal; 2 pietre din valul fortificaţiei; 3 depunere dacică; 4 nivel de culoare neagră, cu ceramică şnurată; 5 nivel de culoare cenuşie, cu ceramică şnurată; 6 nivel de culoare galben-cenuşie, cu ceramică şnurată şi cioburi Coţofeni; 7 vatră de foc; 8 peretele nordic al locuinţei cu ceramică şnurată; 9 **stîncă.**

[7] Săpături efectuate de János Pál şi Horváth Csába. Unele materiale, aflate în Muzeul din Miercurea Ciuc, au fost culese, anterior, de către L. Kerezsi.

[8] La săpături au participat: Petre Roman, János Pál, Horváth Csába, Miklosay Vilmos, Kákonyi László. Subliniem aportul deosebit al neobositului lucrător de teren, Orbán Gábor.

de cultură (fig. 2, nr. 4—6), format din trei niveluri succesive, clare : unul, cel superior, negru-închis, granulos, absolut identic pămîntului din val şi cu acelaşi conţinut arheologic (dovadă că acest ultim nivel — care reprezintă locuirea cea mai densă pe această înălţime — a fost cel mai afectat de cei care au construit fortificaţia); altul — cel mijlociu — de culoare cenuşie, căruia — în acest loc — îi corespunde o locuinţă de mici dimensiuni, de formă rectangulară, ai cărei pereţi (păstraţi sau dezveliţi) nordic şi estic au fost construiţi din pietre „legate" cu pămînt gălbui; ultimul, cel mai vechi, de culoare galben-cenuşie, conţinînd puţine resturi ceramice (cîteva de tip Coţofeni, cîteva ale culturii cu ceramică şnurată).

Cele trei niveluri menţionate aparţin culturii cu ceramică şnurată, căci locuirea Coţofeni nu a fost, pe „Muntele cu piatră", aşa de densă pentru a forma o depunere stratigrafică continuă.

Valul de piatră a fost construit, sigur, după încetarea locuirii cu ceramică şnurată. Faptul că (foarte limpede observat mai ales în secţiunile IV şi IV A, fig. 2, nr. 3) peste val şi peste dărîmăturile acestuia s-a cules o mare cantitate de material dacic — material care, pînă în prezent, nu s-a găsit şi în val —, faptul că în interiorul zonei fortificate — de unde se răzuise stratul de cultură tocmai pentru construirea valului — apar de asemenea, sub solul vegetal, resturi dacice, ne arată că fortificaţia este anterioară şi că ea era deja în ruine pe vremea locuirii dacice.

Bogatul inventar arheologic de pe „Muntele cu piatră" se compune din numeroase aşchii cu margini tăioase, realizate dintr-o rocă vulcanică de culoare cenuşie-închisă; din cîteva piese de silex (cu marginile sub formă de fierăstrău, printre acestea figurînd şi cîteva săgeţi cu baza concavă, pl. 7/1 — 3); topoare din rocă dură sau tuf vulcanic (cu gaură de înmănuşare sau plate, pl. 7/4 — 7); măciuci; numeroase cuţite curbe de piatră (pl. 1/5, 6; 7/16); relativ numeroase tipare de turnat piese de metal, realizate din lut, în majoritatea cazurilor şi din gresie, într-un caz (în acestea putîndu-se turna topoare — fig. 3 — , ace, lame de pumnale); ceramică.

Ceramica, atît de abundentă şi grăitoare, a fost confecţionată, în cea mai mare parte, din lut cu amestec, în mare cantitate, de nisip mărunt. Suprafeţele au avut, iniţial, un slip foarte subţire. Culoarea vaselor este, în general, galben-cărămizie, cărămizie, cenuşie sau neagră. Pereţii sînt subţiri, arderea bună, rezonantă. Redusă numeric este ceramica fină, fără sau cu puţin nisip, slip exterior, culoare neagră sau cenuşie. Categoria grosieră, cu amestec de pietricele mari în pastă, este rară.

Formele de vase sînt numeroase: panare (pl. 5/2,4 = 7/20; 9/1); ceşti (pl. 2/6; 4/2; 5/8); căniţe (pl. 2/5; 4/1.4, 5, 6 = 9/2); ulcioare (fig. 4 = pl. 8/1; pl. 2/7; 3/2; 9/10); străchini (pl. 1/2,3 = 9,4; 1/4; 2/3,4; 3/3,5,7 a — b; o miniatură la pl. 4/3); amorfe (pl. 2/1; 5/1, 3, 5, 7); vase cu 2 toarte (pl. 5/6); vase dreptunghiulare (pl. 4/7 a — b); vase de mari dimensiuni în formă de pîlnie (pl. 3/6); vase borcan (pl. 3/4); vase în formă de pîlnie (pl. 2/8 = 8/2). Într-un caz avem reprezentat un vas-askos (pl. 1/1a — c = 9/5) iar în altul o miniatură de fructieră, cu picior (pl. 2/2). O formă, cu încercare de reconstituire la pl. 3/1, avea, probabil, două toarte în bandă lată (s-a conservat una, lată de 4,5 cm).

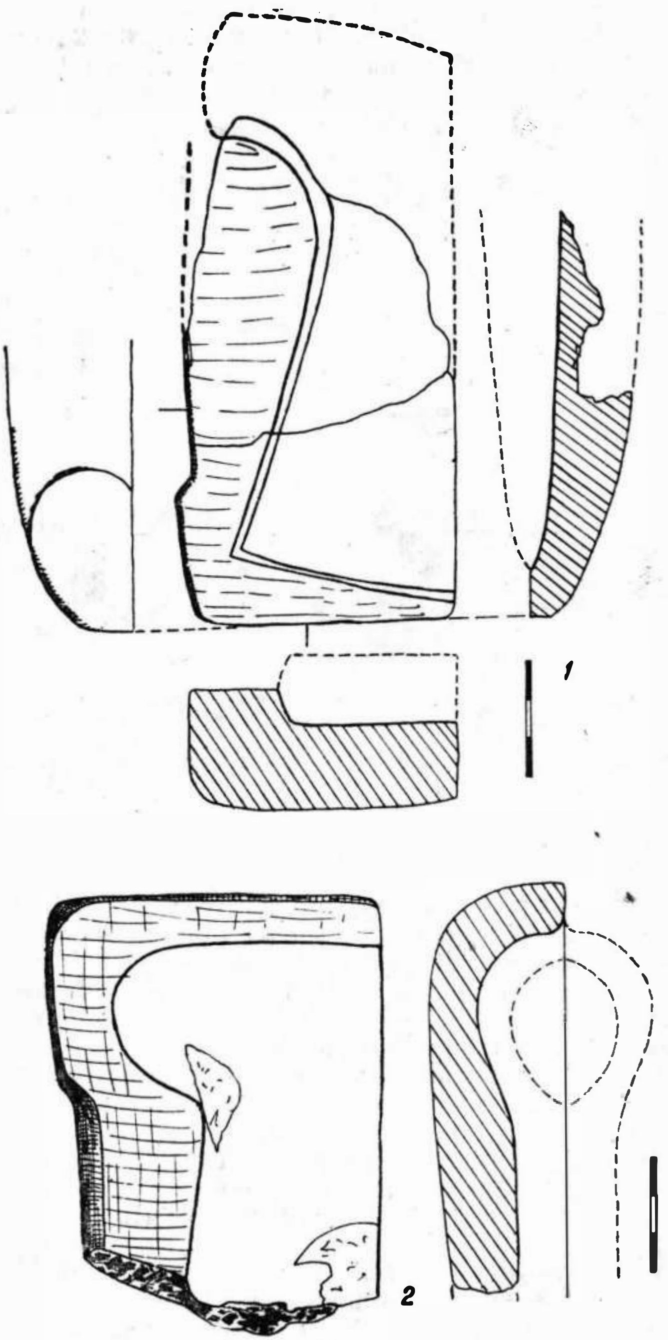

Fig. 3. Leliceni — „Muntele cu piatră”. Tipare de turnat topoare de tip Dumbrăvioara.

S-au folosit următoarele procedee tehnice pentru ornamentarea vaselor : impresiunile cu şnurul (fig. 4 ; pl. 2/5,7,8 ; 3/1,2 ; 4/2 ; 5/4 ; 7/18 ; 8 ; 9/3,6—9,11—13), păstrînd, uneori, urme de încrustaţie ; impresiunile

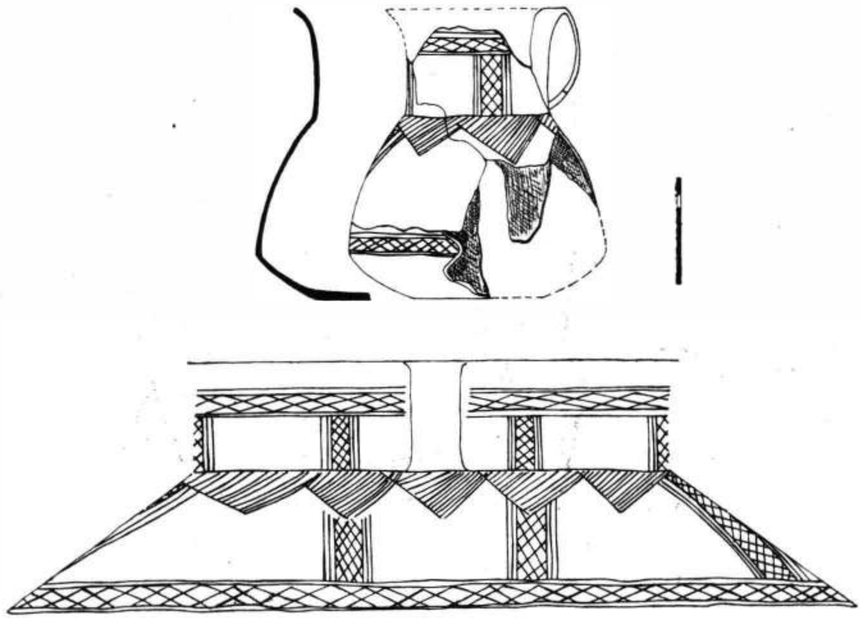
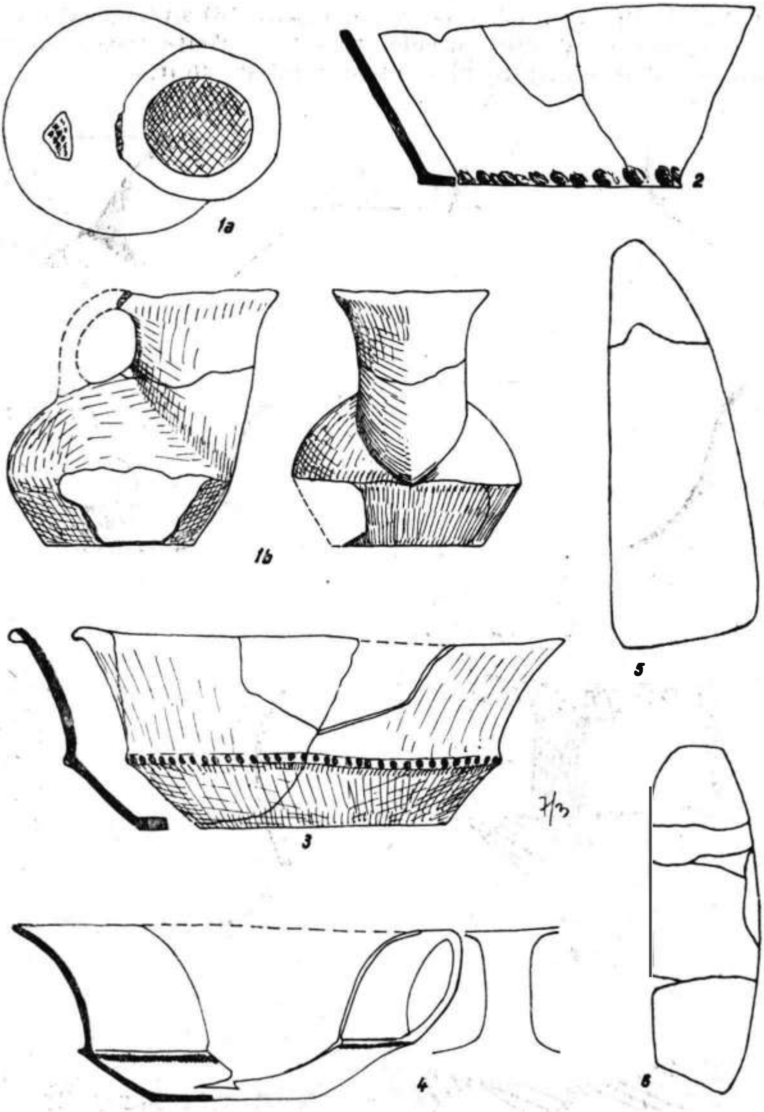

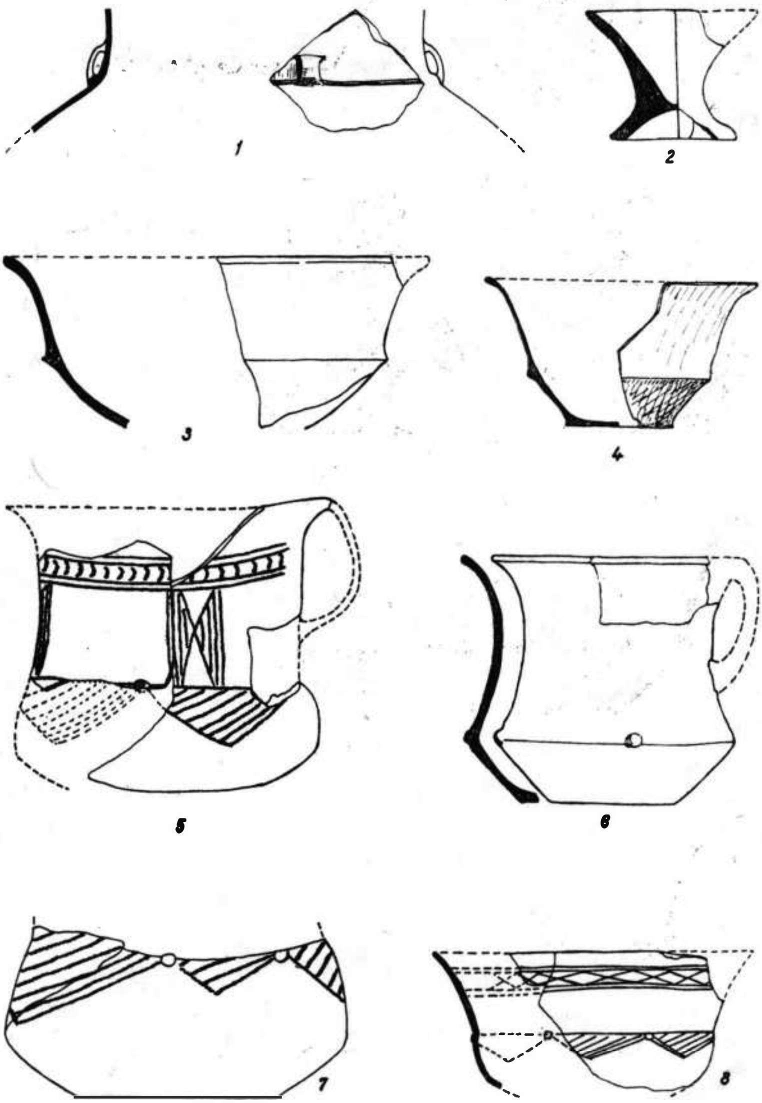
Fig. 4. Leliceni — ,,Muntele cu piatră". Vas ornamentat cu şnurul şi încercare de reconstituire a ornamentului, desfăşurat.

cu un vîrf, ţeavă sau alt ustensil (pl. 8/3,9,11,12,15,16,18—20 ; 9/11,12) ; proeminenţele (alungite sau simple) ; pastile (pl. 7/18 ; 8/2 ; 9/9) ; benzi în relief, simple, crestate sau alveolate (pl. 1/3 ; 2/1 ; 3/2,4,6 ; 4/7 a—b ; 5/1,3,5 ; 7/13,15,17,19,22 ; 9/10) ; şănţuleţe adîncite ; barbotinarea părţii inferioare a vaselor (pl. 3/1,4,6 ; 5/5,7) ; în trei cazuri, găuri-perforate. Ornamentele acoperă gîtul şi umărul vaselor, foarte rar toată suprafaţa sau marginile interioare ale acestora. Motivele se dispun în frize. Pe umărul vaselor apar, constant, triunghiuri cu vîrful în jos, haşurate oblic, avînd ca punct despărţitor, unul de altul, una sau mai multe pastile în relief, sub formă de linte sau cu alveolare la mijloc (fig. 4 ; pl. 2/5,7,8 ; 3/1,2 ; 7/18 ; 8/1—2, 15 ; 9/7—9, 11—13). Ca excepţie, triunghiuri haşurate, cu vîrful în sus, întîlnim şi pe gîtul sau marginea interioară a vaselor (pl. 8/13). În unele cazuri, triunghiurile sînt mărginite de şiruri de impresiuni circulare sau alveolare (pl. 9/11,12). Pe gîtul vaselor (fig. 4 ; pl. 2/5,8 ; 3/1 ; 8/1—11, 14,15,17, 19—21), paralel cu marginea, se trasează o bandă orizontală care, fie că este haşurată simplu sau în reţea, fie că formează o friză ornamentală, păstrînd la mijloc un spaţiu umplut cu linii în X, impresiuni alveolare, circulare, semicirculare, în formă de paranteze sau alternanţe de triunghiuri haşurate şi romburi sau triunghiuri cruţate. Deseori, şi mai ales la partea inferioară, benzile sînt mărginite de impresiuni circulare. Tot pe gîtul vaselor, de data aceasta în dispunere perpen-

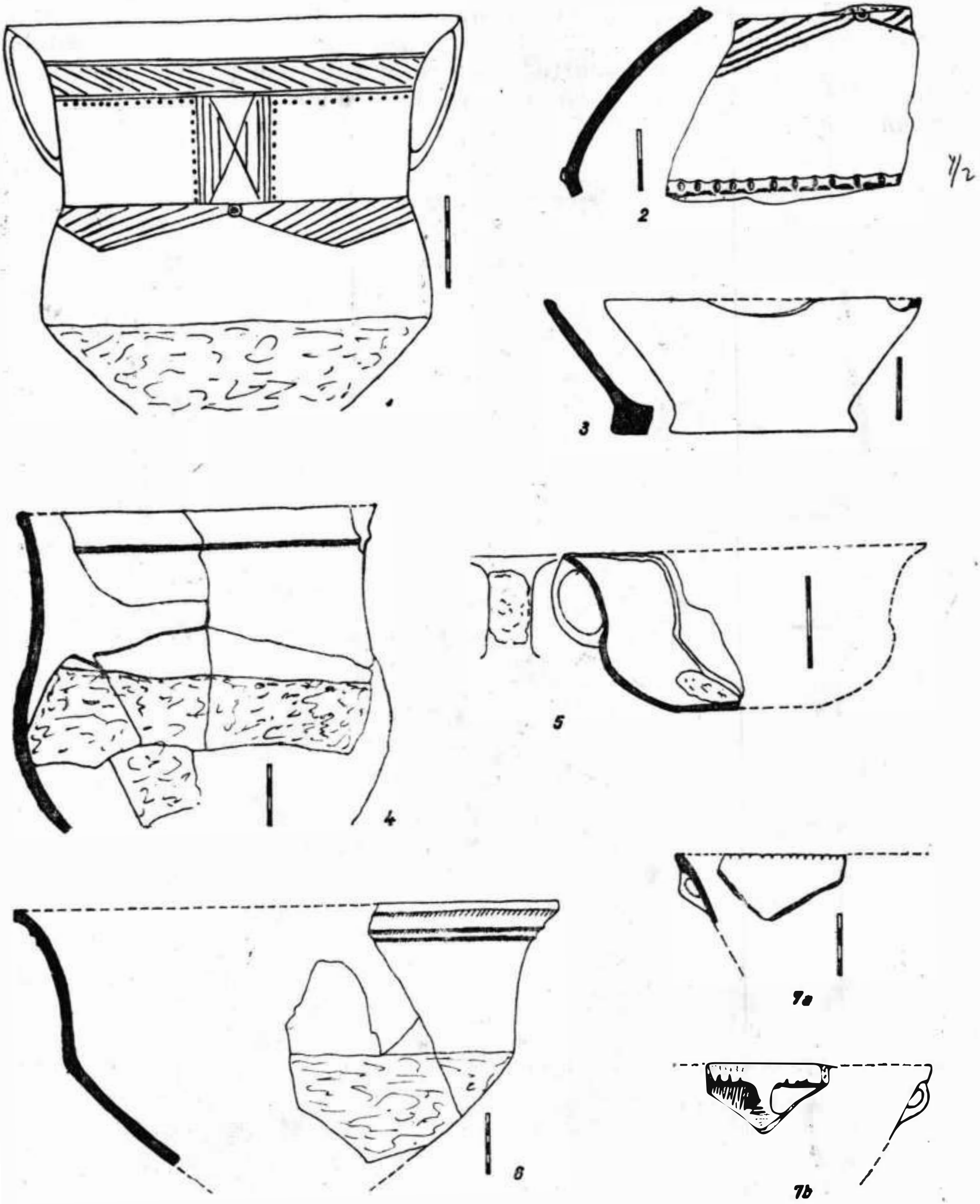
Pl. 1. Leliceni — ,,Muntele cu piatră''. 1—4 vase și 5—6 cuțite curbe de piatră. (1 ;2 din mărimea naturală).

diculară (fig. 4 ; pl. 2/5 ; 3/1 ; 8/1, 3—5, 12, 15, 16) sînt trasate, din loc în loc, benzi de acelaşi caracter cu cele orizontale. Toate aceste motive complexe sînt realizate cu ajutorul impresiunilor de şnur.

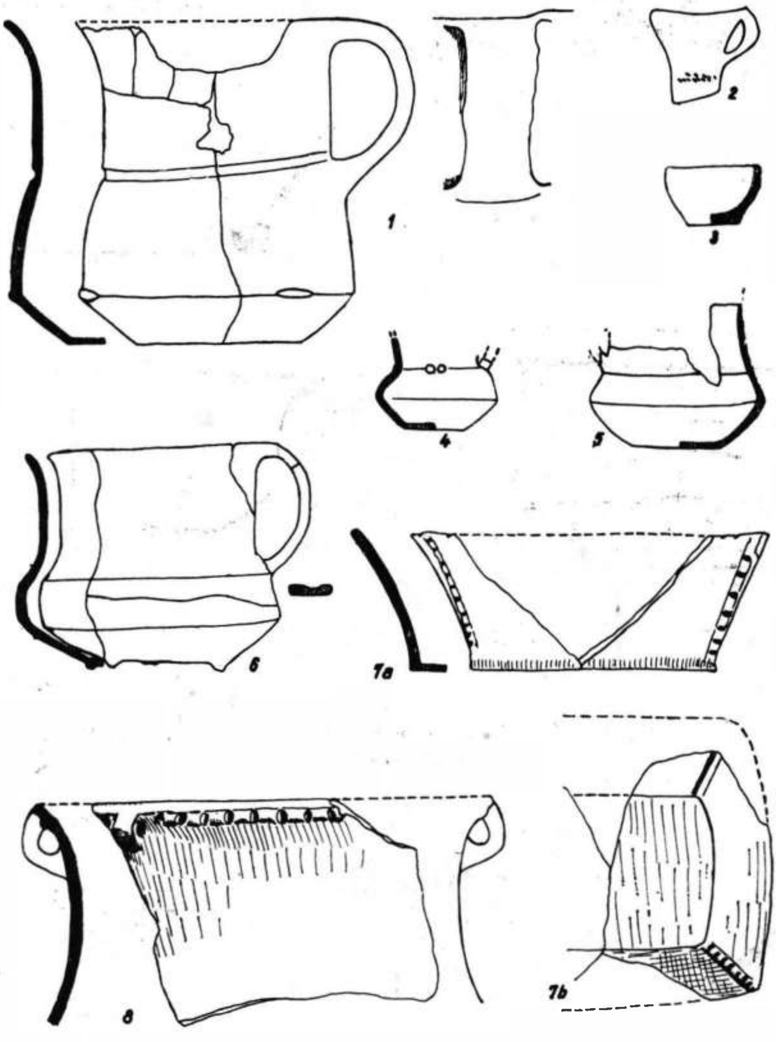
Pl. 2. Leliceni — „Muntele cu piatră". Vase de lut (5—8 ornamentate cu şnurul). (1,4,8=1 :4 ; 2,3,5—7=1 :2 din mărimea naturală).

Prin şănţuleţe late şi adînci s-a realizat, după toate aparenţele, un motiv spiraliform de genul tangentă la cerc, iar în alte cazuri benzi orizontale, din care pornesc altele verticale. Benzile sînt mărginite de impresiuni alveolare.

Pl. 3. Leliceni — ,,Muntele cu piatră''. Vase de lut. 1,2 ornamentate cu şnurul. 1 rep re-zintă o încercare de reconstituire a unui vas fragmentar.

Banda în relief — simplă, crestată sau alveolată — formează linii orizontale izolate (pl. 7/17, 22), benzi orizontale din care pleacă altele verticale (pl. 7/13), benzi scurte, aplicate la baza sau partea superioară a toartelor (pl. 7/21), benzi scurte, paralele care au ca punct de plecare o proeminență alungită (pl. 7/15).

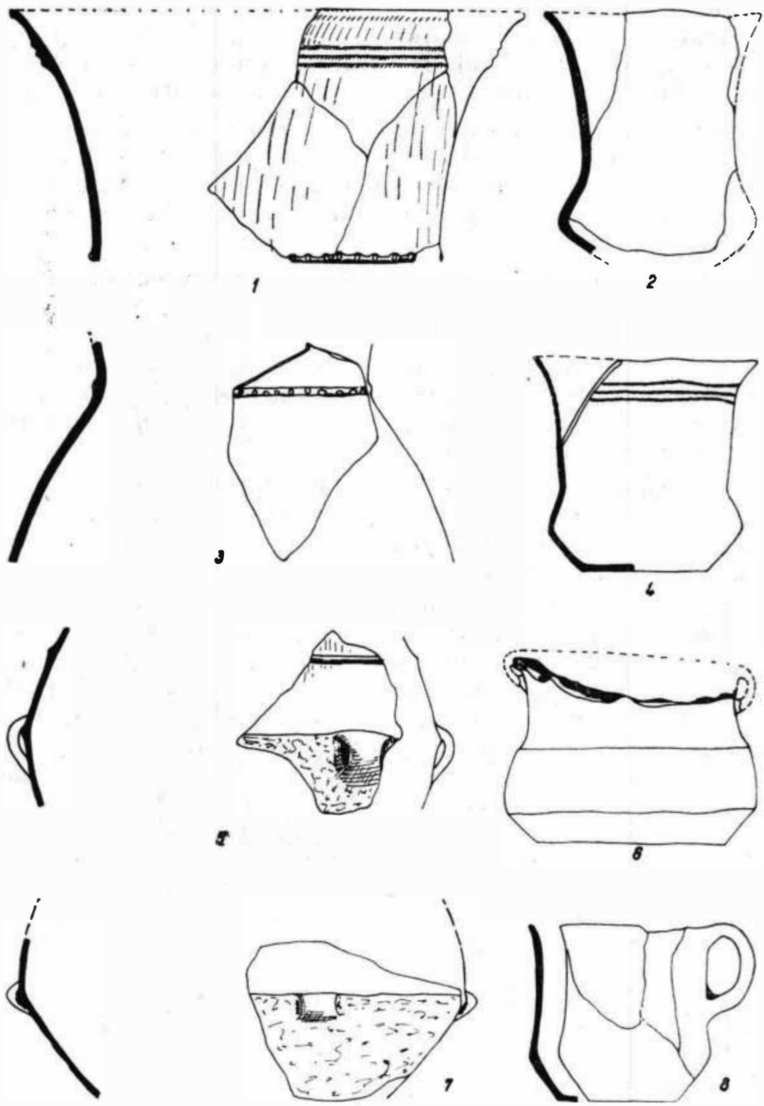

Pl. 4. Leliceni — „Muntele cu piatră". Vase de lut (1 :2 din mărimea naturală).

Din lut au mai fost de asemenea confecționate numeroase fusaiole (pl. 7/10, 11), topoare miniaturale (pl. 7/9), mosoare (?), obiecte de podoabă sau cult (pl. 7/8, 12, 14).

Materialele asemănătoare celor descoperite la Jigodin și Leliceni (pe „Muntele cu piatră" și „Locul oprit") au apărut și pe muntele situat

la sud-vest de „Muntele cu piatră", unde s-a deschis de asemenea o carieră de piatră (Suta III).

Pl. 5. Leliceni — „Muntele cu piatră". Vase de lut (1,3,5,7=1 :4; 2,4,6,8=1 :2 din mărimea naturală).

Alte descoperiri, de pe raza şi împrejurimile oraşului Miercurea Ciuc [9], provin din punctele „Dealul lui Czáko" („Czákadomb", înălţime mai mică, situată la est de oraş); „Culmea Muntelui" („Bérchegy", înăl-

[9] Materialele se află în depozitul muzeului din Miercurea Ciuc.

ţime în formă de con vulcanic, cu largă privire asupra împrejurimilor); ,,Dealul pulberăriei" (,,Puskaporos", înălţime pe care astăzi s-a amplasat clădirea liceului de cultură generală nr. 2); Băile Miercurea Ciuc [10] (pe terasa înaltă de pe dreapta Oltului).

Un foarte caracteristic material cu ceramică şnurată provine de la Văcăreşti (com. Mihăileni, jud. Harghita) [11] unde a existat o aşezare, de acest tip, pe un vîrf de munte, distrusă total de o carieră de piatră.

Printre locurile cu descoperiri de ceramică şnurată se înscriu şi cele de la Sîncrăeni (comună în jud. Harghita, culese din gropile de siloz săpate la est de sat, pe dreapta şi pe stînga drumului naţional, pe o terasă înaltă) şi Sîntimbru (comuna Sîncrăeni, jud. Harghita, culese de pe ,,Dealul mic"= ,,Kishegy) [12].

Unei locuiri de acelaşi caracter nu este exclus să-i aparţină şi unele fragmente ceramice de la Casinul Nou (descoperite între ,,Cetatea Szetye" şi un pod), păstrate în depozitul muzeului din Miercurea Ciuc.

Avem, aşadar, la dispoziţie cel puţin 11 puncte cu descoperiri arheologice care caracterizează această manifestare culturală din estul Transilvaniei, dar nu şi suficient material de comparaţie pentru a încerca, acum, o periodizare internă a evoluţiei sale.

Locul şi timpul pe care cultura cu ceramică ornamentată cu şnurul, din localităţile menţionate, îl ocupă în preistoria Transilvaniei este reliefat de analogiile pe care elementele sale componente şi le găsesc în alte medii culturale deja caracterizate.

O primă comparaţie se impune cu cultura Schneckenberg în care, nu fără serioase temeiuri, Gh. Bichir (vezi mai sus, nota 6) a introdus chiar unele dintre aşezările aflate în discuţie. Elementele de comparaţie sînt într-adevăr suficient de numeroase pentru a permite eventuale păreri care să considere ,,cultura" noastră drept o variantă a culturii Schneckenberg. Atît cît ştim astăzi despre evoluţia ,,culturii Jigodin", analogii îşi găseşte doar în faza Schneckenberg B — Prox [13]. Cum noi o cunoaştem însă numai ca o manifestare culturală pe deplin cristalizată şi chiar autohtonizată este de presupus că vor ieşi la iveală etape şi mai vechi (eventual şi mai noi) care să permită şi alte analogii. Chiar dacă însă deosebirile de care vorbea Prox că ar exista între faza A şi B Schneckenberg s-au atenuat în urma corectărilor ulterioare [14], raportarea analogilor ,,culturii Jigodin" doar la materiale specifice fazei Schneckenberg B ne arată că faza Schneckenberg A a reprezentat totuşi un moment distinct, care poate presupune orientări şi contacte (chiar genetice!) diferite de faza B [15].

---

[10] Pál Iános şi Dionisie Kovács, StMatTîrgu Mureş, 2, 1967, p. 46, pl. 17/67—72.

[11] *Ibidem*, p. 47, pl. 18/87—98.

[12] *Ibidem*, p. 49.

[13] A se compara de la A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Braşov, 1941, ilustraţia asupra fazei B cu materialele noastre.

[14] A.D. Alexandrescu şi N. Constantinescu, Materiale, 6, 1959, p. 673; Gh. Bichir, *loc. cit.*, îndeosebi p. 88—104.

[15] A. Prox se dovedeşte a fi avut dreptate, în esenţa lucrurilor fireşte, atunci cînd vedea orientări diferite pentru cele 2 principale faze Schneckenberg (*op. cit.*, p. 52 şi urm, 61 şi urm.).

În lumina descoperirilor ,,culturii Jigodin", nouă ni se pare firesc să legăm apariţia fazei Schneckenberg B sau transformarea fazei A în B şi inevitabil îndepărtarea de Glina III, de con-

Ceramica şnurată din aria şi aşezările culturii Schneckenberg [16] se poate datora schimburilor intertribale şi imitaţiilor după ceramica de tip Jigodin.

Comune celor două culturi sînt de asemenea vîrfurile de săgeţi cu bază concavă, topoarele de tip Dumbrăvioara [17], cuţitele curbe de piatră, tipul de aşezare, forme de vase şi motive ornamentale.

O analiză atentă a lucrurilor va scoate însă în evidenţă o multitudine de deosebiri, nicidecum neesenţiale. Ele sînt de semnalat, atît în domeniul formelor, cît şi în acela al decorului. Dacă însă, aceste deosebiri nu vor fi socotite decît deviaţii normale care pot ilustra doar două variante ale aceleiaşi culturi, separarea dintre fazele A şi B Schneckenberg va deveni, mai devreme sau mai tîrziu, o separare şi culturală, nu numai fazeologică. Ceea ce dorim să se reţină, din această notă preliminară, este mai ales faptul că orizontul cronologic în care, de data aceasta în mod cert, se înscriu materialele cu ceramică şnurată de tip Jigodin, Leliceni etc. din depresiunea Ciucului, este cel Schneckenberg B. Descoperirile şi studiile ulterioare vor putea lărgi acest cadru.

În depresiunea Ciucului sînt cunoscute de asemenea relativ numeroase puncte cu descoperiri Coţofeni (evident mai vechi şi dintr-o perioadă timpurie a acestei culturi) [18], precum şi ale culturilor Ciomortan şi Wietenberg [19]. Între cultura Coţofeni din depresiune şi cultura cu ceramică şnurată de tip Jigodin trebuie să fi existat un spaţiu de tip apreciabil. În parte, spaţiul se va umple cu etape mai vechi ale culturii Jigodin, dar rămîne cel puţin o etapă, pe durata fazei Schneckenberg A, în care viitoarele cercetări au un cuvînt de spus.

Despre o contemporaneitate cu Ciomortan şi Wietenberg nu poate fi vorba, toate trei fiind prezente în regiune. La prima vedere, cineva ar putea fi tentat să derive unele forme şi motive (triunghiurile haşurate) ale culturii Ciomortan din cultura cu ceramică şnurată. După caracteristicile, astăzi cunoscute, ale culturii Ciomortan — ce pare o simbioză Monteoru-Costişa — între ea şi cultura Jigodin există însă ori încă o necunoscută în cercetare, care exclude, astăzi, o succesiune directă între Jigodin şi Ciomortan; ori între cele două culturi nu există nici o legătură, ultima

---

tactele cu grupul şnurceramic din depresiunea Ciucului. Deci, în timp ce Schneckenberg A (ca şi Glina) au avut drept precursor un orizont de tip Cernavodă II (rolul descoperirilor de la Zăbala, urmînd a se preciza după publicarea integrală a materialelor, Cf. Székely Zoltán, SCIV, 22, 1971, 3, p. 389, 391; Eugenia Zaharia, Aluta, 1, 1970, p. 64—65), orientarea fazei B a fost dată de alte contacte culturale.

[16] Ne referim la cea atribuită fazei Schneckenberg B, pe care o socotim de tip Jigodin. Cea existentă în Schneckenberg A (Gh. Bichir, *loc. cit.*, p. 97, fig. 5/4) trebuie privită cu multă circumspecţie deoarece putea proveni şi din alte contacte (Coţofeni, de exemplu) sau moşteniri anterioare. În cazul în care se va demonstra că şi aceasta este tot de tip ,,Jigodin'', relaţiile cronologice între cele două ,,culturi'' ar căpăta noi dimensiuni.

[17] Alexandru Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I. München, 1970, p. 31—32, pl. 4/48—57.

[18] Descoperiri inedite, aflate în depozitul Muzeului din Miercurea Ciuc. Cf. şi Eugen Comşa, Cumidava, 4, 1970, p. 5 şi fig. 1.

[19] Székely Zoltán, *loc. cit.*, p. 387 şi urm.; idem, Aluta, 1, 1970, p. 71 şi urm.

înlăturînd-o brutal pe prima. Un contact sau o moştenire a unui astfel de contact pare mai curînd a trăda ornamentul complex aflat pe un vas de la Costişa [20].

În sensul existenţei unui hiatus între începuturile culturii Ciomortan şi sfîrşitul culturii Jigodin (deci şi Schneckenberg B), admiţîndu-se, implicit, şi o mai activă prezenţă Monteoru I C_3 în estul Transilvaniei [21], poate grăi şi prezenţa ceramicii ornamentate cu şnurul în aşezările primei etape Monteoru I C_3 din depresiunea Oneşti [22] şi lipsa ei în aşezările culturii Ciomortan. Această ceramică a putut ajunge în depresiunea Oneşti şi prin intermediul elementelor Monteoru I C_3 din Transilvania care au suprapus aria Schneckenberg şi Jigodin, ori prin eventuala extindere a culturii Jigodin şi în depresiunea Oneşti. În acest ultim caz, cultura Monteoru ar fi avut primele sale contacte cu un grup şnurceramic şi nu cu unul de tip Folteşti II, cum s-a afirmat [23].

Compararea ceramicii şnurate din culturile Jigodin, Schneckenberg B şi Monteoru I C_3 (din depresiunea Oneşti) cu alte culturi, în care această tehnică de ornamentare se foloseşte, nu arată apropieri de natură culturală, cronologică sau de derivaţie genetică. Ne sînt relativ bine cunoscute formele de manifestare a ceramicii ornamentate cu şnurul din cadrul culturilor: Cucuteni, Horodiştea-Folteşti, Cernavodă I, II sau III, Celei, Coţofeni [24]. Pe lîngă diferenţele cronologice, putem observa cum tehnica, maniera, motivistica, formele pe care se aplică diferă substanţial la aceste culturi, în raport cu ceramica şnurată de tip Jigodin. Unele apropieri ar sugera descoperirile din necropola tumulară de la Milostea, socotite, de către autori, a reprezenta un grup izolat cu analogii în Europa Centrală şi plasat în vremea culturii Schneckenberg [25]. Dealtfel şi alte descoperiri, cum ar fi unele morminte tumulare de la Ploieşti-Triaj [26] sau Gurbăneşti [27] (cu ceramică şnurată), par să indice o orientare similară.

Cultura ilustrată în special de aşezarea de la Leliceni ne apare în forme cristalizate, „autohtonizate". Ea trădează însă suficiente elemente de legătură, în forme şi decor, cu ceramica şnurată din Europa Centrală.

Cum şi cînd va fi ajuns acest grup în regiunile noastre, ce legătură are această mişcare cu sfîrşitul culturii Coţofeni, rolul pe care ea l-a jucat la cristalizarea unor culturi ale epocii bronzului sînt probleme care rămîn în atenţia noastră pentru studii a căror finalizare o sperăm cît mai apropiată.

---

[20] Alexandru Vulpe, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 115, fig. 6 a—b.

[21] Eugenia Zaharia, *loc. cit.*, p. 65—66.

[22] Marilena Florescu, ArhMold, 4, 1966, fig. 9/1,6; 13/4,5,8,11,14; 14/3,12,14; 15/8; p. 83, 102 şi urm.; Marilena Florescu, C. Buzdugan, ArhMold, 7, 1972, p. 150, 151, 168, 184, 185, 198, 199.

[23] Marilena Florescu, *loc. cit.*, p. 99.

[24] Petre Roman, *Das Problem der „schnurverzierten" Keramik in Südosteuropa*, JahresschriftHalle, 58 (sub tipar)

[25] Eugenia Popescu şi Alexandru Vulpe, Rev Muz, 3, 1966, 2, p. 148 şi urm.

[26] Cercetări I. Nestor.

[27] Dinu V. Rosetti, Materiale, 6, 1959, p. 796, fig. 8/1—2.

DIE JIGODIN KULTUR

Siedlungen mit schnurverzierter Keramik im Osten Siebenbürgens

ZUSAMMENFASSUNG

Veröffentlichung einer kurzen Note über die neulichen Funde und Forschungen in der Siedlung von Leliceni, Bezirk Harghita. Von diesen reichen urkundlichen Angaben ausgehend werden auch eine Reihe von älteren Funde, wie diejenigen von Jigodin — welche vorangehend den Kulturen Gorodsk — Usatovo (Anm. 2—5) oder Schneckenberg (Anm. 6) zugeschrieben wurden — neugewertet. Die Autoren heben die besonderen Eigenarten der 11 auf der Landkarte angeführten Punkte hervor (schnurverzierte Keramik in großer Menge, typische Formen, zahlreiche Gußformen für Gegenstände (aus Kupfer oder Bronze?), Höhensiedlungen) und sie schreiben sie einer neuen Kultur zu, welche sie, dem Namen der Ortschaft wo die ersten Funde gemacht wurden nach, die Jigodin Kultur nennen. Die neue Kultur hat zahlreiche Analogien in Schneckenberg B mit welcher sie gleichzeitig ist und sie unterscheidet sich von den anderen Kulturen mit schnurverzierter Keramik aus Rumänien. Es scheint eine eigentliche Schnurkeramik, mit Verbindungen in Mitteleuropa zu sein.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Landkarte mit Funde von Jigodin-Typ. 1 Văcăreşti; 2 Jigodin; 3 Miercurea Ciuc — „Dealul lui Csáka"; 4 Miercurea Ciuc — „Culmea Muntelui"; 5 Miercurea Ciuc — „Dealul pulberăriei"; 6 Băile Miercurea Ciuc; 7 Leliceni — „Muntele cu piatră"; 8 Leliceni — „Locul oprit"; 9 Leliceni — „Suta III"; 10 Sîncrăeni; 11 Sîntimbru.

Abb. 2. Leliceni — „Muntele cu piatră". Westprofil der S IV/1973. 1 Pflanzenerdboden; 2 Steine aus dem Befestigungswall; 3 dazische Ablagerung; 4 schwarzfarbiges Niveau, mit Schnurkeramik; 5 graufarbiges Niveau, mit Schnurkeramik; 6 gelbgraufarbiges Niveau, mit Schnurkeramik und Coţofeni Scherben; 7 Feuerherd; 8 Nordwand der Bewohnung mit Schnurkeramik; 9 Felsen.

Abb. 3. Leliceni — „Muntele cu piatră". Gußformen für Äxte von Dumbrăvioara Typ.

Abb. 4. Leliceni — „Muntele cu piatră". Schnurverziertes Gefäß und Wiederherstellungsversuch der Verzierung, ausgefaltet.

Taf. 1. Leliceni — „Muntele cu piatră". 1—4 Gefäße und 5—6 Krummesser. (1: 2 der Naturgröße).

Taf. 2. Leliceni — „Muntele cu piatră". Tongefäße (5—8 mit Schnurverzierung). (1, 4, 8 = 1 : 4; 2, 3, 5—7 = 1 : 2 der Naturgröße).

Taf. 3. Leliceni — „Muntele cu piatră". Tongefäße. 1, 2 schnurverziert. 1 stellt einen Wiederherstellungsversuch eines Bruchgefäßes dar.

Taf. 4. Leliceni — „Muntele cu piatră". Tongefäße (1 : 2 der Naturgröße).

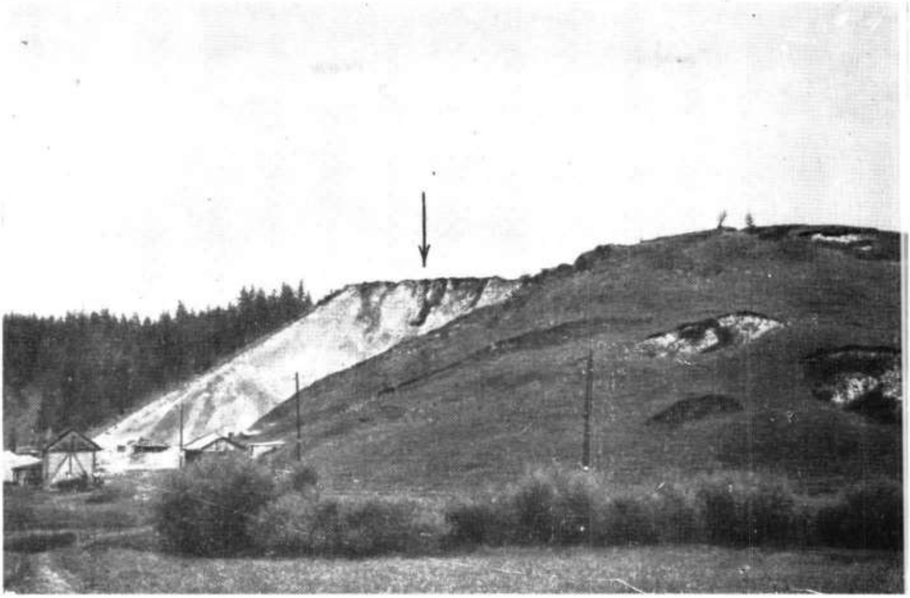
Taf. 5. Leliceni — „Muntele cu piatră". Tongefäße (1, 3, 5, 7 = 1 : 4; 2, 4, 6, 8 = 1 : 2 der Naturgröße).

Taf. 6. Leliceni — „Muntele cu piatră“. Aussicht vom Osten her, der Pfeil weist auf die Stätte der Siedlung hin; Ostprofil der S. II/1973, mit Steinwall der Befestigung.

Taf. 7. Leliceni — „Muntele cu piatră“. 1—7, 16 Gegenstände aus Stein und 8—15, 17—22 aus Ton. (4—19, 21—22 etwa 1 : 2, 5; 1—3 etwa 1, 3 : 1; 20 etwa 1 : 1, 3 der Naturgrösse).

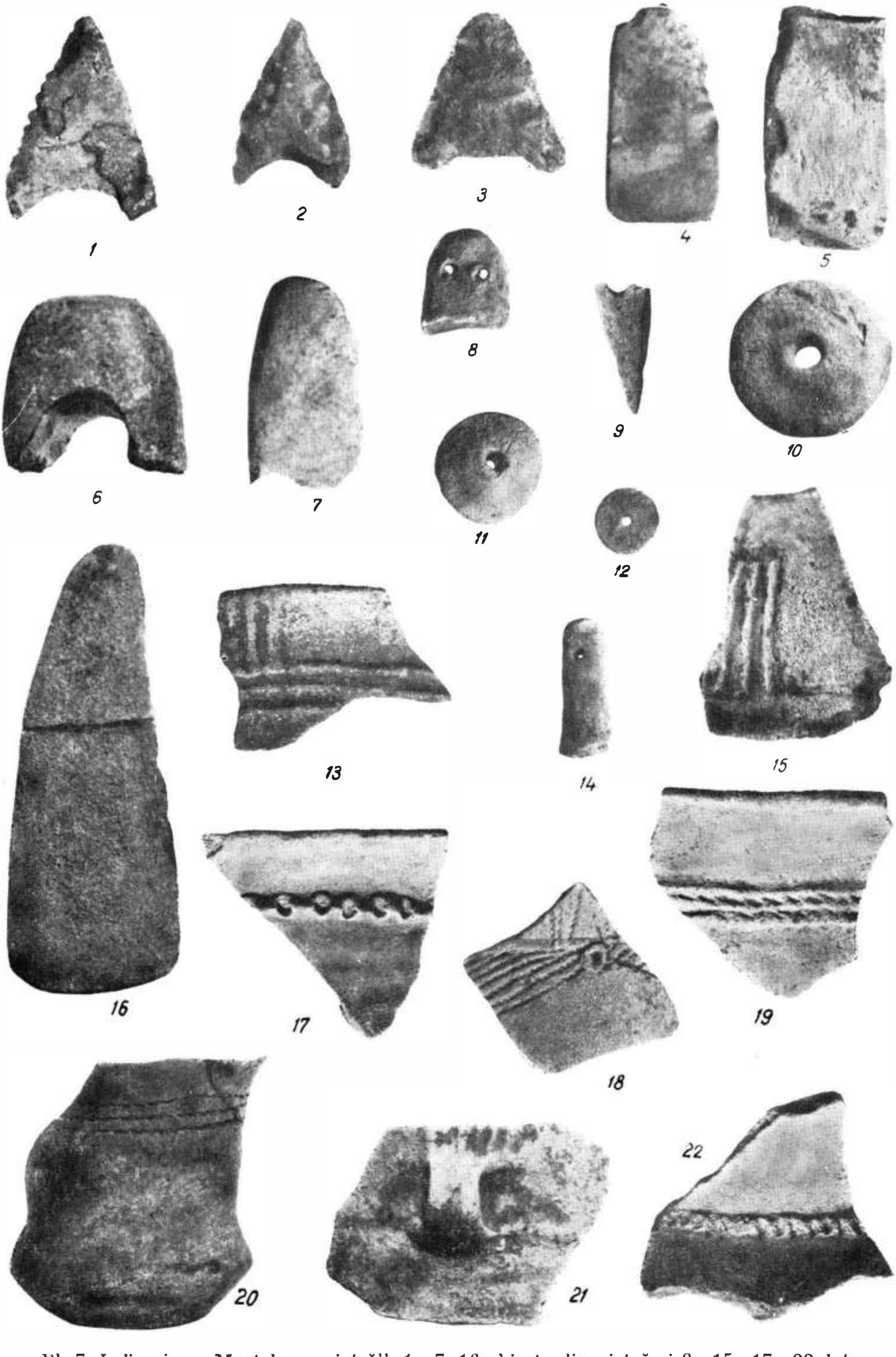
Taf. 8. Leliceni — „Muntele cu piatră“. Schnurverzierte Keramik (etwa 1 : 2, 5 der Naturgröße).

Taf. 9. Leliceni — „Muntele cu piatră“. Gefäße und Keramikbruchstücke mit Schnurverzierung (1 : 1, 2 der Naturgröße).

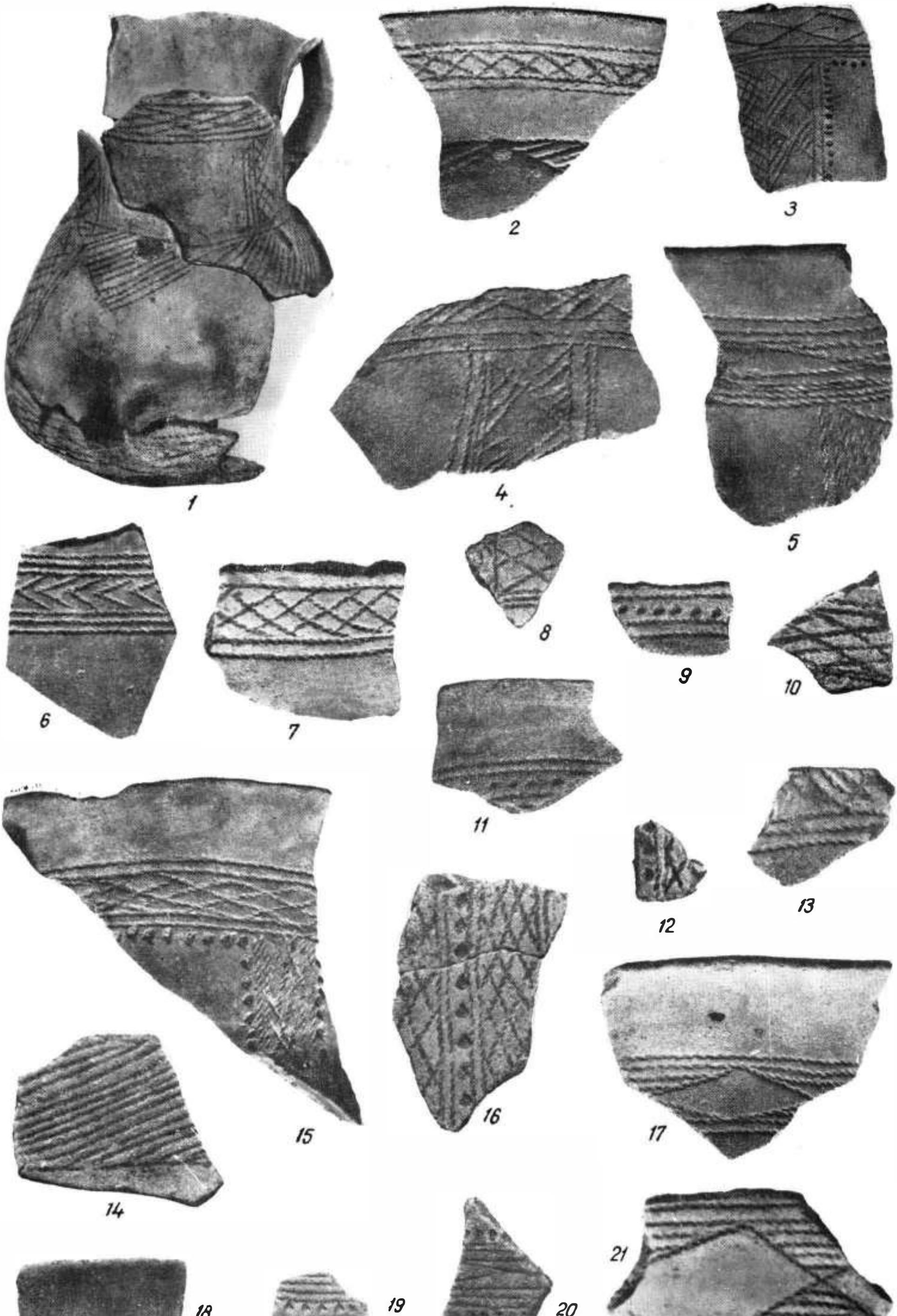

Pl. 6. Leliceni — „Muntele cu piatră". 1 Vedere dinspre est, săgeata indicînd locul așezării; 2 profilul estic al S.II/1973, cu valul de piatră al fortificației.

Pl. 7. Leliceni — ,,Muntele cu piatră". 1—7, 16 obiecte din piatră şi 8—15, 17—22 lut. (4—19, 21—22 circa 1 :2,5 ; 1—3 circa 1,3 :1 ; 20 circa 1 :1,3 din mărimea naturală).

Pl. 8. Leliceni — „Muntele cu piatră". Ceramică ornamentată cu şnurul (circa 1 :2,5 din mărimea naturală).

Pl. 9. Leliceni — „Muntele cu piatră". Vase și fragmente ceramice ornamentate cu șnurul (1 :1,2 din mărimea naturală).

CONSIDERAŢII ASUPRA CERAMICII DE TIP GÁVA DIN HALLSTATTUL TIMPURIU *

DE

ATTILA LÁSZLÓ

Cu un deceniu şi jumătate în urmă, în binecuno scutele sale *Contribuţii arheologice la istoria marei migraţii*, Amália Mozsolics conturează pentru prima oară trăsăturile unei noi culturi, datată în perioada a V-a a epocii bronzului din cronologia sa, şi avînd drept descoperiri eponime urnele de la Gáva, din nord-estul Ungariei [1]. Noţiunea de cultura Gáva s-a încetăţenit repede în literatura de specialitate internaţională [2], dar cercetarea şi publicarea obiectivelor şi materialelor arheologice aparţinînd acestei culturi se află încă abia la început. Marea majoritate a descoperirilor este încă inedită, sau menţionată doar tangenţial, pe marginea altor descoperiri sau în cadrul unor discuţii mai generale. Cu toate acestea, cultura Gáva are deja o bogată bibliografie, emiţîndu-se diverse păreri în legătură cu originea şi evoluţia ei, fără ca aceste opinii să fi fost întotdeauna însoţite de argumentaţia cuvenită. Aceste dificultăţi în studierea culturii Gáva sînt binecunoscute de toţi cei care s-au ocupat — chiar şi tangenţial — cu începuturile primei epoci a fierului din spaţiul carpato-dunărean. Rîndurile ce urmează — tocmai din motivele arătate — reprezintă doar o modestă încercare de a sistematiza şi discuta unele aspecte ale culturii Gáva şi de a formula cîteva concluzii, care se degajă din analiza datelor care ne-au fost accesibile [3]. În lucrarea de faţă, după o

* Comunicare prezentată la Catedra de istoria României a Universităţii ,,Al. I. Cuza" din Iaşi (15 aprilie 1972). Un capitol al acestei comunicări (*Cu privire la legăturile culturii Gáva cu culturile contemporane din bazinul Dunării de Mijloc*) a fost prezentat la sesiunea ştiinţifică organizată cu prilejul centenarului Muzeului Ţării Crîşurilor din Oradea (2—5 noiembrie 1972).

[1] ActaArchHung, 8, 1957, p. 119—156.

[2] A se vedea bibliografia citată pe parcurs.

[3] Elaborarea acestei lucrări, şi în special întocmirea catalogului descoperirilor, nu ar fi fost posibilă fără sprijinul colegial al cercetătorilor T. Báder, N. Chidioşan, C. Kacsó, Z. Nánási, J. Németi, I. Ordentlich şi M. Rusu, care ne-au pus la dispoziţie unele materiale inedite, aflate în muzeele din Baia Mare, Carei, Cluj, Oradea, Satu Mare şi Săcuieni şi ne-au ajutat cu preţioase informaţii. De un real folos ne-au fost şi discuţiile purtate cu Amália Mozsolics, Pál Patay şi Erzsébet Patek (Budapesta). Le mulţumim tuturor şi pe această cale.

S C I V, tomul 24, nr. 4, Bucureşti, 1973, p. 575—609.

scurtă prezentare a principalelor păreri emise despre cultura Gáva (I), vor fi discutate următoarele probleme ale ceramicii acestei culturi : lista descoperirilor (II) ; tehnica, formele, decorul şi evoluţia (III) ; originea (IV).

I

În concepţia Amáliei Mozsolics [4], evoluţia culturilor din perioadele I—III ale epocii bronzului din Ungaria (*autochtone Bronzezeit*) este brusc întreruptă de pătrunderea purtătorilor culturii mormintelor tumulare, eveniment care a atras după sine radicale transformări de ordin istoric-arheologic în întreg bazinul carpatic. În perioada a IV-a a epocii bronzului (în linii mari = Reinecke B.C—D), întreaga Transdanubie va fi ocupată de purtătorii noii culturi, iar în Ungaria răsăriteană se vor forma, în parte pe fondul culturii Füzesabony tîrzie şi sub puternica influenţă a culturii mormintelor tumulare, mai multe grupe culturale, răspîndite şi pe teritoriul Ucrainei transcarpatice, al Slovaciei de sud-est şi pe cel al României de nord-vest (Egyek, Piliny, tumuli de tip Gyulaháza-Karász etc.). După această etapă, în perioada a V-a a epocii bronzului (aproximativ = Reinecke Ha A) urmează în Ungaria de nord-est un grup cultural cunoscut mai ales prin morminte de incineraţie plane, cu urne „proto-villanoviene": cultura (sau grupa) Gáva. Ceea ce caracterizează această cultură sînt vasele, de obicei negre lucioase în exterior şi roşii în interior, cu buza faţetată şi puternic răsfrîntă în afară, cu gîtul tronconic sau uşor arcuit şi cu pîntecul ornamentat cu caneluri late, oblice şi cu proeminenţe canelate. Ca tip de bază este considerat vasul din depozitul de la Pecica, iar pentru desemnarea acestei ceramici, Mozsolics foloseşte într-un loc chiar termenul de tip Gáva-Pecica. Autoarea consideră că această ceramică (şi totodată această cultură) are o arie de răspîndire foarte întinsă, pe lîngă Ungaria răsăriteană cuprinzînd şi Transilvania, Oltenia, Muntenia şi Iugoslavia de nord-est. Cu alt prilej [5], A. Mozsolics ajungea la concluzia că culturii Gáva îi corespunde seria de depozite descoperite la Uioara de sus, Pecica şi Nagykálló—Telekoldal, datate în B. V. care urmează după orizontul de tip Opályi, din a doua jumătate a perioadei B IV.

În acelaşi an cu publicarea lucrării lui A. Mozsolics, în care s-a lansat noţiunea culturii Gáva, cercetătorul cehoslovac M. Šolle trecea în revistă evoluţia culturilor hallstattiene de pe teritoriul Ungariei actuale. Autorul se referea în special la descoperirile din Transdanubia, dar prezentînd şi principala formă a ceramicii „de tip Gáva", pe care o data în perioada Ha A [6].

În lucrarea sa privind depozitele de bronzuri din Transilvania, M. Rusu introduce în literatura de specialitate termenul de „cultura Sîntana-Lăpuş-Pecica" ca echivalentul românesc al denumirii de „cultura Gáva", folosită în Ungaria. Ceramica neagră canelată a acestei culturi este considerată de autor drept de tip Villanova, iar leagănul ei este socotită ca fiind Crişana, de unde, în perioada Ha A_1 ea se va răspîndi, în mai multe valuri, în diferite direcţii. Un prim val a pătruns dinspre vest

[4] A. Mozsolics, *op. cit*, p. 119—121 ; idem, ActaArchHung, 12, 1960, p. 122—123.
[5] Idem, ActaArchHung, 15, 1963, p. 65—82; idem, ArchÉrt, 90, 2, 1963, p. 252—262.
[6] M. Šolle, ArchRozhl, 9, 1957, 2, p. 235—250, fig. 109/1,3.

şi în Transilvania, acelaşi val atingînd şi sudul Banatului. Ascunderea depozitelor de tip Cincu-Suseni (HaA_1, sec. XII î.e.n.) este explicată tocmai prin pătrunderea în aceste regiuni a primului val al purtătorilor culturii Sîntana-Lăpuş-Pecica [7].

Marija Gimbutas, în cartea sa dedicată culturilor epocii bronzului din Europa centrală şi răsăriteană, consacră cîteva pagini şi problemei de care ne ocupăm. Cultura caracterizată prin ceramica de tip Gáva este inclusă de cercetătoarea americană în „grupa Tisza" şi discutată în cadrul perioadei timpurii a cîmpurilor de urne (circa 1250—sfîrşitul sec. XII î.e.n.). Gimbutas consideră „grupa Tisza" drept o ramură a culturii cîmpurilor de urne, remarcînd totuşi că tipurile ei ceramice diferă mult faţă de ceramica „grupei danubiene mijlocii" şi a „grupei Lausitz", din cadrul aceleiaşi culturi şi perioade. Autoarea mai scoate în evidenţă marea ei bogăţie în obiecte de bronz, afirmînd că „grupa Tisza" este cel mai creator centru metalurgic din Europa centrală [8].

În încheierea acestei scurte treceri în revistă a istoricului cercetărilor, vom menţiona lucrările a trei autori, apărute aproape concomitent. Publicînd aşezarea fortificată din „perioada tîrzie a bronzului" de la Sighetul Marmaţiei, pe care o atribuie culturii Gáva, K. Horedt se opreşte mai pe larg şi asupra acestei culturi, discuţia fiind reluată apoi şi cu alte ocazii [9]. Un merit deosebit al autorului este încercarea de a defini mai precis conţinutul, aria de răspîndire şi geneza acestei culturi. K. Horedt subliniază că nu orice ceramică neagră, ornamentată cu proeminenţe şi caneluri, aparţine culturii Gáva. Astfel, descoperirile corespunzătoare din regiunea cursului inferior al Mureşului şi din Banat (Păuliş, Zădăreni, Sîntana, Bobda, Csorva, vasul depozitului de la Pecica etc.) nu pot fi atribuite de-a dreptul culturii Gáva, chiar dacă există interferenţe neîndoielnice. Aria iniţială a culturii Gáva se restrînge la Ungaria de nord-est, Slovacia de sud-est, Ucraina Transcarpatică şi România de nord-vest, de unde se va răspîndi şi în Podişul Transilvaniei. Aria iniţială corespunde cu fosta arie a culturilor Otomani, Egyek şi Piliny, care constituie totodată fondul din care s-a format cultura Gáva. În sfîrşit, K. Horedt consideră că denumirea propusă de M. Rusu (Sîntana-Pecica-Lăpuş) pentru această cultură „nu este indicat, deoarece este prea cuprinzător şi uneşte diferite grupe sub aceeaşi noţiune. De preferat ar fi cultura Lăpuş".

După preocupări consecvente privind bronzul tîrziu şi prima epocă a fierului din Slovacia, şi în general din bazinul carpatic, J. Paulik pune în discuţie, într-o lucrare bine documentată şi bogat ilustrată, cultura

---

[7] M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 184—189. Într-o comunicare mai recentă (*Consideraţii cu privire la aşezările şi cimitirele hallstattiene timpurii din Transilvania*, prezentată la Catedra de istoria României a Universităţii din Iaşi, la 28 martie 1968) autorul şi-a modificat părerea în sensul că grupa corespunzătoare etapei Ha_2A_1 este considerată grupa „Sîntana-Şpălnaca-Lăpuş", urmată, în Ha A_2—B_1, de grupa „Someşul Rece-Mediaş". Cea de a doua grupă îşi va lărgi considerabil aria de răspîndire spre vest „depăşind cu mult valea Tisei şi incluzînd, după părerea noastră, ceea ce Amália Mozsolics şi K. Horedt numesc cultura Gáva".

[8] M. Gimbutas, *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, Paris — The Hage — London, 1965, p. 323—328.

[9] K. Horedt, *Aşezarea fortificată din perioada tîrzie a epocii bronzului de la Sighetul Marmaţiei*, Baia Mare, 1966 (în continuare se va cita: *Aşezarea fortificată*), p. 16—22; idem, StCom Sibiu, 13, 1967, p. 137—153 (în continuare se va cita: *Problemele ceramicii*), în special p. 150—152. Cf. şi idem, ActaArchCarp, 9, 1967, p. 5—26 şi Germania, 45, 1967, p. 42—50, în special p. 48—50.

Gáva, în ansamblul evoluţiei culturilor din „epoca tîrzie a bronzului" din bazinul Dunării de Mijloc[10]. Autorul este de părere că aria culturii Gáva îşi are centrul de greutate în Transilvania, mai cuprinzînd şi Slovacia de sud-est, „regiunea carpatică" a U.R.S.S., marginea răsăriteană a Cîmpiei Maghiare şi, poate, o parte a Banatului iugoslav. În cursul etapei Ha B, cultura Gáva va manifesta tendinţe de expansiune, fenomen marcat de unele descoperiri din Moldova (Trifeşti, Dăneşti), R.S.S. Moldovenească (Chişinău) şi Oltenia (Ostrovul Mare), precum şi de infiltraţiile în mediul nord-italic (Bissone, Bologna-Savena, Bologna-S. Vitale, Fontanella, Este, Tarquinia). În privinţa genezei culturii Gáva, Paulik are în vedere doi factori : moştenirea Otomani tîrzie, respectiv Füzesabony, precum şi contribuţia complexului Vatina-Vîrşeţ-Cîrna.

O importantă contribuţie la problema genezei şi evoluţiei ceramicii din „perioada cîmpurilor de urne" o reprezintă cîteva lucrări recente, semnate de St. Foltiny. Cercetătorul american a reuşit să definească mai întîi o grupă răspîndită în Banat, Voivodina, Sirmia şi pe Tisa inferioară, dezvoltată pe fondul Vatina, separînd-o de ceramica de tip Gáva, dar sesizînd şi unele interferenţe între cele două grupe[11]. Într-un alt studiu, consacrat problemei aşa-numitelor „urne pseudo-protovillanoviene"[12], Foltiny trece în revistă unele grupe culturale din Italia şi din estul bazinului carpatic, ajungînd la concluzia ca între ceramica celor două spaţii nu există legături genetice. Spre deosebire de cercetătorii care au susţinut existenţa unei culturi Gáva foarte cuprinzătoare şi mult răspîndite, autorul încearcă aici să contureze unele grupe culturale (Gáva, Pecica-Vatina tîrzie, Dubovac-Žuto Brdo tîrzie, Reci), precizînd, în limita posibilităţilor, unele din caracteristicile lor principale (tipuri ceramice, geneză, legături, aria de răspîndire, cronologie).

II

În catalogul de mai jos am inclus toate descoperirile ceramice de tip Gáva care au ajuns la cunoştinţa noastră, atît cele menţionate în literatură, cît şi unele nepublicate încă. Nu am inclus în lista noastră descoperirile atribuite de unii specialişti culturii Gáva, dar care evident nu fac parte din această cultură. Trebuie mărturisit că nu în toate cazurile am avut posibilitatea de a verifica în mod mulţumitor apartenenţa culturală a unor descoperiri, mai ales în cazul unor semnalări sumare, lipsite de ilustraţii. În cazul cînd o descoperire ar putea fi încadrată şi într-o altă cultură, menţionăm acest lucru. La fiecare descoperire semnalăm caracterul ei (aşezare, necropolă etc.). Dacă lipseşte această menţiune înseamnă că nici în sursele noastre nu se precizează caracterul descoperirii respective. În catalog s-au inclus numai datele cele mai importante, doar descoperirile din România fiind prezentate puţin mai detaliat. Ceramica provenită din localităţile cuprinse în catalog este descrisă, pe tipuri, în capitolul următor. Numerotarea descoperirilor în text corespunde cu cifrele de pe harta alăturată (fig. 1).

---

[10] J. Paulik, Sbornik Slovenského Narodného Múzea, História, 62, 8, 1968, p. 3—43; p. 39—43 rezumat (în continuare se va cita : *Zur Problematik*)

[11] St. Foltiny, Apulum, 6, 1967, p. 49—71.

[12] Idem, Origini, 2, Roma, 1968, p 333—356.

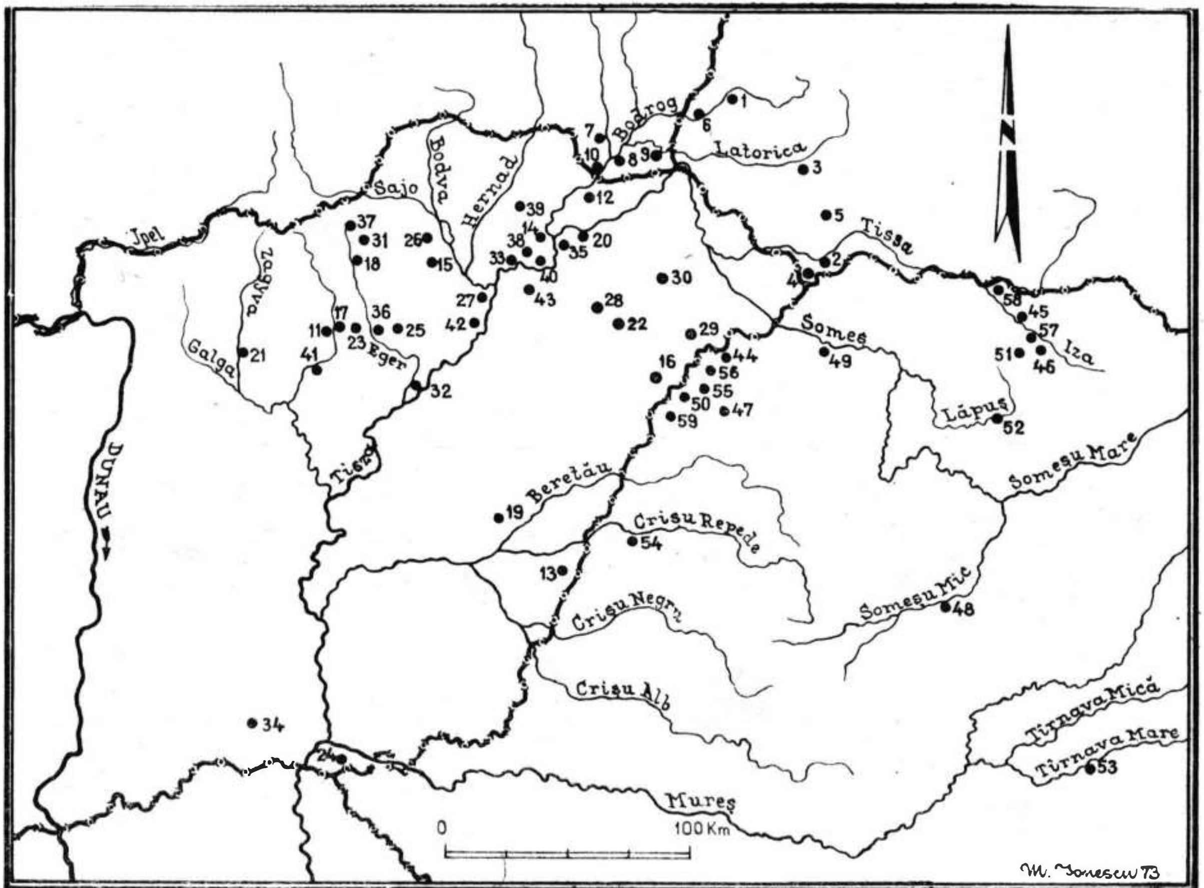

Fig. 1. Harta de răspîndire a ceramicii de tip Gáva.

Harta nu reprezintă aria de răspîndire a culturii Gáva, ci numai a ceramicii de acest tip.

U.R.S.S. (Ucraina Transcarpatică) [13]. 1. *Bereznia* [14]; 2. *Djakovo* [15]; 3. *Munkačevo* [16]; 4. *Paladj* (*Velikaja*). Aşezare [17]; 5. *Seltse*. Aşezare [18]; 6. *Užgorod*. Aşezare [19]; **R.S. Cehoslovacă (Slovacia).** 7. *Barca* (*I*). Gropi cu ceramică de tip Gáva [20]; 8. *Borša* [21]; 9. *Somotor* („Somotorska Hora, Hegyikenderföld). Aşezare [22]; 10. *Zemplin* [23]; **Ungaria.** 11. *Aldebrő* (comitatul Heves) — Kavicsbánya (Cariera de pietriş). Mormînt de incineraţie cu urnă, descoperit întîmplător [24]; 12. *Alsóberecki* (com. Borsod) [25]; 13. *Biharugra* (com. Békés) [26]; 14. *Bodrogkeresztur* (com. Borsod). Mormînt de incineraţie cu urnă [27]; 15. *Borsodharsány* (com.

---

[13] Descoperirile de tip Gáva din Ucraina Transcarpatică le prezentăm dupa lista întocmită de St. Foltiny, care, la rîndul lui, a fost informat de Irina Lengyel, K.V. Bernjakovič şi E.A. Balaguri (Cf. St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 342 şi notele 31—39). Dintre lucrările citate de Foltiny (J. şi E. Zatlukál, *Adatok Podkarpatszka Rusz praehistóriájához*, Munkačevo, 1937; F.M. Potušnjak, *Arheologični znahidki bronzovcgo ta zaliznogo viku na Zakarpatti*, Užgorod, 1958; K.V. Bernjakovič, Naučnye Zapiski Užgorodskogo Gos. Univ., 13, 1955, p. 171—186; G. I. Smirnova, K. V. Bernjakovič, Arheologičeskij Sbornik, 7, 1965, p. 89—115) ne-a stat la dispoziţie doar cea din urmă. Smirnova şi Bernjakovič menţionează aici următoarele descoperiri, aparţinînd perioadei care precede cultura Kuštanovice: Užgorod, Velikaja Paladj, Čapivtsy, Seltse, Romačevitsa, Vinogradovo (aşezări), Ardanovo, Selestovo, Malaja Kopanja („horodişti"). După părerea autorilor, aceste descoperiri prezintă analogii apropiate cu culturile „Hallstattului tracic" din Ungaria (Gáva) şi Ucraina apuseană (Goligrad-Holihrady). Cf. G. J. Smirnova, K.V. Bernjakovič, *op. cit.*, p. 96—97, pl. 1 (Užgorod), 2 (Ardanovo). Dintre acestea, Foltiny include in cultura Gáva numai trei descoperiri (Užgorod, Paladj, Seltse).

[14] F. M. Potušnjak, *op. cit.*, pl. 68; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 342, nota 35.

[15] F. M. Potušnjak, *op. cit.*, pl. 9; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 342, nota 38.

[16] J. şi E. Zatlukál, *op. cit.*, fig. 21; Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 342, nota 34, fig. 3/2; J. Paulik, *Zur Problematik*, 7,16, fig. 1, nr. 13, fig. 4/3.

[17] F. M. Potušnjak, *op. cit.*, pl. 50/a, fig. 4—5; St. Foltiny, Origini, 2, 1968 p. 342, nota 36.

[18] F. M. Potušnjak, *op. cit.*, pl. 20; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 342, nota 37.

[19] K. V. Bernjakovič, Naučnye Zapiski Užgorodskogo Gos. Univ., 13, 1955, p. 171—184; G. I. Smirnova, K. V. Bernjakovič, *op. cit.*, p. 89—115, pl. 1; St. Foltiny, Origini, 2,1968, p. 342, nota 39; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, 40, fig. 1, nr. 17.

[20] L. Hájek, *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra, 1958*, Bratislava, 1961, p. 75, fig. 15; E. Jilkova, SlovArch, 9, 1961, p. 81, fig. 6/1; K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 340, fig. 4/1; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, 18, 40, fig. 1, nr. 15, fig. 4/1.

[21] J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 8, fig. 1, nr. 107.

[22] J. Pástor, SlovArch, 6, 2, 1958, p. 314 — 334; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 340 — 341; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, 39, fig. 1, nr. 14, fig. 3/4; Jan Filip (red.), *Manuel Encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire Européennes*, Academia, Praga (în continuare se va cita: *Manuel*), 2, 1969, p. 1337 (*Somotor*).

[23] J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, fig. 1, nr. 24,

[24] N. Kalicz, *Magyarország müemléki topográfiája*, 7 (*Heves megye müemlékei*, 1), Budapest, 1969 (în continuare se va cita: *Heves megye*), p. 32 — 33, fig. 13, nr. 11.

[25] K. Horedt menţionează de aici un fragment ceramic de tip Gáva cu proeminenţe (Muz. Naţional Budapest, nr. inv. 74, 1905. 35). Cf. K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 18, nota 11; idem, *Problemele ceramicii*, p. 150 — 151, nota 70. T. Kemenczi (cu referire la N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1, 1960, p, 5, 12), menţionează de aici o necropolă de incineraţie cu urne, aparţinînd culturii Piliny tîrzii, în care s-au descoperit şi cîteva vase de tip Suciu de Sus. Cf. T. Kemenczei, ArchÉrt, 90, 2, 1963. p. 183.

[26] A. Mozsolics, ActaArchHung, 12, 1960, p. 123, nota 57; St. Foltiny, Origini 2, 1968, p. 346.

[27] T. Kemenczei, Évk. Miskolc, 6, 1966, p. 69, nota 109; *Die Geschichte der Völker Ungarns bis Ende des 9. Jahrhunderts* (Führer durch die Ausstellung), Ungarisches Nationalmuseum, Budapest, 1967, p. 36, fig. 9; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 346, fig. 3/5; J. Paulik, *Zur Problematik*, p.7, 39, fig. 1, nr. 6, fig. 3/3.

Borsod). Necropolă de incinerație cu urne [28]; *Büdszentmihály*, v. *Tiszavasvári*; 16. *Érábrány* (com. Hajdú-Bihar) [29]; 17. *Feldebrő* (com. Heves) — Valea pîrîului Szálàti [30]; 18. *Felsőtárkány* (com. Heves)—Várhegy. Cetate de pămînt [31]; 19. *Füzesgyarmat* (com. Békés) — Tengeri Zug. Așezare [32]; 20. *Gáva* (com. Szabolcs—Szatmár). Morminte de incinerație cu urne[33]; 21. *Hatvan* (com. Heves)—Gara [34]; 22. *Kállósemlyén* (com. Szablolcs—Szatmár) [35]; 23. *Kerecsend* (com. Heves). Descoperiri întîmplătoare [36]; 24. *Kiszombor* (com. Csongrád) — Cărămidărie (?). Descoperiri întîmplătoare [37]; 25. *Mezőkövesd* (com. Borsod). Depozit de obiecte de bronz (Ha B_1), descoperit într-un vas Gáva [38]; 26. *Miskolc* (com. Borsod) [39]; 27. *Muhi* (com. Borsod) [40]; 28. *Nagykálló* (com. Szabolcs—Szatmár). a) Telekoldal. Așezare [41]. b) Soseaua între Nagykállő și Kállósemlyén. Materiale ceramice descoperite cu ocazia construirii șoselei [42]. c) Depozit de bronz, ascuns într-un vas Gáva, descoperit în așezarea menționată la punc-

---

[28] J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, 2, 1892, pl. 141/2; A. Mozsolics, Acta ArchHung, 8, 1957, p. 121; K. Horedt, *Așezarea fortificată*, p. 18, nota 5; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151, nota 74 („Hersány"); J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 40, fig. 4/4. Pe lîngă ceramica Gáva se menționează și vase de tip Vál (A. Mozsolics, Acta ArchHung, 8, 1957, p. 121; F. Kőszegi, ActaArchHung, 12, 1960, p. 185 — 186, fig. 2, nr. 14; idem, Budapest Régiségei, 20, 1963, p. 16) și Kyjatice (Paulik, *Zur Problematik*, p. 4, fig. 5/1).

[29] A. Mozsolics (ActaArchHung, 8, 1957, p. 121, nota 11) menționează materiale de tip Gáva, aflate în Muz. Oradea.

[30] N. Kalicz, *Heves megye*, p. 32, fig. 13, nr. 7.

[31] *Ibidem*, fig. 13, nr. 2, T. Kemenczei (EvkMiskolc, 6, 1966, p. 68, nota 103) consideră că această așezare fortificată aparține culturii Kyjatice.

[32] E. Patek, Mitteilungen des Arch. Inst, 2, 1971, p. 51 — 55, pl. 22 — 23.

[33] Materiale în Muz. Nyiregyháza (nr. inv. 57. 273. 1.). Cf. A. Mozsolics, ActaArchHung, 8, 1957, p. 121; M. Šolle, ArchRozhl, 9, 2, 1957, fig. 109/1, 3; M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 325 — 326, fig. 226/1 — 2 (ca proveniența vasului nr. 2 se indică aici Mohi!); K. Horedt, *Așezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151; St. Foltiny, Origini 2, 1968, p. 344, fig. 3/3; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, 40, fig. 1, nr. 5, fig. 4/2; N. Kalicz, *Manuel*, 1, 1966, p. 390 (*Gáva-Typ*) și I. Bóna, *Manuel*, 2, 1969, p. 1545, cu 2 fig. (*Spätbronzezeit, Früheisenzeit*, în art. *Ungarn*).

[34] N. Kalicz, *Heves megye*, p. 32 — 33, fig. 13, nr. 4.

[35] J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, fig. 1, nr. 3. Identic cu descoperirile făcute între Nagykálló și Kallósemlyén? (cf. *Nagykálló*).

[36] N. Kalicz, *Heves megye*, p. 32 — 33, fig. 13, nr. 12.

[37] Materiale în Muz. Szeged (nr. inv. o. 53.75.60). Cf. O. Trogmayer, Acta ArchHung, 15, 1963, p. 119, nr. 43; K. Horedt, *Așezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151; St. Foltiny, Apulum, 6, 1967, p. 55, fig. 4/5.

[38] P. Patay, Acta ArchHung, 21, 1969, p. 174, 198— 200, fig. 1, pl. 46/1 (vasul de lut); I. Bóna, ArchÉrt, 98, 1971, 1. p. 107 (recenzie).

[39] Materiale în Muz. Miskolc; Cf. T. Kemenczei, EvkMiskolc, 6, 1966, p. 69, nota 110, St. Foltiny, Origini, 6, 1968, p. 346.

[40] M. Šolle (*op. cit.*, p. 248 — 250, fig. 109) introduce noțiunea de „tip Muhi", datat în Ha. A. T. Kemenczei atrage atenția că, pe de o parte, vasul publicat de Šolle este de tip Gáva, iar pe de altă parte, că de la Muhi nu provine nici o descoperire hallstattiană timpurie, aparținînd unui complex arheologic. Cele două necropole descoperite aici aparțin grupelor Egyek și Berkesz-Demecser („Csüllődomb") precum și culturii Piliny tîrzii („Princ Tanya"). Cf. T. Kemenczei, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 1 — 5.

[41] A. Mozsolics, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 252 — 259.

[42] Materiale în Muz. Nyiergyháza (nr. inv. 57. 293. 2, 57. 297.1.). Cf. St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344, fig. 3/1,4 și 4/2, 4.

tul a (B. V, aproximativ = Ha A)[43]; 29. *Nyírbogát* (com. Szabolcs-Szatmár). Descoperiri întîmplătoare[44]; 30. *Olcsvaapáti* (com. Szabolcs—Szatmár)[45]; 31. *Peştera Petényi* (Mții. Bükk) (com. Heves)[46]; 32. *Poroszló* (com. Heves) — Aponhát. Aşezare, probabil cu locuinţe de suprafaţă. Săpături inedite P. Patay[47]; 33. *Prügy* (com. Borsod)—Tökföld[48]; 34. *Pusztamérges* (com. Csongrád)[49]; 35. *Rakamaz* (com. Szabolcs—Szatmár) — Timár[50]; 36. *Szihalom* (com. Heves) — Gara. Necropolă distrusă. S-a salvat un singur mormînt[51]; 37. *Szilvásvárad* (com. Heves)—Töröksánc. Aşezare fortificată[52]; 38. *Taktabáj* (com. Borsod)[53]; 39. *Tállya* (com. Borsod). Depozit de bronz (Ha A), depus într-un vas Gáva[54]; 40. *Tarcal* (com. Borsod)[55]; 41. *Tarnaméra* (com. Heves)[56]. a) Homokbánya (cariera de nisip). b) Pusztafogacs—Tópart. Urme de aşezare. c) Uszoda (Ştrand). d) Mormînt de incineraţie cu urnă, descoperit la marginea de nord a satului; 42. *Tiszakeszi* (com. Borsod) — Szódadomb. Aşezare. Săpături inedite T. Kemenczei[57]; 43. *Tiszavasvári* (com.

[43] A. Mozsolics, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 252 — 259, fig. 3/6; idem, Acta ArchHung, 15, 1963, p. 81. Pentru Nagykálló, fără specificarea locului de descoperire, a se mai vedea A. Mozsolics, Acta ArchHung, 12, 1960, p. 123; K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151 (menţionează materiale în Muz. Nyíregyháza, nr. inv. 57.273.1 şi 57.293.3), p. 151, nota 87 (se menţionează un vas, nr. inv. 57. 253.2, care reprezintă o îmbinare a formelor Gáva şi Kyjatice); J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 8, fig. 1, nr. 106.

[44] Materiale în Muz. Nyiregyháza. A. Mozsolics, ActaArchHung, 12, 1960, p. 123, nota 57; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, 39, fig. 1, nr. 4 (menţionează vasul cu nr. inv. 57. 302. 1).

[45] St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344 şi nota 46. Publicînd depozitul de bronz de la Olcsvaapáti, A. Mozsolics menţionează (fără să precizeze apartenenţa cronologică şi culturală) vase şi fragmente ceramice, ornamentate cu caneluri şi proeminenţe, descoperite în preajma acestui depozit de bronz, dar care, probabil, nu au aparţinut depozitului. Cf. A. Mozsolics, ActaArchHung, 18, 1966, p. 26.

[46] N. Kalicz, *Heves megye*, p. 32 — 33, fig. 13, nr. 3.

[47] Informaţie P. Patay. Cf. şi N. Kalicz, *Heves megye*, p. 32 — 33, fig. 13, nr. 5.

[48] Ceramică în Muz. Naţional Budapesta şi Muz. Miskolc. Cf. A. Mozsolics, ActaArchHung, 12, 1960, p. 123, nota 57; T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 6, 1966, p. 69, nota 109; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 346; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 8, fig. 1, nr. 103.

[49] Materiale în Muz. Szeged, printre care şi un vas bitronconic negru în exterior (nr. inv. 53.85.1). O. Trogmayer, ActaArchHung, 15, 1963, p. 116; St. Foltiny, Apulum, 6, 1967, p. 56, fig. 4/1; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, fig. 1, nr. 7.

[50] Materiale în Muz. Naţional Budapesta. A. Mozsolics, ActaArchHung, 12, 1960, p. 123, nota 57; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344.

[51] N. Kalicz, *Heves megye*, p. 32 — 33, fig. 13, nr. 6.

[52] *Ibidem*, p. 32, fig. 13, nr. 1. T. Kemenczei atribuie această aşezare fortificată culturii Kyjatice (ÉvkMiskolc, 6, 1966, p. 68, nota 102 iar în altă parte, culturii Piliny tîrzii (ArchÉrt, 93, 1966, 1, p. 87).

[53] Materiale în Muz. Naţional Budapest (nr. inv. 16/1949/1 — 5). Cf. A. Mozsolics, Acta ArchHung, 12, 1960, p. 123, nota 57; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 346; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 8, 39, fig. 1, nr. 104 („Báj")

[54] T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 8, 1969, p. 28 — 31, 34 — 39, fig. 3 (vasul de lut).

[55] Materiale în Muz. Naţional Budapesta (nr. inv. 20/1953/1 — 18). Cf. A. Mozsolics, ActaArchHung, 7, 1956, p. 13—14; *ibidem*, 12, 1960, p.123, nota 57; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 346; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 8, fig. 1, nr. 105.

[56] Materiale în colecţia Şcolii generale din Tarnaméra. Cf. N. Kalicz, *Heve megye*, p. 32—33, fig. 13, nr. 8—10.

[57] Materiale în Muz. Miskolc. T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 6, 1966, p. 69, nota 110; K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*. p. 151 („Tiszakézi"); St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 346.

Szabolcs — Szatmár)[58]; **România.** 44. *Berea* (com. Sanislău, jud. Satu Mare). Descoperiri ceramice[59]; 45. *Bîrsana* (jud. Maramureş)—Cetăţuia. Aşezare. Săpături C. Kacsó. Ceramică în Muz. Baia Mare[60]; 46. *Bogdan Vodă* (fost Cuhea, jud. Maramureş). Ceramică în Muz. Baia Mare[61]; 47. *Căuaş* (jud. Satu Mare). Aşezare întinsă. Ceramică în Muz. Carei[62]; 48. *Cluj*. În Muz. Cluj, fragment ceramic cu proeminenţă[63]; 49. *Culciu Mare* (jud. Satu Mare). a) În aşezarea de tip Suciu de Sus s-au descoperit şi cîteva vase şi fragmente ceramice de tip Gáva. Săpături T. Báder, 1968. Materiale în Muz. Satu Mare[64]. b) Aşezare datată în Ha A. Săpături I. Glodariu şi C. Kacsó, 1966—1967. Materiale (în curs de prelucrare) în Muz. Baia Mare[65]; 50. *Curtuiuşeni* (jud. Bihor)—Égetőhegy. Ceramică în Muz. Săcuieni[66]; 51. *Ieud* (jud. Maramureş). Mormînt (probabil izolat) de incineraţie, deranjat. Săpăturile de verificare nu au dat nici un rezultat[67]; 52. *Lăpuş* (jud. Maramureş)—Valea lui Lazăr, Podanca (= Dîmbul Urieşilor), Tinoasa (= Podul Hotarului). Necropolă tumulară de incineraţie, cuprinzînd circa 70 de movile funerare. Săpături J. Szendrei (1890), M. Rusu şi I. Ordentilch (1961), I. Ordentlich şi C. Kacsó (1967), în ultimele două campanii cercetîndu-se în total 9 tumuli. Materiale în Muz. Baia Mare şi Muz. Cluj. Inventarul unor morminte cuprinde şi ceramică de tip Gáva[68]; 53. *Mediaş* (jud. Sibiu). În Muz. Mediaş, fragment ceramic cu proeminenţă[69]; 54. *Oradea*. a) Fosta fabrică de cărămizi Guttmann. M. Roska menţionează de aici ,,fragmente de urne villanoviene, printre care unele cu proeminenţe în formă de coarne''[70]. b) Salca. În iunie 1959 s-a efectuat o săpătură de control în imediata apropiere a fostei fabrici de cărămizi, descoperindu-se, printre altele, o aşezare datată în Ha A[71]. c) Salca. În cadrul aceleiaşi campanii s-a executat un mic sondaj şi la circa 200 m vest de locul săpăturii menţionate mai sus, într-o carieră de lut, unde, în repetate rînduri, au ieşit la iveală urne cu oase calcinate. S-a descoperit un mormînt de incineraţie cu urnă, datat în Ha A[72]. d) Cimitirul Rulikovszki. În Muz. Oradea mai multe fragmente

---

[58] Materiale în Muz. Nyíregyháza (nr. inv. 57.396.25). Cf. St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, 25, 40, fig. 1, nr. 26, fig. 7/5.

[59] J. Németi, StComSatu Mare, 2, 1972, p . 115.,

[60] Inf. C. Kacsó. Cf. şi Marmaţia, 2, 1971, p. 369.

[61] Inf. C. Kascó. Cf. şi R. Popa, M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea*, Baia Mare, 1966, p. 44, fig. 31; K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 21.

[62] Inf. T. Báder şi J. Németi, Cf. şi J. Németi, StComSatuMare, 2, 1972, p. 115, nota 3.

[63] K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151; J. Pauliik, *Zur Problematik*, p. 7, fig. 1, nr. 71.

[64] Inf. T. Báder. Cf. şi idem, StComSatu Mare, 1, 1969, p. 80, nota 74.

[65] Inf. C. Kacsó.

[66] Inf. Z. Nánási.

[67] Inf. C. Kacsó

[68] Repertorium, p. 209, nr. 23; M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 189; idem *Manuel* 2, 1969, p. 677—678 (*Lăpuş*); I. Ordentlich-C. Kacsó, Marmaţia, 1, 1969, p. 11—15. A se vedea şi K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 346—348, fig. 3/6; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, fig. 1, nr. 83.

[69] K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151.

[70] In Muz. Oradea. Repertorium, p. 198, nr. 88; A. Mozsolics, ActaArchHung, 8, 1957, p. 121, nota 11.

[71] M. Rusu, L. Galamb, V. Spoială, Materiale, 8, 1962, p. 163.

[72] *Ibidem*, p. 163, fig. 7/3—4.

ceramice, printre care cîteva fragmente mai mari de vase bitronconice [73]; 55. *Pişcolt* (jud. Satu Mare)—Via Veche. În 1969, cu ocazia unor lucrări agricole, s-au descoperit un coif şi o ceaşcă de bronz, datate în Ha B. Cu acelaşi prilej, au ieşit la iveală şi urme de aşezare. Ceramica cuprinde fragmente ornamentate cu caneluri orizontale şi oblice, străchini cu buza curbată spre interior, ceşti mici cu toartă[74]; 56. *Sanislău* (jud. Satu Mare). a) Livada. Necropolă de incineraţie cu urne. În cursul unor săpături de salvare, executate de J. Németi, s-au descoperit nouă morminte, distruse aproape complet. Pe lîngă ceramica de tip Gáva s-au recuperat din această necropolă şi două fibule „cu scut dintr-un singur fir", datate în Ha A_2 [75]. b) Cserepes. Multe fragmente ceramice în Muz. Baia Mare [76]; 57. *Şieu* (com. Rozavlea, jud. Maramureş) [77]. a) Poduri. Fragmente ceramice de tip Gáva. Cercetări de suprafaţă C. Kacsó. b) În apropiere, depozit de bronz (Ha B_1), depus într-un vas Gáva, descoperit în 1971; 58. *Sighetul Marmaţiei* (jud. Maramureş) — Dealul Cetăţii. Aşezare fortificată. Săpături K. Horedt, 1964—1965 [78]; 59. *Valea lui Mihai* (jud. Bihor). a) Depozit de bronz, ascuns într-un vas, descoperit în cartierul nou de lîngă comună (Ha A_1) [79]). b) Groapa cu lut (Sárgaföldes gödör). Ceramică în Muz. Oradea, printre care şi un vas mare bitronconic [80]. c) M. Rusu menţionează de la Valea lui Mihai o aşezare datată cu piese de bronz, precum şi o necropolă de incineraţie cu urne, ambele aparţinînd grupei „Sîntana-Lăpuş-Pecica (Ha A_1)[81]. d) J. Paulik [82], referindu-se la unele desene publicate de M. Roska [83], menţionează fragmente de „amforă" de tip Gáva, provenite de la Valea lui Mihai. Cele două fragmente, la care se referă Paulik, sînt proeminenţe conice, ornamentate cu caneluri concentrice, foarte asemănătoare cu cele de tip Gáva. În text însă M. Roska afirmă că aceste fragmente (descoperite în faţa gării, în grădina lui J. Ráthonyi, pe terasa dreaptă a rîului Er) aparţin epocii eneolitice [84].

---

[73] Toate fragmentele sînt înregistrate cu nr. inv. 3487. Cimitirul Rulikovszki figurează şi în lista întocmită de A. Mozsolics, ActaArchHung, 8, 1957, p. 121, nota 11. Pentru Oradea, fără specificarea locului de descoperire, a se mai vedea şi K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 18; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151 (Muz. Oradea, nr. inv. 1166); J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, fig. 1, nr. 82.

[74] Piesele de bronz fac parte din inventarul aşezării, sau eventual, provin dintr-un depozit. Nu s-au descoperit urme care ar putea indica existenţa unor morminte. Inf. J. Németi. Cf. şi idem, StComSatu Mare, 2, 1972, p. 113—120.

[75] T. Báder, SCIV, 21, 1970, 2, p. 209—210, 213, 218; J. Németi, StComSatu Mare, 2, 1972, p. 118, nota 2.

[76] Inf. C. Kacsó.

[77] Inf. C. Kacsó.

[78] K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 3—23.

[79] *Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeuma 1910 évi működéséről és állapotáról*, Debrecen, 1911, p. 29 (text) şi o planşă, precedînd p. 17; Repertorium, p. 82, nr. 14; M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 188, nota, 35, p. 208, nr. 67 (Valea lui Mihai I).

[80] Muz. Oradea, nr. inv. 1009, 1011. Vasul nr. 1009 este reprodus şi la St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 348, fig. 4/3.

[81] M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 188, nota 35.

[82] J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 7, 18, 40, nota 59, fig. 1, nr. 28.

[83] M. Roska, AISC, 3, 1, 1928—1932, fig. 5/1—2.

[84] *Ibidem*, p. 73—79; Cf. şi Repertorium, p. 81, nr. 14.

III

Datorită insuficientei cercetări a așezărilor și necropolelor culturii Gáva, majoritatea descoperirilor fiind întîmplătoare, nu se poate reconstitui încă întregul inventar arheologic (deci, și ceramic) al acestei culturi. În privința ceramicii culturii Gáva, literatura de specialitate s-a referit, cu puține excepții, doar la vasele bitronconice, ornamentate cu caneluri și proeminențe, considerate ca fiind de tip Villanova (timpurie) [85], Protovillanova [86] sau pseudo-Protovillanova [87]. Vorbindu-se global despre un asemenea tip de vas [88], atribuit culturii Gáva, și fără să se aibe în vedere contextul istoric-arheologic și mediul geografic al descoperirilor, unii cercetători i-au atribuit acestei culturi o răspîndire exagerat de mare, cuprinzînd, în fond, întregul spațiu carpato-dunărean. Abia K. Horedt și Șt. Foltiny au încercat să delimiteze tipul de vas director al culturii Gáva de tipurile înrudite, aparținînd altor grupe culturale [89], fără să-și fi propus însă o clasificare tipologică a acestei ceramici [90].

1. TEHNICA DE LUCRU

Aproape toți cercetătorii remarcă ca o trăsătură tehnică specifică culoarea roșie în interior și suprafața exterioară neagră lucioasă a vaselor [91]. Această observație, fără îndoială justă, trebuie nuanțată în sensul că, pe de o parte, în ceramica Gáva tehnica menționată nu este exclusivă, iar pe de altă parte, că nu orice ceramică roșie în interior și neagră lucioasă în exterior trebuie atribuită culturii Gáva. Fenomenul are o răspîndire largă, dacă nu chiar generală în Hallstattul timpuriu din spațiul carpato-

---

[85] E. Patek, ActaArchHung, 13, 1961, p. 66—70 și fig. 20 (Evoluția urnei de tip Villanova timpurie) consideră că acest tip de urnă își are originea în culturile locale din Banat și zona Mureșului inferior, de unde se va răspîndi în Ungaria de nord-vest, Slovacia, Transdanubia, Transilvania, Oltenia, Peninsula Balcanică și Italia. Influența acestor urne se poate urmări și în Ungaria de nord-est, unde se constată influențe reciproce între ceramica grupei „Gáva-Muhi" și urnele de tip „Villanova timpurie", pentru care autoarea folosește și denumirea de „tip Szőreg"; M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 189, referindu-se la ceramica din perioada Ha. A_1 din Transilvania, vorbește de „ceramică neagră canelată de tip Villanova".

[86] A. Mozsolics, ActaArchHung, 8, 1957, p. 120—121.

[87] St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 333—356, Cf. și O. Trogmayer, ActaArchHung, 15, 1963, p. 104—106. Cei doi autori folosesc termenul de „Pseudo-Protovillanova" în legătură cu acest tip de vas tocmai pentru faptul că neagă legăturile lui genetice cu ceramica de tip Protovillanova.

[88] În realitate, este vorba de mai multe tipuri și variante, mai mult sau mai puțin apropiate din punct de vedere tipologic, adesea mult îndepărtate de formele cu adevărat bitronconice.

[89] K. Horedt, *Așezarea fortificată*; idem, *Problemele ceramicii*; St. Foltiny, Apulum, 6, 1967, p. 49—71; idem, Origini, 2, 1968, p. 333—356.

[90] O interesantă clasificare, pe tipuri și variante, a ceramicii culturii Gáva a încercat recent J. Paulik (*Zur Problematik*, p. 39—41, fig. 3—9). Această cultură fiind privită de autor ca un imens complex, răspîndit în toată Europa est-centrală, clasificarea lui J. Paulik se referă mai degrabă la ceramica Hallstattului timpuriu (și mijlociu chiar) din acest spațiu, în general.

[91] A. Mozsolics, ActaArchHung, 8, 1957, p. 121; K. Horedt, *Așezarea fortificată*, p. 13; idem, *Problemele ceramicii*, p. 150; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 340, etc.

danubian [92], menţinîndu-se, în unele regiuni, şi în Hallstattul mijlociu [93], sau chiar pînă în epoca „scitică" [94]. În cadrul culturii Gáva, în schimb, se întîlneşte şi o categorie ceramică de culoare roşie în diferite nuanţe [95], precum şi vase de culoare cenuşie (închisă) [96] sau maronie, cu pete negre [97]. Rămîne încă de studiat, în ce măsură aceste aspecte tehnice deosebite caracterizează sau nu, anumite tipuri ceramice.

2. FORMELE ŞI DECORUL

A. Vase cu corpul sferic

a) Au partea inferioară de formă sferică, cu gîtul cilindric sau tronconic şi cu marginea răsfrîntă în afară. Pe pîntec aceste vase prezintă de obicei patru proeminenţe conice, îndreptate în sus, goale în interior şi înconjurate cu caneluri concentrice. De cele mai multe ori tot gîtul vasului este acoperit cu caneluri orizontale, paralele. Pentru „arhitectura" acestor vase este foarte caracteristic faptul că diametrul lor maxim este aproximativ egal cu înălţimea, sau, diametrul fiind chiar mai mare. Din această cauză, aceste vase sînt (sau par a fi) mai scunde, mai stabile, cu punctul de greutate mai aproape de baza lor. Din această categorie menţionăm vasele de la Gáva (fig. 2/1) [98], Lăpuş (fig. 2/4) [99], Nagykálló (fig. 2/3) [100]. Dintre vasele menţionate, cel de la Lăpuş are gîtul aproape perfect cilindric, iar cele de la Gáva şi Nagykálló, tronconic. Trebuie remarcat că acest din urmă vas mai prezintă şi două torţi verticale, plasate pe partea superioară a gîtului vasului, imediat sub margine [101]. De asemenea, spre deosebire de celelalte, acest vas prezintă pe pîntec şi caneluri verticale.

Din necropola de la Gáva mai provine un vas, asemănător acelora descrise mai sus, cu deosebirea că structura vasului este uşor modificată, în sensul că, dacă în celelalte cazuri partea inferioară şi cea superioară a vaselor este aproximativ egală, aici gîtul tronconic, împreună cu marginea

---

92 S. Morintz, P. Roman, SCIV, 20, 1969, 3, p. 400—402, 418; A. László, ArhMold, 7, 1972, p. 210, 216.

93 P. Patay, ActaArchHung, 21, 1969, p. 199, 207.

94 T. Kemenczei, ArchÉrt, 95, 1698 (1969), 2, p. 183, nota 136.

95 K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 13—16; T. Báder, SCIV, 21, 1970, 2, p. 210. A se vedea şi unele vase provenite din necropola tumulară de la Lăpuş.

96 T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 8, 1969, p. 31.

97 A. Mozsolics, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 1,8 (Nagykálló-Telekoldal). A se vedea şi unele străchini şi farfurii, provenite din necropola tumulară de la Lăpuş.

98 Muz. Nyíregyháza, nr. inv. 57.273.1. Înălţime (Î) 34, diametrul gurii (d.g.) 28, diametrul fundului (d.f.) 11, 5 cm, Cf. St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344, nota 41, fig. 3/3. Proporţia înălţimea-diametru maxim (Î:d.) 40:41.

99 Provine din tum. I. de la Lăpuş. Cf. K. Horedt, *Aşezarea fortificată* p. 18, fig. 10; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 346—348, fig. 3/6. I. : d 59 :52.

100 Descoperit între Nagykálló şi Kállósemlyén. Muz. Nyiregygáza, nr. inv. 57.293.2. Î. 39, d.g. 33, 5, d.f. 14 cm. Cf. St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344, nota 44, fig. 3/4. Î. :d. 38 :47.

101 Aceluiaşi tip îi aparţin şi două fragmente mai mari, provenite din gîtul unor vase, descoperite în acelaşi loc şi păstrate în Muz. Nyiregyháza. St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344, nota 44, fig. 4/2,4.

aproape orizontală, va constitui circa 2/3 din înălţimea vasului. Din această cauză vasul pare a fi mai zvelt, fără însă să se modifice esenţial proporţia înălţime-diametru maxim (fig. 2/2) [102].

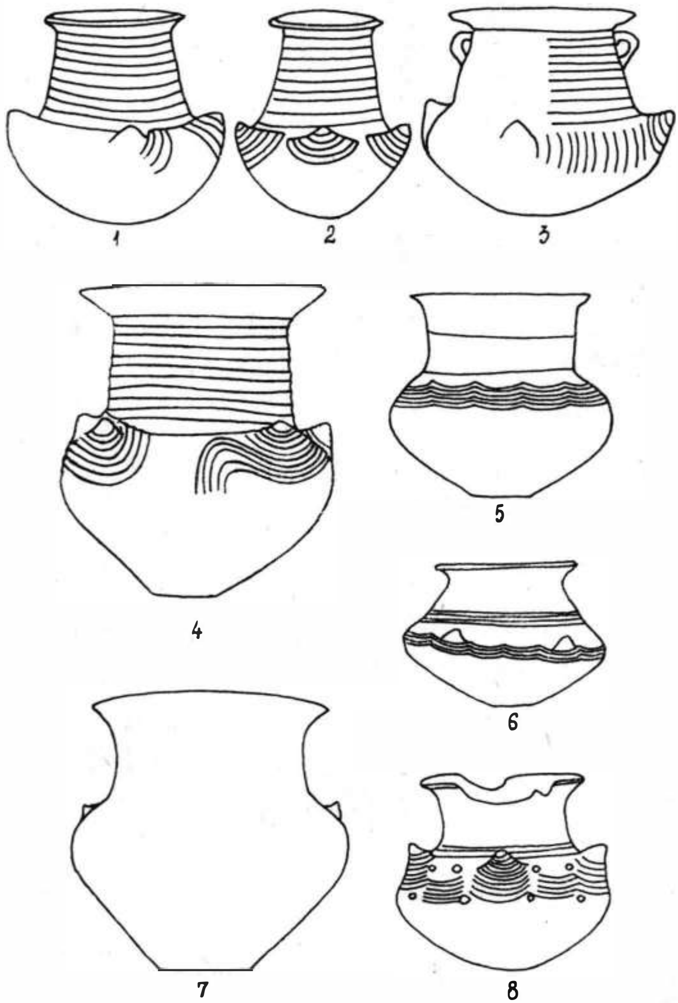

Fig. 2. Vase de tip Gáva. 1—2 Gáva; 3. Nagykálló 4. Lăpuş; 5. Tiszavasvári; 6 Užgorod; 7. Valea lui Mihai; 8. Borsodharsány; 1,3,4 după St. Foltiny; 2,5,6 după J. Paulik; 7 după *Jelentés Debrecen sz. kir. város muzeuma 1910, évi müköéséről és állapotáról*; 8 după J. Hampel.

Includem în această categorie şi un vas descoperit la Tiszavasvári (fig. 2/5) [103]. Forma şi structura vasului este aceeaşi, dar prezintă o modi-

[102] M. Šolle, *op. cit.*, fig. 109/3; J. Paulik, *Zur Problematik*, fig. 4/2; I. Bóna, *Manuel*, 2, 1969, p. 1545, fig. din dr.; M. Gimbutas, *op. cit.*, fig. 226/2. I.: d. 37 : 34.

[103] Muz. Nyiregyháza, nr. inv. 57. 396.25. Cf. J. Paulik, *Zur Problematik*, fig. 7/5, Î.: d.38: 42.

fioare a decorului : în locul proeminenţelor ascuţite, ornamentate cu caneluri concentrice, întîlnim o fascicolă de caneluri paralele, în ghirlandă.

b) Vase de o formă apropiată de cele descrise mai sus, dar în general mai joase, cu corpul de formă sferică turtită şi cu gîtul arcuit, mai scurt (împreună cu marginea, circa 1/3 din înălţimea vasului). Menţionăm din rîndul acestora vasul de la Borsodharsány (fig. 2/8) [104] şi vasul de la Użgorod (fig. 2/6) [105]. Spre deosebire de exemplarele descrise la punctul a), care au întreaga zonă a gîtului acoperită cu caneluri orizontale, la vasele de la Borsodharsány şi Użgorod întîlnim doar cîteva caneluri orizontale, plasate în zona de întîlnire a corpului cu gîtul, respectiv în partea inferioară a gîtului. O altă particularitate a acestor vase este aceea că nu numai proeminenţele sînt înconjurate cu caneluri concentrice, ci şi spaţiul aflat între proeminenţe este umplut cu caneluri ondulate, obţinîndu-se, în felul acesta, ca şi în cazul vasului de la Tiszavasvári, un fel de ghirlandă în jurul corpului vaselor. Trebuie adăugat că pe vasul de la Borsodharsány, pe lîngă elementele ornamentale menţionate, mai apar şi mici cercuri imprimate, plasate la colţurile ghirlandelor [106].

O îmbinare a formei celor două tipuri de amfore prezintă vasul în care s-a descoperit depozitul I de la Valea lui Mihai (fig. 2/7) [107]. Corpul îl apropie de primul tip, iar gîtul mai scurt şi arcuit îl leagă de cel de al doilea. Pe umărul vasului se află (probabil patru) proeminenţe conice, îndreptate în sus, după cît se pare, relativ mici [108].

B. Vase bitronconice

a) Vase cu marginea evazată, corpul şi gîtul tronconic sau uşor arcuit, legate printr-un umăr mai mult sau mai puţin pronunţat, care va dispare treptat în cursul procesului de bitronconizare. În privinţa structurii acestor vase este de remarcat că înălţimea depăşeşte întotdeauna diametrul lor maxim. Gîtul vaselor este ornamentat cu caneluri orizontale paralele, acestea acoperind uneori întreaga zonă a gîtului. Umărul vaselor este ornamentat cu proeminenţe conice îndreptate în sus, înconjurate cu caneluri concentrice. Vasul de la Barca (fig. 3/1) [109], din punct de vedere tipologic, face legătura între vasele cu corpul sferic şi cele bitron-

---

104 J. Hampel, *op. cit.*, pl. 141/2 ; J. Paulik, *Zur Problematik*, fig. 4/4. Î. :d. 28 :36.

105 G. I. Smirnova, K. V. Bernjakovič, *op. cit.*, pl. 1/4 ; J. Paulik, *Zur Problematik*, fig. 4/5. Î.: d. 26 :39.

106 Menţionăm, în legătură cu tehnica de realizare a motivului cercurilor imprimate că Hampel (*op. cit.*, pl. 70/11—28) prezintă mai multe piese de os şi de lut ars, provenite din aşezarea de la Pilin (=Piliny?) şi servind la imprimarea unor motive, ca spirale în S, romburi, rozete, precum şi cercuri concentrice.

107 *Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeuma...*, p. 29 şi pl. care precede p. 17. Fotografia publicată aici este neclară, neputînd astfel preciza detaliile (în special de decor) ale vasului. (Aceleaşi greutăţi am întîmpinat şi în alte cazuri, de aceea unele desene, cuprinse în planşele noastre, sînt incomplete, sau, poate, chiar inexacte, în ce priveşte unele detalii). În text se menţionează doar atît că este vorba de „o oală mare, de culoare neagră". Î. :d. 52 :53.

108 O urnă foarte apropiată de acest tip de amforă a culturii Gáva provine din M 31. al necropolei de la Neszmély, aparţinînd fazei evoluate a culturii cîmpurilor de urne timpurii din Transdanubia. Cf. E. Patek, ActaArchHung, 13, 1961, p. 66, pl. 4/1.

109 L. Hájek, *op. cit.*, p. 75, fig. 15 stînga ; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 340, fig. 4/1 ; J. Paulik, *Zur Problematik*, fig. 4/1. Î. :d. 47 :43.

conice. Canelurile concentrice semicirculare, care înconjoară proeminențele de pe umăr, se unesc, formînd patru ghirlande în jurul pîntecului vasului. Un vas de la Nagykálló (fig. 3/3) [110] prezintă, între proeminențele ascuțite,

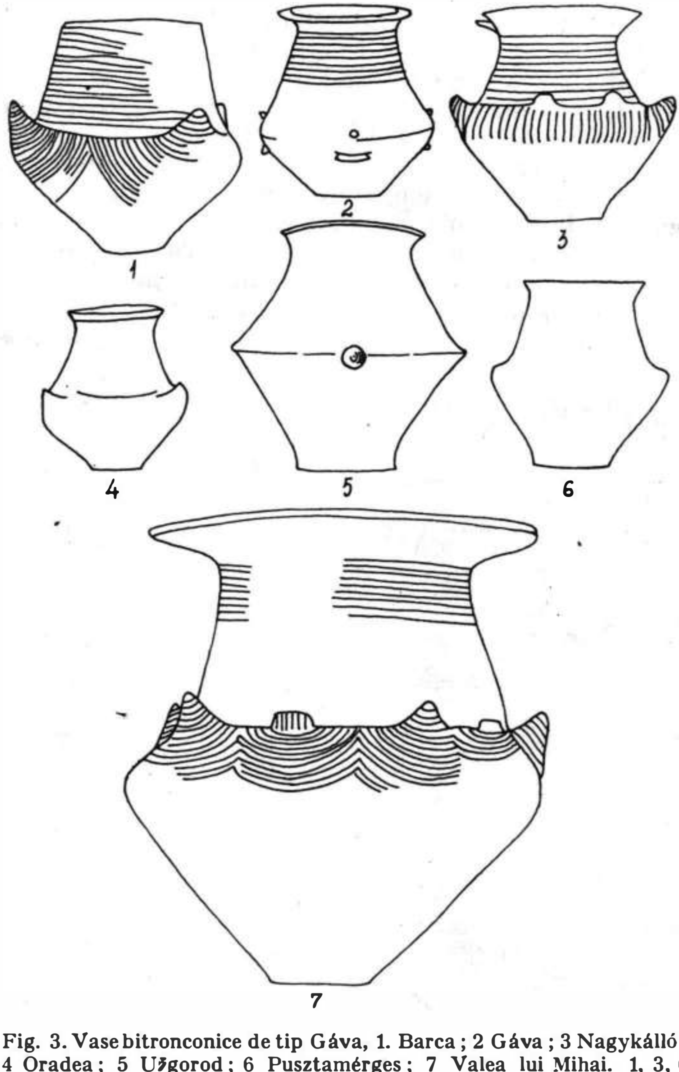

Fig. 3. Vase bitronconice de tip Gáva, 1. Barca ; 2 Gáva ; 3 Nagykálló ; 4 Oradea ; 5 Ujgorod ; 6 Pusztamérges ; 7 Valea lui Mihai. 1, 3, 6 după St. Foltiny ; 2 după M. Šolle ; 4 după M. Rusu, L. Galamb, V. Spoială ; 5 după I. Smirnova, K. V. Bernjakovič ; 7 Muz. Oradea.

hipertrofiate, și patru proeminențe mai mici, iar umărul vasului este ornamentat cu caneluri verticale. Proeminențe mai mici, așezate între proeminențele mari, îndreptate în sus, de pe umăr, prezintă și un vas de la Valea

[110] Descoperit între Nagykálló și Kállósemlyén. Muz. Nyiregyháza, nr. inv. 57.297.1. Î. 38, d.g. 30,7, d.f. 13 cm. Cf. St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 344, nota 44, fig. 3/1. Î. :d.41 :37.

lui Mihai (fig. 3/7) [111]. Atît proeminențele mari, cît și cele mici sînt înconjurate cu caneluri concentrice, care, unindu-se, formează o ghirlandă în jurul umărului vasului.

Din această categorie de vase fac parte probabil și unele fragmente ceramice, descoperite în cimitirul Rulikovszki din Oradea precum și la Curtuiușeni[112]. Remarcăm, dintre cele provenite de la Oradea, un fragment din umărul unui vas mare, prezentînd o proeminență hipertrofiată, goală în interior și ornamentată cu caneluri concentrice. La baza gîtului peretele vasului prezintă un șir de perforații. Un alt fragment din mijlocul unui vas mare, bitronconic, prezintă pe gît largi caneluri orizontale, iar pe umăr, caneluri oblice, late de circa 4 cm. Un al treilea fragment prezintă pe umăr, pe lîngă caneluri oblice, și o proeminență-apucător în formă de semidisc, îndreptat în sus. Aceleași caracteristici se observă și pe un fragment mai mare de urnă bitronconică, descoperit la Curtuiușeni.

Unui tip mai simplificat aparține un vas descoperit în așezarea de la Użgorod, avînd corpul și gîtul perfect tronconice, lipsite de decor și separate printr-un umăr ornamentat cu caneluri verticale. Se remarcă gîtul mult îngustat în partea superioară, precum și marginea larg evazată, în formă de pîlnie, a vasului (fig. 4/3) [113].

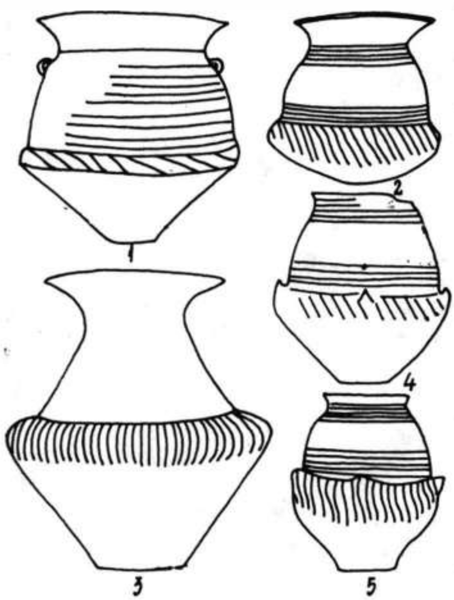

Fig. 4. Vase de tip Gáva. 1 Bodrogkeresztúr; 2 Somotor; 3 Użgorod; 4—5 Munkačevo. 1,4 după S. Foltiny; 2,5 după J. Paulik; 3 după G. I. Smirnova, K. V. Bernjakovič.

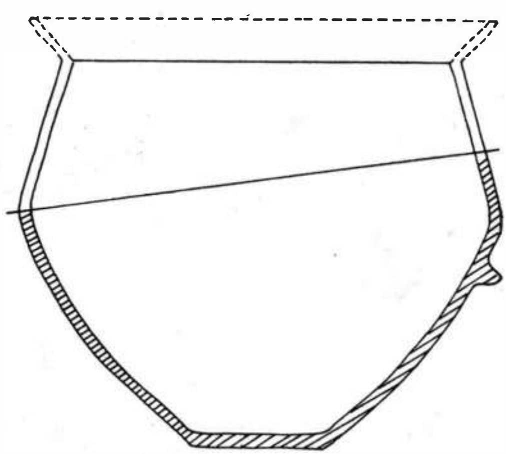

Fig. 5. Vasul depozitului de bronz de la Mezőkövesd. După P. Patay.

[111] Muz. Oradea, nr. inv. 1009 (Valea lui Mihai, Groapa cu lut-Sárgaföldes gödör). Cf. și St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 348, fig. 4/3. Î. :d. 9 :8.

[112] Muz. Oradea, nr. inv. 3487 (Oradea); Muz. Săcuieni (Curtuiușeni).

[113] G. I. Smirnova, K. V. Bernjakovič, *op. cit.*, pl. 1/2.

b) Vase bitronconice cu forma și decorul simplificat. Marginea este răsfrîntă în afară, corpul și gîtul fiind tronconic sau ușor arcuit. Umărul a dispărut sau este aproape inobservabil. Proeminențele ascuțite hipertrofiate înconjurate cu caneluri concentrice sînt înlocuite cu proeminențe mai mici, pline, neornamentate, sau cu simple apucători. Vasele sînt în general neornamentate, totuși întîlnindu-se uneori fascicole de caneluri orizontale, paralele, în zona gîtului.

Un vas provenit din necropola de la Gáva (fig. 3/2) [114] se deosebește de toate tipurile discutate pînă acum prin prezența a două șiruri de proeminențe: un șir superior de proeminențe mici, conice, îndreptate în sus, și un șir inferior de apucători, îndreptate în jos. Urna funerară a unui mormînt descoperit la Oradea (fig. 3/4) [115], precum și alte cîteva vase, de o formă foarte apropiată, provenite de la Užgorod (fig. 3/5) [116] și Pusztamérges (fig. 3/6) [117] prezintă ca singur element decorativ patru proeminențe mai mici, așezate pe diametrul maxim al vaselor. Mai menționăm în cadrul acestei categorii ceramice vasul depozitului de la Mezőkövesd (fig. 5) [118], și un vas mare, aproape întreg, descoperit la Valea lui Mihai, acesta din urmă prezentînd sub gît și patru proeminențe mici, în formă de butoane [119].

C. Vase etajate

Includem în această categorie „urnele bitronconice" avînd profilul părții superioare mai mult sau mai puțin arcuit, în formă de boltă. Partea inferioară este tronconică, cu fundul îngust. Partea superioară este ornamentată integral (Bodrogkeresztúr, fig. 4/1) [120] sau parțial (Munkačevo, fig. 4/4—5) [121] cu caneluri orizontale. Cele două vase de la Munkačevo prezintă pe umărul canelat oblic, patru proeminențe ascuțite. La vasul de la Bodrogkeresztúr gîtul și corpul vasului sînt legate printr-un umăr îngust, în forma unui brîu canelat oblic. Acest vas ca și cele de la Nagykálló, menționate mai sus, prezintă în partea superioară două torți verticale. Vasul de la Somotor, cu partea superioară boltită și ornamentată cu două fîșii de caneluri orizontale, aparține aceluiași tip, dar prin partea sa inferioară este legat și de categoria vaselor cu corpul sferic. O particularitate a vasului de la Somotor este lipsa proeminențelor precum și faptul că toată partea inferioară este acoperită cu caneluri oblice (fig. 4/2) [122].

D. Alte tipuri ceramice

Pe lîngă tipurile de bază ale culturii Gáva, discutate mai sus, se mai poate menționa, în momentul de față, următoarele forme ceramice:

---

[114] M. Šolle, *op. cit.*, fig. 109/1; M. Gimbutas, *op. cit.*, fig. 226/1; I. Bóna, *Manuel*, 2, 1969, p. 1545, fig. din stînga.

[115] M. Rusu, L. Galamb, V. Spoială, *op. cit.*, fig. 7/3.

[116] G. I. Smirnova, K. V. Bernjakovič, *op. cit.*, pl. 1/3.

[117] Muz. Szeged, nr. 5385. 1. Cf. St. Foltiny, Apulum, 6, 1967, p. 56, fig. 4/1.

[118] P. Patay, ActaArchHung, 21, 1969, p. 174, 198—200, fig. 1, pl. 46/1.

[119] Muz. Oradea, nr. inv. 1011 (Valea lui Mihai, Groapa cu lut).

[120] *Die Geschichte der Völker Ungarns...*, Ung. Nationalmuseum, 1967, p. 36, fig. 9; St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 346, fig. 3/5.

[121] St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 342, fig. 3/2; J. Paulik, *Zur Problematik*, fig. 4/3.

[122] J. Paulik, *Zur Problematik*, fig. 3/4.

a) Vase în formă de sac[123], cu fundul relativ îngust, cu pereții arcuiți și, uneori, cu patru proeminențe pe buza ușor îngroșată (cum este, de exemplu, vasul în care s-a descoperit depozitul de bronz de la Nagykálló-Telekoldal, fig. 6/6)[124].

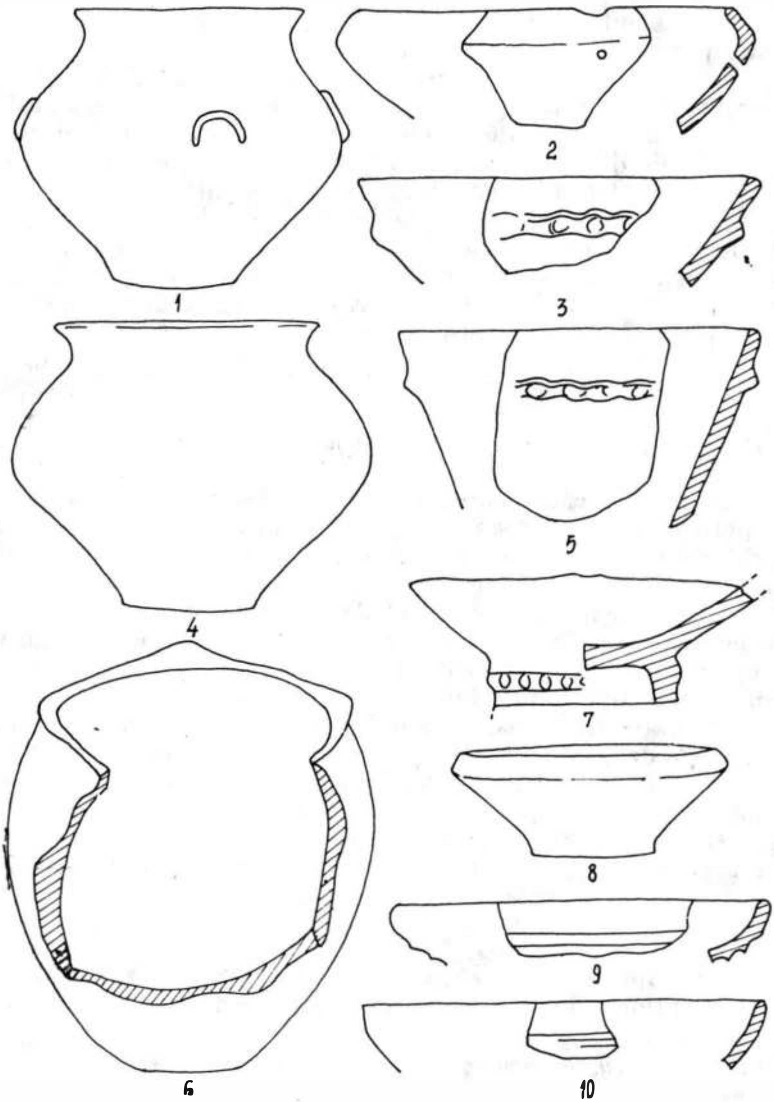

Fig. 6. Ceramică de tip Gáva. 1,6 Nagykálló; 2–3,5,7,9–10 Sighetul Marmației; 4 Tállya; 8 Užgorod. 1,6 după A. Mozsolics; 2–3,5,7,9–10 după K. Horedt; 4 după T. Kemenczei; 8 după G. I. Smirnova, K. V. Bernjakovič.

[123] K. Horedt, *Problemele ceramicii*, p. 152.
[124] A. Mozsolics, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 3, 8, fig. 3/1–4.

b) Amfore bitronconice-pîntecoase cu gîtul scurt și marginea evazată, ornamentate cu patru brîuri plastice semicirculare pe pîntec (Nagykálló-Telekoldal, fig. 6/1)[125] sau cu mici proeminențe (Tállya, fig. 6/4)[126].

c) Străchini cu pereții ușor arcuiți, ornamentate cu caneluri orizontale și străchini cu marginea îndoită spre interior (fig. 6/2,8—10)[127].

d) Cești cu toarta ușor supraînălțată[128].

e) Vase (în special cești) cu buza lobată[129].

f) Vase cu piciorul gol, ornamentate cu brîu alveolat în partea superioară a piciorului (fig. 6/7)[130].

g) Vase tronconice, cu o nervură plastică ondulată și alveolată în jurul buzei (fig. 6/3,5)[131].

3. EVOLUȚIA CERAMICII

Dispunem încă de prea puține descoperiri de tip Gáva bine datate pentru a putea urmări, pas cu pas, evoluția formelor și a decorului ceramicii[132]. Dar, încă pe baza materialului existent, se conturează unele concluzii. Se constată, înainte de toate, că în prima epocă a fierului, inclusiv în cultura Gáva, se continuă tendința de simplificare a formelor și decorului ceramicii, manifestată încă în bronzul tîrziu și bine surprinsă, de pildă, în lunga evoluție a culturii Piliny[133].

Tipul de vas cu corpul sferic, gîtul cilindric sau tronconic și marginea răsfrîntă în afară este bine datat la începutul Hallstattului prin apariția lui, în condiții de descoperire certe, în necropola tumulară de la Lăpuș, precum și prin apariția lui în asociere cu depozitul de bronz de la Valea lui Mihai (Ha A_1)[134]. Vasele de acest tip sînt relativ bogat ornamentate cu caneluri orizontale paralele, acoperind gîtul, și cu proeminențe mari, goale în interior, înconjurate cu caneluri concentrice (Lăpuș, Gáva, Nagykálló etc.)[135]. Același lucru se poate spune și despre vasul de la Barca, care face trecerea spre formele bitronconice.

---

125 *Ibidem*, p. 1, 8, fig. 2 (Nagykálló-Telekoldal).

126 T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 8, 1969, p. 31, fig. 3. În acest vas s-a descoperit un depozit de bronz, datat în Ha A (*ibidem*, p. 28—31, 34—39).

127 K. Horedt, *Așezarea fortificată*, p. 13, fig. 6/6,9—10 (Sighetul Marmației); G. I. Smirnova, K. V. Bernjakovič, *op. cit.*, pl. 1/8 (Užgorod). Tipuri variate de străchini și farfurii s-au descoperit și în necropola tumulară de la Lăpuș. Cf. și J. Németi, StComSatu Mare, 2, 1972, p. 113—120 (Pișcolt).

128 M. Rusu, L. Galamb, V. Spoială, *op. cit.*, fig. 7/4 (Oradea); J. Németi, *op. cit.*, (Pișcolt).

129 K. Horedt, *Așezarea fortificată*, p. 13, fig. 8/1. A se vedea și idem, *Problemele ceramicii*, p. 152; J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 40—51, fig. 6.

130 K. Horedt, *Așezarea fortificată*, fig. 9/7.

131 *Ibidem*, fig. 9/2—3.

132 O încercare de a reconstitui evoluția ceramicii de tip Gáva a se vedea la J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 39—41. Același lucru, pentru sudul bazinului carpatic, la St. Foltiny, Apulum 6, 1967, p. 56—71.

133 T. Kemenczei, ArchÉrt, 93, 1966, 1, p. 92.

134 În sprijinul acestei datări se poate invoca și urna deja menționată a necropolei de la Neszmély, aparținînd etapei Ha A_2 (cf. nota 108).

135 Vasele de acest tip sînt considerate și de J. Paulik ca exemplarele cele mai vechi ale tipului „B" de amfore, din clasificarea autorului (varianta B_1, Ha A). *Zur Problematik*, p. 40, fig. 4/1—2 (Barca, Gáva).

În ce priveşte exemplarele joase (Borsodharsány, Užgorod,) Paulik presupune că ele derivă din varianta precedentă, corpul înalt fiind înlocuit, la sfîrşitul Ha A şi în cursul perioadei Ha B, cu o formă turtită. Autorul consideră că în acelaşi timp se simplifică şi decorul, dispărînd canelurile din jurul proeminenţelor (Užgorod) [136], la care am mai putea adăuga, că pot să dispară chiar şi proeminenţele de pe umăr precum şi canelurile de pe gît (Tiszavasvári). Acest proces de simplificare a decorului ni se pare verosimil, fiind confirmat şi la alte tipuri de vase [137]. În schimb, în ce priveşte evoluţia formei, credem că este puţin probabil ca vasul cu gîtul scurt, arcuit şi cu corpul sferic turtit să derive din varianta cu corpul sferic, gîtul înalt, cilindric sau tronconic. Aceste două tipuri au avut mai degrabă o evoluţie paralelă, dezvoltîndu-se însă din prototipuri diferite (Piliny, respectiv Egyek şi Otomani III), aşa cum vom arăta la discuţia privind originea ceramicii.

În ce priveşte vasele bitronconice (inclusiv cele cu peretele părţii superioare arcuit), la tipurile mai vechi, întîlnim, pe de o parte o accentuare a părţilor componente (corp, umăr, gît), iar pe de altă parte, un decor mai bogat. Vasele de la Barca, Oradea (Cimitirul Rulikovszki, fosta fabrică de cărămizi Guttmann), Valea lui Mihai, Nagykálló etc. au încă, pe pîntecul pronunţat, proeminenţe mari, înconjurate cu caneluri. Avînd în vedere strînsa lor înrudire cu vasele depozitelor de bronz de la Pecica şi Cornuţel [138] (care pot fi datate în Ha A_1, sau chiar la sfîrşitul perioadei B.D), se poate afirma că acest tip, cu o structură mai diferenţiată şi cu un decor mai bogat, caracterizează, în special, perioada mai veche a culturii Gáva. Paulik presupune că încă în cursul Hallstattului A apar vasele lipsite de proeminenţele caracteristice, înconjurate cu caneluri concentrice [139]. O dovadă în acest sens ar putea constitui ceramica provenită din necropola de la Sanislău, datată cu fibule în Ha A_2 şi la care nu s-au identificat proeminenţele tipice ale culturii Gáva [140]. O treaptă intermediară ar putea reprezenta acele vase (Munkačevo, Užgorod, Sighetul Marmaţiei, Oradea, Pusztamérges) care păstrează încă proeminenţele, acestea fiind însă mai mici şi lipsite de caneluri concentrice. Paralel cu acest proces, umărul devine mai îngust (la vasul de la Bodrogkeresztúr reducîndu-se la un fel de brîu în relief) şi va fi ornamentat cu caneluri oblice, poate sub o influenţă a ceramicii din regiunea Mureşului inferior şi din Banat. În continuarea acestui proces, gîtul şi corpul vaselor treptat se vor contopi, ajungîndu-se la forme mai pronunţat bitronconice (Užgorod, Gáva, Mezőkövesd etc.). Paulik consideră că acest fenomen caracterizează în special perioada Ha B [141]. Vasul depozitului de la Mezőkövesd, datat în Ha B_1,

---

[136] *Ibidem*, p. 40, fig. 4/4—5 (Borsodharsány, Užgorod) (varianta B_2).

[137] Fireşte, acest proces nu trebuie absolutizat. El reprezintă doar tendinţa evoluţiei şi, astfel, nu fiecare vas în sine, avînd un decor mai bogat sau mai modest, o formă mai mult sau mai puţin simplificată, trebuie considerat, în mod obligatoriu, mai vechi sau mai recent din punct de vedere cronologic. Vasul de la Valea lui Mihai, sau cel de la Tállya, de exemplu, datate cu depozitele de bronz în Ha A, prezintă un decor foarte modest.

[138] I. Stratan, SCIV, 15, 1964, 4, p. 523—528, fig. 1 (Cornuţel); St. Foltiny, Origini, 2, 1968, fig. 4/8; J. Paulik, *Zur Problematik*, fig. 3/1 (Pecica).

[139] J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 39, fig. 3/2—4 (Tg. Mureş, Bodrogkeresztúr, Somotor) (Varianta A_2 de amfore).

[140] T. Báder, SCIV, 21, 1970, 2, p. 210.

[141] J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 39, fig. 3/5—6 (Szőreg) (Varianta A_3).

întărește justețea acestei concluzii. Ca ornamente rămîn doar proeminențele transformate în apucători și, uneori, caneluri orizintale pe gît. Vasele de acest tip vor avea o largă răspîndire, din valea Tisei și pînă în Moldova [142].

Se pare, deci, că particularitățile regionale, care au individualizat grupele culturale de la începutul primei epoci a fierului, devin mai puțin accentuate și, în a doua jumătate a Hallstattului timpuriu, se va forma în spațiul carpato-danubian o civilizație, dacă nu chiar unitară, dar cel puțin strîns înrudită în trăsăturile ei principale.

IV

Originea culturii Gáva, inclusiv cea a ceramicii de acest tip, nu a constituit încă subiectul unui studiu special. Toți cercetătorii care s-au referit la această problemă, cu excepția lui I. Bóna [143], s-au pronunțat pentru o dezvoltare pe baze locale a culturii Gáva. A. Mozsolics consideră că printre tipurile culturii Egyek se întîlnesc și elemente care fac tranziția spre ceramica Gáva [144]. K. Horedt, referindu-se la unele trăsături caracteristice ale ceramicii de tip Gáva, consideră că proeminențele hipertrofiate derivă din cultura Otomani și Egyek, iar tratarea specifică, roșie-neagră, a suprafețelor vaselor, din cultura Piliny [145]. Foltiny crede că în formarea culturii Gáva rolul principal l-au jucat culturile precedente ale epocii bronzului din aria ei de răspîndire (Füzesabony, Egyek, Berkesz-Demecser, Suciu de Sus, Noua și Otomani), ritul de înmormîntare fiind influențat și de cultura Komarov. Prototipurile ceramicii se întîlnesc în special în cultura Füzesabony (proeminențe înconjurate cu caneluri semicirculare, proeminențe spiralice) și Otomani (arcade semicirculare) [146]. J. Paulik este de părere că tipurile ceramice ale culturii Gáva își au originea în ceramica Füzesabony și Otomani tîrzie, la care se adaugă influențele complexului sudic Vatina-Vîrșeț-Cîrna. După părerea lui Paulik, cultura Piliny nu a contribuit la geneza culturii Gáva, ci, dimpotrivă, aceasta din urmă a influențat evoluția culturii Piliny [147]. În sfîrșit, M. Rusu consideră că la baza civilizației din Ha A_1 din vestul României stau culturile Otomani (faza III), Suciu de Sus, precum și faciesul tardiv al culturilor Pecica și Vatina [148], la care mai adaugă și cultura Noua și Wietenberg, faciesul tîrziu [149]. Prin urmare, în geneza culturii Gáva au fost implicate — atribuindu-le un rol mai mult sau mai puțin important — următoarele culturi din epoca bronzului : Füzesabony, Otomani, Egyek, Piliny, Berkesz-Demecser, Suciu de Sus, Pecica, Vatina, Vîrșeț, Cîrna, Komarov, Wietenberg și Noua.

[142] A se vedea, de exemplu, un vas de la Valea Lupului-Iași. M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Andronic, *Muzeul de istorie a Moldovei*, Ed. Meridiane, București, 1966, fig. dr. jos, după p. 48.

[143] I. Bóna consideră că cultura „Muhi-Gáva-Domrád" este rezultatul pătrunderii în estul bazinului carpatic a unui val de populație răsăriteană. Cf. ActaArchHung, 9, 1958, p. 42; ÉvkMiskolc, 3, 1963, p. 23—27, 32 ; critica acestei teze : T. Kemenczei, ArchÉrt, 92, 1965, 1 p. 4.

[144] A. Mozsolics, ActaArchHung, 12, 1960, p. 123.

[145] K. Horedt, *Așezarea fortificată*, p. 18—19 ; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151.

[146] St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 348.

[147] J. Paulik, *Zur Problematik*, p. 39—41.

[148] M. Rusu, *Manuel*, 2, 1969, p. 677—678 (*Lăpuș*), 986—987 (*Otomani, civil. d'*).

[149] Idem, comunicarea citată în nota 7.

Pentru a putea stabili care a fost (sau care putea să fie) contribuţia reală a acestor culturi în formarea culturii Gáva considerăm utilă o scurtă privire asupra unora din ele, mai ales asupra poziţiei lor cronologice şi a legăturilor genetice între ele.

Eliminăm din discuţia ce urmează culturile Wietenberg şi Noua, neputînd preciza, deocamdată, nici o legătură genetică între acestea şi cultura Gáva [150]. Dintre celelalte, cultura Füzesabony ca atare se sfîrşeşte în perioada corespunzătoare etapei Reinecke $B.B_1$, în faza următoare, $B.B_2$, existînd doar unele „grupe supravieţuitoare'' ale acestei culturi în nordul Ungariei răsăritene, în regiunea Zagyva-Mátra, precum şi pe cursul inferior al rîurilor Hernád şi Bodrog (grupa Streda nad Bodrogom-Bodrogszerdahely). Aceste grupe se formează deja în perioada de după pătrunderea culturii mormintelor tumulare în regiunea Dunării de Mijloc, fiind încadrate în prima fază a epocii tîrzii a bronzului, potrivit cronologiei lui I. Bóna şi T. Kemenczei [151]. Grupele menţionate din nordul Ungariei şi din regiunile corespunzătoare ale Slovaciei sînt urmate de cultura Piliny, împărţită în două grupe regionale (Zagyvapálfalva şi Barca), ambele avînd cîte două faze de dezvoltare, corespunzînd etapei Reinecke B.C. (I) şi cu prima jumătate a fazei B.D. (II). Noua cultură se formează pe fondul anterior de tradiţie Füzesabony, cu participarea unor elemente (chiar etnice) de tip Vatina-Gîrla Mare, Egyek (grupa Rákóczifalva) şi Hügelgräber mai recente, care au pătruns aici la sfîrşitul etapei B.B. Noua sinteză se produce mai întîi în regiunea Zagyvei (formarea grupei Zagyvapálfalva), de unde se extinde apoi şi în regiunea Hernád-Bodrog, absorbind elementele grupei Streda nad Bodrogom (formarea grupei Barca) [152]. Spre mijlocul etapei B.D se va produce o nouă mişcare din aria grupei Zagyvapálfalva pînă spre Tisa, care unifică cele două grupe ale culturii Piliny, marcînd începutul orizontului Piliny tîrziu, unitar, care durează pînă la prima jumătate a Hallstattului A [153]. Sfîrşitul culturii Piliny tîrzii este marcat, după părerea lui T. Kemenczei, de orizontul de depozite de bronzuri de tip Rimavska Sobota (Rimaszombat) [154].

Cultura Egyek se formează în regiunea Tisei mijlocii, prin contopirea elementelor autohtone din bronzul mijlociu (cultura Vatya, Füzesabony-Vărşand) cu cele ale culturii mormintelor tumulare, la care se adaugă influenţele de tip Vatina. Această cultură, care cuprinde două grupe regionale, Rákóczifalva (sud) şi Egyek (nord) se dezvoltă în cursul perioadei corespunzătoare etapelor $B.B_2$—C (= Bronz tîrziu 1—2, în periodizarea lui Bóna şi Kemenczei) [155]. Cultura Egyek propriu-zisă se sfîrşeşte prin retragerea ei, la începutul perioadei B.D, spre bazinul Tisei superioare, unde, contopindu-se cu cultura Suciu de Sus şi absorbind unele elemente

---

[150] K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 19; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151.

[151] T. Kemenczei, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 170—182.

[152] *Ibidem*, p. 182—186; idem, ÉvkMiskolc, 4, 1964, p. 7—36; idem, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 3—26; idem, ArchÉrt, 93, 1966, 1, p. 93—94; idem, ActaArchHung, 19, 1967, p. 229—305, cu toată bibliografia problemei.

[153] Idem, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 20—24; idem, ArchÉrt, 93, 1966, 1, p. 81—97.

[154] Idem, ÉvkMiskolc, 4, 1964, p. 37—43; idem, ÉvkMiskolc, 5, 1965, p. 105—175.

[155] N. Kalicz, ÉvkMisckolc, 2, 1958, p. 45—72; I. Bóna, ÉvkMiskolc, 3, 1963, p. 15—35; T. Kemenczei, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 182—186; T. Kovács, ÉvkDebrecen, 1962—1964 (1965), p. 75—86.

răsăritene, se va forma cultura Berkesz-Demecser [156]. În acest proces Kemenczei atribuie rolul principal componentei de tip Egyek şi, în mai mică măsură, Suciu de Sus, în timp ce Bóna şi T. Kovács accentuează importanţa elementelor (chiar etnice) de origine nord-estică (Komarov) [157]. Din punct de vedere cronologic, cultura Berkesz-Demecser se dezvoltă în cursul perioadei B.D, pînă la începutul fazei Ha A, fiind urmat de cultura Gáva [158].

Unele elemente de tip Vatina — Gîrla-Mare, integrate în cultura Piliny şi Egyek, vor fi transmise, după cum se va arăta în paginile următoare, şi culturii Gáva. Astfel, influenţele de tip Vatina, menţionate de unii autori în legătură cu geneza culturii Gáva, puteau fi transmise şi prin intermediul culturii Piliny, Egyek, Berkesz-Demecser şi chiar Otomani III. În ce priveşte contactele directe, sînt certe unele influenţe reciproce între cultura Gáva şi grupa „Pecica-Vatina tîrzie", definită recent [159].

În legătură cu cultura Suciu de Sus din nord-vestul României, nord-estul Ungariei şi din Ucraina Transcarpatică, părerile sînt împărţite. După cum am văzut T. Kemenczei a ajuns recent la concluzia că evoluţia independentă a culturii Suciu de Sus a fost desfiinţată la începutul perioadei B.D, prin retragerea spre nord a culturii Egyek şi formarea culturii Berkesz-Demecser [160]. Aceleiaşi culturi îi sînt atribuite descoperirile din nord-estul Ungariei din perioada B.D şi de către I. Bóna şi T. Kovács [161]. În schimb, potrivit opiniei lui A. Mozsolics şi N. Kalicz, cultura Suciu de Sus îşi prelungeşte evoluţia şi în cursul perioadei B.D, pînă la începutul perioadei Ha A [162]. Recent, M. Rusu şi N. Chidioşan au ajuns la aceeaşi concluzie [163]. Trebuie însă relevat faptul, scos în evidenţă de ambii cercetători români, că descoperirile de tip Suciu de Sus tîrzii nu sînt independente, ci apar împreună cu materiale de tip Otomani şi Wietenberg mai recente, în aşezările aparţinînd acestor din urmă culturi [164]. Este, deci, justificat să se pună întrebarea : este vorba într-adevăr de supravieţuirea

---

[156] T. Kemenczei (ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 184) consideră că retragerea spre nord a culturii Egyek a fost cauzată de pătrunderea în sudul Alföldului, la începutul etapei Reinecke B.D, a unui noi grup al purtătorilor culturii mormintelor tumulare. Este vorba de constatările lui O. Trogmayer, potrivit cărora, peste populaţia tumulară cu ritul inhumaţiei din B.C, la începutul etapei B.D va pătrunde din Transdanubia un nou grup tumular, practicînd ritul incineraţiei punînd astfel bazele grupei Csorva care îşi va continua evoluţia şi în prima epocă a fierului (O. Trogmayer, ActaArchHung, 15, 1963, p. 85—122; idem, ActaArchSzeged, 8, 1965, p. 69—75).

[157] T. Kemenczei, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 182—186; idem, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 18—24; I. Bóna, ÉvkMiskolc, 3, 1963, p. 20—28; T. Kovács, FoliaArch, 18, 1966—1967 (1968), p. 27 şi urm.

[158] I. Bóna, ÉvkMiskolc, 3, 1963, p. 23—24, 27—28; T. Kemenczei, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 183—186; idem, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 18—24.

[159] K. Horedt, *Problemele ceramicii*, p. 150—152; St. Foltiny, Apulum, 6, 1967, p. 49—71 şi în special idem, Origini, 2, 1968, p. 348—353.

[160] T. Kemenczei, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 182—183.

[161] I. Bóna, ÉvkMiskolc, 3, 1963, p. 20—28; T. Kovács, FoliaArch, 18, 1966—1967 1968), p. 27 şi urm.

[162] A. Mozsolics, ActaArhHung, 12, 1960, p. 113—123; N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, p. 12—13.

[163] M. Rusu, *Manuel*, 2, 1969, p. 1400 (*Suciu de Sus*); N. Chidioşan, SCIV, 21, 1970, 2, p. 287—293.

[164] *Ibidem*, Cf. şi Gh. Lazarovici, Apulum, 9, 1971, p. 71—82.

culturii Suciu de Sus pînă la sfîrşitul epocii bronzului, sau numai de persistenţa unor *elemente* ale acesteia, într-un mediu arheologic calitativ deosebit?

În ce priveşte cultura Otomani din Crişana, se susţine evoluţia neîntreruptă a acesteia, în tot cursul epocii bronzului, pînă la începutul perioadei Ha A. Descoperirile încadrate în ultima ei fază, Otomani III, sînt datate în perioada Reinecke B.C—D [165].

În lumina celor prezentate mai sus este evident că, din motive cronologice, cultura Gáva putea să aibă un contact direct numai cu cultura Piliny tîrzie, Berkesz-Demecser, Otomani III şi, poate, Suciu de Sus, (la care am mai putea adăuga şi grupa „Pecica-Vatina tîrzie"). Toate celelalte culturi, cărora li s-a atribuit rolul de a contribui la geneza culturii Gáva, au putut participa la acest proces complex, neelucidat încă pe deplin, doar prin intermediul culturilor menţionate din bazinul Tisei superioare şi, în parte, de mijloc (spaţiu, care corespunde şi cu viitoarea arie a culturii Gáva), care ating în evoluţia lor sfîrşitul epocii bronzului şi începutul primei epoci a fierului.

★

În cele ce urmează, departe de a avea pretenţia să rezolvăm problema originii ceramicii de tip Gáva, vom încerca să stabilim, ce antecedente, ce prototipuri oferă culturile premergătoare în privinţa tehnicii de confecţionare, a formelor şi a decorului, elemente care s-au putut integra — direct sau indirect — în ceramica culturii studiate.

1. TEHNICA

Pentru prima oară K. Horedt a atras atenţia că originea structurii specifice (roşie în interior şi neagră în exterior) a vaselor de tip Gáva trebuie căutată în cultura Piliny [166]. În legătură cu această problemă trebuie precizat că o tehnică foarte apropiată apare în cadrul culturii Piliny odată cu etapa mai nouă a grupei Barca. Este vorba de aplicarea culorii negre în exterior şi a unei nuanţe gălbuie în interior la urnele şi, în unele cazuri, la ceştile cu o toartă, de mari dimensiuni [167]. Acest procedeu coloristic nu este însă o „invenţie" proprie culturii Piliny, fiind preluat, odată cu ultima etapă a grupei Barca, din regiunea sudică a Alföld-ului,

---

[165] K. Horedt, *Problemele ceramicii*, p. 145—147; I. Ordentlich, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 83—97, cu toate discuţiile şi bibliografia problemei. Conţinutul fazei „Otomani III" nu este definit încă în mod satisfăcător. Dacă I. Ordentlich (Dacia, N.S., 14, 1970, p. 94—95) şi J. Németi (StComSatu Mare, 1, 1969, p. 68—69) vorbesc numai de unele influenţe, manifestate în această fază (din cultura mormintelor tumulare, Hajdúbagos, Egyek, Streda nad Bodrogom, respectiv Egyek şi Berkesz-Demecser), K. Horedt (*Aşezarea fortificată*, p. 19, nota 23) consideră că grupa Barca a culturii Piliny ar trebui atribuită fazei Otomani III, iar M. Rusu (*Manuel*, 2, 1969, p. 986—987) identifică această fază cu cultura Egyek din Ungaria.

[166] K. Horedt, *Aşezarea fortificată*, p. 19; idem, *Problemele ceramicii*, p. 151.

[167] T. Kemenczei, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 10.

unde această tehnică apare începînd cu perioada Reinecke B.D [168]. Procedeul coloritului dublu se generalizează la urnele culturii Piliny tîrzii. Vasele vor avea în exterior o culoare neagră lucioasă, iar în interior cărămizie, cărămizie cu pete cenuşii sau negre, pe lîngă care se întîlnesc şi nuanţe brune şi cenuşii [169]. Această tehnică va supravieţui în fosta arie a culturii Piliny şi la începutul primei epoci a fierului [170]. Este demn de remarcat faptul că, spre deosebire de ceramica din Banat şi din regiunea Mureşului inferior, unde nuanţarea coloristică a suprafeţelor vaselor nu va fi atît de accentuată [171], în ceramica de tip Gáva va fi desăvîrşită tendinţa manifestată în cultura Piliny tîrzie de a trece de la nuanţa gălbuie la culoarea roşie-cărămizie în tratarea suprafeţei interioare a vaselor, menţinîndu-se în acelaşi timp culoarea neagră lucioasă pentru suprafaţa lor exterioară. Această tehnică va cunoaşte apoi, probabil şi sub influenţa culturii Gáva, o largă răspîndire în ceramica civilizaţiilor Hallstattului timpuriu din spaţiul carpato-danubian [172].

2. FORMELE ŞI DECORUL

A. Vase cu corpul sferic

a) Pentru vasele cu corpul sferic, gîtul cilindric sau tronconic şi marginea răsfrîntă în afară, întîlnim bune prototipuri în ceramica culturii Egyek şi Otomani III. În cultura Egyek asemenea vase („urne") apar, de exemplu, în necropola de la Igrici (fig. 7/5) [173] şi Oradea (fig. 7/4) [174], fiind considerate de influenţă tumulară [175]. În cultura de tip Otomani III vasele de acest gen sînt bine reprezentate, de pildă la Barca şi în aşezarea de la Otomani-Cetatea de pămînt (fig. 7/1—3) [176]. Este de remarcat că structura acestor vase este similară celor de tip Gáva, diametrul lor maxim fiind aproximativ egal cu înălţimea, iar gîtul (împreună cu marginea) reprezentînd circa jumătatea din înălţimea totală a vasului.

În ce priveşte decorul, în ceramica discutată apar şi elementele ornamentale, care vor caracteriza vasele de tip Gáva. Proeminenţele conice, înconjurate de caneluri concentrice semicirculare apar atît în ceramica de tip Egyek cît şi în cea de tip Otomani III. În ambele culturi, proeminenţele apar atît pe diametrul maxim, cît şi pe umărul vaselor.

---

168 O. Trogmayer, ActaArchHung, 15, 1963, p. 104 ; T. Kemenczei, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 10 ; *ibidem*, 93, 1966, 1, p. 87. Recent, pe baza ceramicii descoperite în necropolele de la Detek şi Halmaj, din valea Hernádului, atribuite culturii mormintelor tumulare, T. Kemenczei semnalează apariţia acestui procedeu coloristic încă în etapa Reinecke B.C_1. Autorul crede că această tehnică este o invenţie a populaţiei locale din bronzul mijlociu şi a purtătorilor culturii mormintelor tumulare, Cf. ArchÉrt, 92, 1968 (1969), 2, p. 183.

169 T. Kemenczei, ArchÉrt, 93, 1966, 1, p. 87, Cf. şi *ibidem*, p. 65—78 (descrierea mormintelor din necropola de la Jászberény—Cserőhalom, redactată de Zs. Csalog).

170 *Ibidem*. p. 87,

171 O. Trogmayer, ActaArchHung, 15, 1963, p. 104—107, 120—121 ; K. Horedt, *Problemele ceramicii*. p. 148—151.

172 Cf. notele 92—94.

173 N. Kalicz, ÉvkMiskolc, 2, 1958, p. 48, 53, pl. 4/7.

174 Muz. Oradea. Cf. şi St. Foltiny, Origini, 2, 1968, fig. 5/1.

175 N. Kalicz, ÉvkMiskolc, 2, 1958, p. 53 ; I. Bóna, ÉvkMiskolc, 3, 1963, p. 15.

176 L. Hájek, *op. cit.*, fig. 10 ; I. Ordentlich, Dacia, N.S., 7, 1963, fig. 15/1—2,4.

La amforele de tip Gáva vor dispare proeminențele de pe diametrul maxim, fiind în schimb dezvoltate cele de pe umărul vaselor. În cultura Otomani III apare și un alt element specific al decorului ceramicii de tip Gáva:

Fig. 7. Vase din epoca tîrzie a bronzului. 1—3 cultura Otomani; 4—5 cultura Egyek. 1 Barca; 2—3 Otomani-Cetatea de pămînt; 4 Oradea; 5 Igrici-Matata. 1 după L. Hájek; 2—3 după I. Ordentlich; 4 după St. Foltiny; 5 după N. Kalicz.

ornamentarea cu caneluri orizontale, paralele, a gîtului vaselor, acoperind, în unele cazuri, chiar toată suprafața gîtului (fig. 7/1,3). Tot aici apar și motive în formă de ghirlande, compuse din caneluri înguste, paralele, dispuse pe gîtul și umărul vasului (fig. 7/2).

b) Vasele joase, cu corpul sferic turtit, gîtul mai scurt, ușor arcuit și marginea răsfrîntă în afară, au bune analogii în urnele și ceștile (în special de mari dimensiuni) ale culturii Piliny și Berkesz-Demecser. În cultura Piliny aceste tipuri de vase apar atît în etapa mai veche (fig. 8/1) [177] și mai recentă (fig. 8/2—4) [178] a grupei Barca, cît și în cultura Piliny tîrzie (fig. 8/6—7) [179].

Decorul destul de simplu constă din caneluri ușor oblice și din proeminențe, uneori înconjurate cu caneluri concentrice semicirculare, plasate pe umărul vaselor, la care se adaugă, în unele cazuri, una sau două torți, așezate pe umărul vasului, sau legînd marginea cu umărul.

---

[177] T. Kemenczei, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 6, fig. 1/9 (Barca).

[178] *Ibidem*, p. 10, 14, fig. 2/3 (Muhi-Princ Tanya), 8/2, (Gelej-Kanalas Dűlő), 9/12 (Belsőbőcs), 10/2,6 (Bodrogkeresztúr).

[179] T. Kemenczei, ArchÉrt, 93, 1966, 1, p. 90, fig. 16/1 (Tiszakeszi), 18/3—5,8 (Diósgyőr).

Aceste forme sînt creaţii ale grupei Barca, avîndu-se în vedere şi o moştenire din grupa Streda nad Bodrogom precum şi unele influenţe din cultura mormintelor tumulare şi din grupa Zagyvapálfalva [180]. Este important că aceste tipuri vor supravieţui, peste cultura Piliny tîrzie, şi în prima epocă a fierului (cultura Kyjatice) [181].

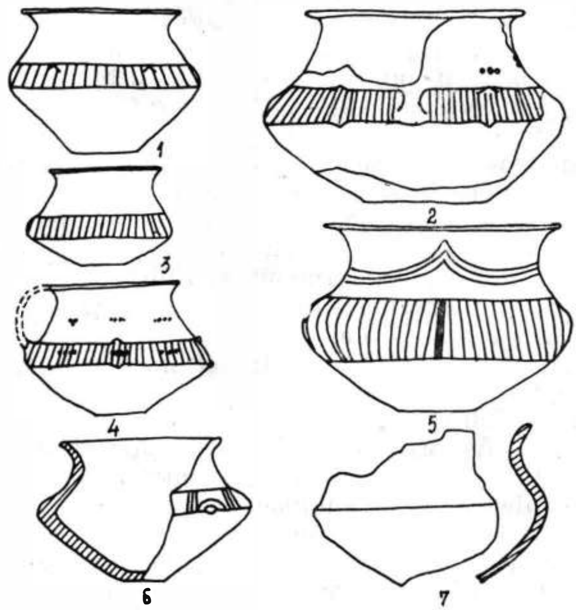

Fig. 8. Ceramică din epoca tîrzie a bronzului. 1 grupa Barca, faza timpurie ; 2—4 grupa Barca, faza tîrzie ; 5 cultura Berkesz-Demecser ; 6—7 cultura Piliny tîrzie. 1 Barca 2 Gelej ; 3 Bodrogkeresztúr ; 4—5 Muhi-Princ-Tanya ; 6 Tiszakeszi ; 7 Diósgyőr-Vasgyár. După T. Kemenczei.

Pentru ,,urna'' joasă a culturii Berkesz-Demecser (fig. 8/5) T. Kemenczei indică paralelisme în cultura Komarov [182]. În acelaşi timp remarcă însă că motivul în formă de ghirlandă, compus din linii paralele, care ornamentează gîtul vasului [183] este un element originar din sud-estul bazinului Dunării de mijloc, unde apare în bronzul tîrziu şi se perpetuează şi în prima epocă a fierului. După cît se pare, acest motiv apare pentru prima dată în cultura Vatina tîrzie (Ilandža), fiind transmis spre nord prin intermediul culturii Egyek [184]. Foarte probabil, aceeaşi origine trebuie să atribuim şi motivului similar din ceramica de tip Otomani III, menţionat mai sus. Acest motiv va fi foarte frecvent apoi şi în grupa ,,Pecica-Vatina tîrzie'', de unde, de asemenea, putea fi transmis şi în aria culturii Gáva.

B. Vasele bitronconice şi vasele etajate

Forme apropiate acestor tipuri ceramice întîlnim în cultura Piliny, Egyek şi Berkesz-Demecser. În cadrul culturii Piliny avem în vedere în special vasele grupei Barca şi cele ale culturii Piliny tîrzii. Vasele bogat

[180] Idem, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 6,10, 14 ; *ibidem*, 93, 1966, 1, p. 90.
[181] T. Kemenczei, ArchÉrt, 92, 1965, 1,p. 14, 18 ; *ibidem*, 93, 1966, 1, p. 90.
[182] Idem, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 18, fig. 7/2 (Muhi-Princ Tanya).
[183] Acest motiv apare, tot la Muhi-Princ Tanya, şi pe o ceaşcă Cf. *ibidem*, fig. 7/6.
[184] *Ibidem*, p. 18 şi notele 62—63.

ornamentate ale grupei Zagyvapálfalva [185], care apar şi în prima fază a grupei Barca [186] se vor simplifica în a doua fază a acesteia, începînd totodată şi aplicarea culorii duble la tratarea suprafeţelor vasului. Decorul bogat va fi înlocuit cu nervuri triple, cu şănţuirea oblică a umărului, la care se mai adaugă şi proeminenţele aşezate pe umărul şi pîntecul vasului. Aceste vase pot avea şi torţi verticale [187]. Urnele grupei Barca sînt considerate ca elemente de tip Zagyvapálfalva, preluate din cultura Vatina [188]. Vasele culturii Piliny, originare, în ultima instanţă, din cercul cultural Vatina, nu numai că se menţin şi în cultura Piliny tîrzie, pînă în prima jumătate a perioadei Ha A, ci vor fi transmise şi culturilor din prima epocă a fierului [189]. Este vorba de vasele cu marginea răsfrîntă în afară şi corpul în general mai scund, dar întîlnindu-se şi tipuri mai svelte. Umărul devine mai îngust şi este de cele mai multe ori ornamentat cu caneluri oblice sau aproape verticale. Pe umăr sau pe pîntec întîlnim adesea proeminenţe conice, iar gîtul şi umărul este legat de multe ori cu două torţi verticale (fig. 9/1, 4—5) [190]. În cultura Piliny tîrzie apare şi un tip de vas, de formă mai pronunţat bitronconică, cu marginea răsfrîntă în afară, cu umărul îngust, ornamentat cu proeminenţe şi cu caneluri verticale sau oblice (fig. 10/1—2) [191]. Această formă, foarte apropiată de unele vase de tip Gáva, poate fi considerată ca rezultatul unei evoluţii interne din cadrul ceramicii culturii Piliny [192]. Mai rar, apar pe urnele culturii Piliny tîrzii şi motive ornamentale tipice pentru ceramica de tip Gáva : proeminenţe înconjurate cu caneluri concentrice semicirculare (fig. 9/6) [193] şi caneluri paralele orizontale împodobind gîtul (fig. 9/2) [194]. Rămîne încă de precizat, dacă este vorba în aceste cazuri de o influenţă a culturii Gáva asupra etapei finale a culturii Piliny tîrzii [195] sau, eventual, de dezvoltarea, în cadrul culturii Piliny, a unor elemente existente deja şi în fazele anterioare ale acestei culturi [196].

---

185 T. Kemenczei, ActaArchHung, 19, 1967, p. 269—275, fig. 1—16.

186 Idem, ÉvkMiskolc, 4, 1964, p. 10, pl. 1/1 ; idem, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 6, fig. 1/16—17.

187 Idem, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 10, fig. 4/12 ; 6/8, etc.

188 *Ibidem*, p. 10. Problemele componentei Vatina a grupei Zagyvapálfalva şi a culturii Piliny, în general, este amplu discutată de T. Kemenczei, ActaArch Hung, 19, 1967, p. 269—275, 299—305.

189 Idem, ArchÉrt, 93, 1966, 1, p. 87, 90.

190 *Ibidem*, p. 87, 90, fig. 1/1,3,8—9 ; 2/4 ; 3/1, 8—9, 11 ; 4/4, 7 ; 5/3, 6, 8 ; 10/1, 8, 12,15 ; 11/1, 7—8 (Jászberény-Cserőhalom) ; 15/5 (Kozárd) ; 15/1 (Szécsény) şi 13/6—7, 12, 14, 16, 18 (Kozár-Szőrösi part) ; 15/8—9, 12 (Tiszakeszi-Újszőlők).

191 *Ibidem*, p. 90, fig. 2/9 ; 11/2 (Jászberény-Cserőhalom).

192 *Ibidem*, p. 90. Kemenczei nu exclude nici posibilitatea că la formarea acestui tip ar fi putut contribui, eventual, şi cultura Gáva. Această posibilitate ni se pare puţin probabilă, deoarece necropola de la Jászberény-Cserőhalom este bine datată cu bronzuri în Reinecke B.D, în prima parte a evoluţiei culturii Piliny tîrzii (*ibidem*, p. 94). Mai degrabă ar putea fi vorba de un element Piliny tîrziu, preluat de cultura Gáva.

193 *Ibidem*, fig. 3/1 (Jászberény-Cserőhalom) ; 17/2 (Diósgyőr-Vasgyár, Királydomb).

194 *Ibidem*, fig. 18/10 (Diósgyőr-Vasgyár, Királydomb).

195 Aşa cum crede Kemenczei, în cazul celor două fragmente de la Diósgyőr (*ibidem*, p.92).

196 Proeminenţe conice înconjurate cu caneluri concentrice semicirculare sînt foarte frecvente atît în grupa Zagyvapálfalva cît şi în cea Barca a culturii Piliny, constituind o moştenire sau influenţă din cultura Füzesabony, Hügelgräber, Egyek şi Vatina. Cf. T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 4, 1964, p. 13 ; idem, ActaArchHung, 19, 1967, p. 282—283.

În cultura Egyek întîlnim și vase cu partea inferioară și gîtul de formă tronconică și cu mijlocul puternic ponunțat (boltit) (fig. 11/1—3)[197]. Ca ornamente, întîlnim și la aceste vase proeminențe înconjurate cu ca-

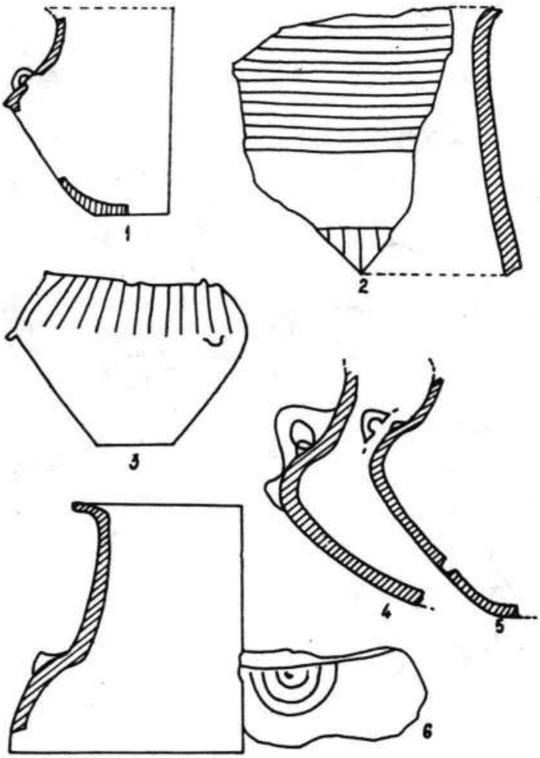

Fig. 9. Vase bitronconice de tip Piliny tîrzii (1—2, 4—6) și Berkesz-Demecser (3). 1,4—6 Jászberény-Cserőhalom; 2 Diósgyőr-Vasgyár; 3 Muhi-Princ Tanya. După T. Kemenczei.

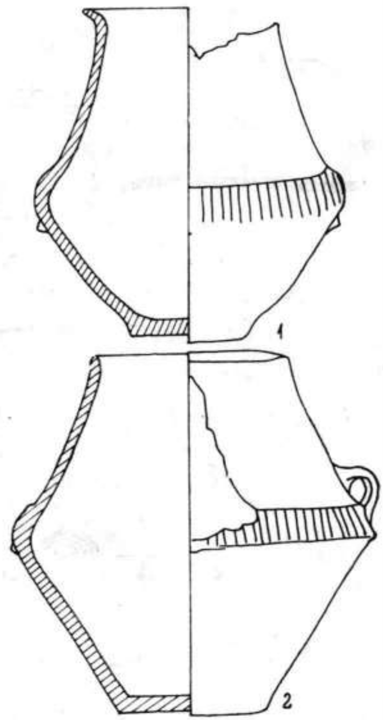

Fig. 10. Vase bitronconice de tip Piliny tîrzii. Jászberény-Cserőhalom. După T. Kemenczei.

neluri concentrice semicirculare, pe lîngă care apare și brîul alveolat. La originea acestor vase, pe lîngă moștenirea locală (Vatya, Füzesabony) se au în vedere și influențele tumulare și de tip Vatina[198]. Ceramica de tip Egyek s-a putut transmite pînă la sfîrșitul epocii bronzului prin cultura Piliny, Berkezs-Demecser sau Otomani III.

În sfîrșit, mai menționăm din cultura Berkesz-Demecser un fragment de vas bitronconic, cu umărul canelat și avînd două șiruri de proeminențe, îndreptate în sus, respectiv, în jos (fig. 9/3)[199]. Această dispunere a proeminențelor, neobișnuită în nordul cîmpiei Tisei, este originară, ca și motivul liniilor în ghirlandă, în sud-estul bazinului Dunării de Mijloc[200].

---

[197] N. Kalicz, ÉvkMiskolc, 2, 1958, pl. 5/12—13 (Igrici) și inedit, Muz. Oradea.
[198] N. Kalicz, ÉvkMiskolc, 2, 1958, p. 53; T. Kemenczei, ArchÉrt, 90, 1963, 2, p. 185—186.
[199] T. Kemenczei, ArchÉrt, 92, 1965, 1, p. 18, fig. 7/5.
[200] *Ibidem*, p. 18.

Această dispunere a proeminențelor va caracteriza, în perioada următoare, şi ceramica complexului „Pecica-Vatina tîrzie" din prima epocă a fierului, influențele ei ajungînd pînă în aria culturii Gáva [201].

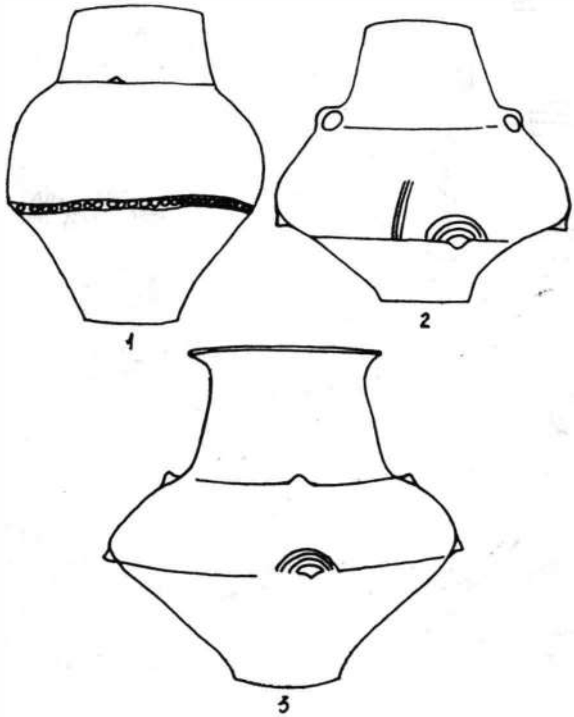

Fig. 11. Vase de tip Egyek. 1—2 Igrici-Matata; 3 Oradea; 1—2 după N. Kalicz; 3 Muz. Oradea.

În concluzie, se poate afirma, că tehnica de confecționare a vaselor (aplicarea culorii roşii în interior şi negre în exterior) prezintă cea mai strînsă înrudire cu tehnica aplicată în cultura Piliny, în special în etapa finală a acestei culturi. Nu trebuie însă uitat că această tehnică este originară, în ultimă instanță, din ceramica grupelor culturale de origine sau de influență tumulară, din estul bazinului carpatic.

Vasele cu corpul sferic şi cu gîtul cilindric sau tronconic îşi au cele mai bune prototipuri în cultura Egyek şi Otomani III, iar amforele cu corpul turtit şi gîtul arcuit în cultura Piliny şi Berkesz-Demecser. Vasele bitronconice şi cele etajate îşi au probabil originea în cultura Egyek, Berkesz-Demecser şi, în special, Piliny.

Elementele decorului (proeminențele conice înconjurate cu caneluri concentrice, semicirculare, caneluri orizontale paralele, aplicate pe gîtul vaselor; canelarea oblică a umărului; motivul liniilor paralele în ghirlandă) sînt moştenite din cultura Piliny, Egyek, Berkesz-Demecser şi Otomani III.

201 St. Foltiny, Origini, 2, 1968, p. 339—353.

Este demn de remarcat încă o dată, în încheiere, că prin aceste culturi se perpetuează, atît în formele cît şi în decorul ceramicii şi tradiţiile culturilor locale (Füzesabony-Vărşand, Vatya) din epoca mijlocie a bronzului. De asemenea trebuie relevat şi aportul elementelor (în special de tip Vatina) originare din sud-estul bazinului Dunării de Mijloc, care s-au integrat în cultura Gáva mai ales prin intermediul culturilor Egyek, Piliny, Berkesz-Demecser şi Otomani III, la care se adaugă apoi unele influenţe din grupa „Pecica-Vatina tîrzie". În sfîrşit, reamintim moştenirea din cultura mormintelor tumulare şi, în general, consecinţele pătrunderii acestei culturi în bazinul carpatic, în mare măsură răspunzătoare pentru acel proces complex de interpătrundere a culturilor bronzului tîrziu din estul bazinului Dunării de Mijloc, proces, care a stat la baza formării noilor sinteze culturale de la începutul primei epoci a fierului din spaţiul carpato-danubian [202].

BETRACHTUNGEN ÜBER DIE KERAMIK VOM TYP GÁVA DER FRÜHEN HALLSTATTZEIT

(ZUSAMMENFASSUNG)

I. Der Verfasser beschreibt kurz die Ansichten über die Gáva Kultur von A. Mozsolics, M. Šolle, M. Rusu, M. Gimbutas, K. Horedt, J. Paulik und St. Foltiny. Andere Auffassungen werden im Verlauf der Arbeit erwähnt. Hervorgehoben werden die Schlußfolgerungen K.Horedt's und St. Foltiny's die um eine genauere Erklärung des Gehaltes und der Verbreitung der Gáva-Kultur bemüht waren wie auch deren Abgrenzung von verwandten Kulturgruppen aus dem Banat, Vojvodina, Syrmien und dem Gebiet des unteren Mureş.

II. Die Liste der Keramikfunde vom Typ Gáva umfaßt 59 Fundorte mit einer Gesamtzahl von 73 Entdeckungen (1—6 UdSSR, Karpatenukraine; 7—10 Tschechoslowakei, Slowakei; 11—43 Ungarn; 44—59 Rumänien). Die Bezifferung der Funde im Text entspricht den Ziffern der beigefügten Karte (Abb. 1). Die Karte stellt nicht das Verbreitungsgebiet der Gáva-Kultur, sondern nur deren Keramik dar.

III. 1. Das technische Kennzeichen der Keramik vom Typ Gáva ist rote Farbe innen und glänzendes Schwarz an der Außenfläche der Gefäße. Innerhalb der Gáva-Kultur gibt es jedoch auch andere Keramikarten, in verschiedenen Tönungen von Rot, Grau und Braun, mit schwarzen Flecken. Anderseits, findet die erwähnte Farbtechnik im Verlauf der Frühhallstattzeit eine weite Verbreitung auch außerhalb des Verbreitungsgebietes der Gáva-Kultur, im gesamten Karpaten-Donau Raum, und bleibt, in einigen Gebieten, bis in die „Skytenzeit" bestehen.

[202] Semnalăm, în încheiere, trei lucrări, legate de problemele culturii Gávae ajunse la cunoştinţa noastră după redactarea lucrării de faţă : T. Kemenczei, ÉvkMiskolc, 9, 1970, p. 17—78; idem, ÉvkMiskolc, 10, 1971, p. 31—86; C. Kacsó, Marmaţia, 2, 1971, p. 36—54.

2. Formen und Verzierungen der Gefäße. A. a) Gefäße mit sphärischem Unterteil, zylindrischem oder konischem Hals und mit nach außen gebogenen Rändern. Der Bauch dieser Gefäße zeigt für gewöhnlich vier konische nach oben gerichtete, innen hohle Buckeln die von konzentrischen Kannelüren eingefaßt sind. Meistens ist der gesamte Hals des Gefäßes mit horizontalen, parallelen Kannelüren bedeckt. Kennzeichnend für die „Architektur" dieser Gefäße ist ein der Höhe fast gleicher Durchmesser, der diese sogar überschreiten kann, so daß der Ober- und Unterteil der Gefäße ungefähr die gleiche Höhe besitzen (Abb. 2/1—5). b) Gefäße von ähnlicher Form mit der oben beschriebenen, aber niedriger, mit gedrücktsphärischem Körper und geschwungenem kürzerem Hals (zusammen mit dem Rand, etwa 1/3 der Gefäßhöhe) (Abb. 2/6,8). Ein Gefäß aus Valea lui Mihai (Abb. 2/7) stellt eine Kombination der zwei oben erwähnten Varianten dar. B. Doppelkonische Gefäße. a) Gefäße mit sich verbreitendem Rand, Körper und Hals konisch oder leicht abgerundet durch eine mehr oder weniger ausgeprägte Schulter verbunden, die schrittweise im Verlauf eines Prozeßes der Ausbildung doppelkonischerer Formen verschwindet. Kennzeichnend für die Struktur dieser Gefäße ist, daß die Höhe immer größer als der maximale Durchmesser ist. Der Hals ist mit horizontalen, parallelen Kannelüren verziert, die den gesamten Halsteil bedecken können. Die Schulter der Gefäße ist mit konischen, nach oben gerichteten Buckeln, die von konzentrischen Kannelüren umgeben sind, verziert (Abb. 3/1,3,7 ; 4/3). b) Doppelkonische Gefäße, von vereinfachter Form und Verzierung. Die Schulter ist verschwunden oder kaum zu bemerken. Die spitzen, hypertrophierten, von konzentrischen Kannelüren umgebenen Bucklen sind von kleineren vollen, unverzierten Buckeln oder flachen Warzen verdrängt worden. Die Gefäße sind für gewöhnlich unverziert, nur manchmal werden horizontale parallele Kannelüren in der Halsregion angetroffen (Abb. 3/2,4—6 ; 5). C. Gefäße mit gewölbtem Oberteil (Abb. 4/1—2, 4—5). D. Andere Keramiktypen. a) Sackförmige Gefäße, manchmal mit kleinen Buckeln an den Rändern (Abb. 6/6;) b) bauchige Gefäße mit Rippen oder mit Buckeln verziert (Abb. 6/1,4) ; c) Schüsseln mit leicht gebogenen Wänden oder mit nach außen gebogenen Rändern mit horizontalen Kannelüren verziert (Abb. 6/2, 8—10) ; d) Schalen mit leicht überstehendem Henkel; e) Gefäße (in besonderen Schalen) mit gelapptem Rand ; f) Gefäße mit hohlem kurzem Fuß (Abb. 6/7) ; g) tronkonische Gefäße mit fingereingedrückter Rippenverzierung (Abb. 6/3,5).

3. Die Entwicklung der Keramik ist noch schwer zu verfolgen, da wir im Besitz nur weniger gut datierter Funde vom Typ Gáva sind. Dennoch ist in der Frühhallstattzeit die Fortsetzung der Tendenz zur Vereinfachung der Formen und Verzierungen der Keramik die noch während der späten Bronzezeit begann, festzustellen. Der Typ A der Gefäße ist gut am Anfang der Hallstatt-Epoche datiert, sowohl durch seine Entdeckung in der Nekropole von Lăpuş, als auch durch sein Auftreten in Verbindung mit dem Bronzehort von Valea lui Mihai (Ha A_1). In betreff der doppelkonischen Gefäße (einschließlich derer mit gewölbter Oberwand), treffen wir bei den früheren Typen einerseits eine Unterstreichung der Bestandteile (Körper, Schulter, Hals), anderseits eine reichere Verzierung an (Barca, Oradea-Rulikovszki Friedhof, Valea lui

Mihai, Nagykálló, usw). Unter Berücksichtigung der engen Verwandtschaft mit den Gefäβen der Bronzehorte von Pecica und Cornuţel (die zu Ha A_1, oder sogar zum Ende der Periode B.D gehörig datiert werden können), kann behauptet werden, daβ dieser Typ, mit differenzierter Struktur und reicheren Verzierungen im besonderen die ältere Periode der Gáva-Kultur kennzeichnet.

Stufenweise wird die Schulter schmäler, Hals und Körper der Gefäβe verschmelzen, was zum Auftreten der ausgesprochenen doppelkonischen Formen führt. Die Buckeln verkleinern sich und die konzentrischen Kannelüren die sie umgeben werden verschwinden. So wie das Gefäβ des Hortes von Mezőkövesd zeigt, werden die doppelkonischen Gefäβe in der Periode Ha B als Verzierungen nur in flache Warzen umgewandelte Buckeln besitzen, zu denen, in einigen Fällen, horizontale Kannelüren am Hals hinzukommen können. Urnen dieses Typus werden eine weite Verbreitung, vom dem Tal der Theiβ bis in die Moldau finden.

Es hat den Anschein, daβ die regionalen Besonderheiten, die zu Beginn der Hallstattzeit die Kulturgruppen individualisierten, weniger ausgesprochen werden und in der zweiten Hälfte der Frühhallstattperiode wird es im Karpaten-Donau Raum zur Ausbildung einer Zivilisation kommen, die wenn auch vielleicht nicht einheiltlich, in ihren Hauptmerkmalen eng verwandt ist.

IV. Die Entstehung der Keramik vom Typ Gáva wurde in der Fachliteratur mit folgenden Kulturen der Bronzezeit in Verbindung gebracht, wobei den verschiedenen Kulturen eine gröβere oder kleinere Bedeutung beigemessen wurde: Füzesabony, Otomani, Egyek, Piliny, Berkesz-Demecser, Suciu de Sus, Pecica, Vatina, Vršac, Cîrna, Komarov, Wietenberg und Noua. Aus der kurzen Beschreibung dieser Kulturen, insbesondere ihrer zeitlichen Einordnung und ihrer genetischen Verbindungen, gelangt der Verfasser zu dem Schluβ, daβ die Gáva Kultur nur mit den Kulturen Spät-Piliny, Berkesz-Demecser, Otomani III und möglicherWeise Suciu de Sus direkte Kontakte haben konnte, zu denen auch die Gruppe „Pecica-Spätvatina'' hinzugerechnet werden kann. Alle anderen Kulturen, denen eine Rolle in der Entstehung der Gáva Kultur zugesprochen worden ist, konnten an diesem komplexen, unvollkommen geklärten Prozeβ nur über die erwähnten Kulturen des oberen und teilweise mittleren—Theiβbeckens (ein Raum der dem zukünftigen Gebiet der Gáva Kultur entspricht) teilnehmen, Kulturen die in ihrer Entwicklung das Ende der Bronzezeit und den Beginn der Eisenzeit erreichen.

Ohne den Anspruch das Problem des Ursprungs der Keramik vom Typ Gáva zu lösen, versucht der Verfasser im folgenden zu bestimmen welche Vorläufer, was für Prototypen die vorangegangenen Kulturen in betreff der Herstellungstechnik, der Formen und der Verzierungen aufzuweisen haben, Elemente die, direkt oder indirekt, in die Keramik der untersuchten Kultur übernommen werden konnten.

1. Die Herstellungsverfahren der Gefäβe (Verwendung roter Farbe innen und schwarzer auβen) stellt die engste Verbindung mit der Kultur Piliny dar, im besonderen mit der Endphase dieser Kultur. Man darf aber nicht auβer Acht lassen, daβ diese Keramik im Endergebnis ihren

Ursprung in der Keramik der Kulturgruppen hat, die aus der Hügelgräberkultur des östlichen Karpatenbeckens hervorgegangen, oder mit dieser verwandt sind.

2. Formen und Verzierung. Die Gefäβe mit sphärischem Körper und zylindrischem oder konischem Hals besitzen die besten Vorläufer in der Egyek-(Abb. 7/4—5) und Otomani III - Kultur (Abb. 7/1—3), die Gefäβe mit gedrückt sphärischem Körper und bogenförmigem Hals jedoch in der Piliny Kultur (Abb. 8/1—4, 6—7) und Berkesz-Demecser Kultur (Abb. 8/5). Die doppelkonischen Gefäβe zeigen die deutlichsten Analogien mit den Gefäβen der Piliny (Abb. 9/1—2, 4—6 ; 10/1—2) und Berkesz-Demecser Kultur (Abb. 9/3), während die Gefäβe mit gewölbtem Oberteil, in der Keramik der Kultur Egyek (Abb. 11/1—3) ihren Prototypus haben.

Die Elemente der Verzierung (die konischen Buckeln umgeben von konzentrischen halbkreisförmigen Kannelüren, parallelen horizontalen Riefen am Hals der Gefäβe, schräge Kannelüren an den Gefäβschultern, das Motiv aus parallelen Linien in Girlanden) sind Erbstücke der Kulturen Piliny, Egyek, Berkesz-Demecser und Otomani III.

Es verdient erwähnt zu werden, daβ durch diese Kulturen, sowohl in den Formen als auch in der Verzierung, die Überlieferungen der lokalen Kulturen (Füzesabony, Vărşand, Vatya) der mittleren Bronzezeit ihren Fortbestand finden. Hervorgehoben werden muβ ebenfalls der Beitrag der Elemente (im besonderen vom Typ Vatina) aus dem südöstlichen mittleren Donaubecken, die in die Kultur Gáva im besonderen über die Kulturen Egyek, Piliny, Berkesz-Demecser und Otomani III einbezogen wurden, zu denen dann noch einige Einflüsse der Gruppe „Pecica-Spätvatina" hinzukommen.

Abschlieβend sei noch das Erbe der Hügelgräberkultur und, im allgemeinen, die Folgen des Vordringens dieser Kultur ins Karpatenbecken erwähnt, welches in bedeutendem Maβe für den komplexen Vorgang der Durchdringung der Kulturen der späten Bronzezeit in dem östlichen mittleren Donaubecken verantwortlich ist, ein Prozeβ der die Grundlage der neuen kulturellen Synthesen zu Beginn der Hallstattzeit innerhalb des Karpaten-Donauraumes bildet.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Verbreitung der Keramik vom Typ Gáva.

Abb. 2. Gefäße vom Typ Gáva. 1—2 Gáva; 3 Nagykálló; 4 Lăpuş; 5 Tiszavasvári; 6 Užgorod; 7 Valea lui Mihai; 8 Borsodharsány. 1, 3, 4 nach St. Foltiny; 2, 5, 6 nach J. Paulik; 7 nach *Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeuma 1910. évi működéséről és állapotáról*; 8 nach J. Hampel.

Abb. 3. Doppelkonische Gefäße vom Typ Gáva. 1 Barca; 2 Gáva; 3 Nagykálló; 4 Oradea; 5 Užgorod; 6 Pusztamérges; 7 Valea lui Mihai. 1, 3, 6 nach St. Foltiny; 2 nach M. Šolle; 4 nach M. Rusu, L. Galamb, V. Spoială; 5 nach G.I. Smirnova, K.V. Bernjakovič; 7 Museum Oradea.

Abb. 4. Gefäße vom Typ Gáva. 1 Bodrogkeresztúr; 2 Somotor; 3 Užgorod; 4—5 Munkačevo. 1, 4 nach St. Foltiny; 2, 5 nach J. Paulik; 3 nach G.I. Smirnova, K.V. Bernjakovič.

Abb. 5. Das Gefäß des Bronzehortes von Mezőkövesd. Nach P. Patay.

Abb. 6. Keramik vom Typ Gáva. 1, 6 Nagykálló; 2, 3, 5, 7, 9, 10 Sighetul Marmației; 4 Tállya; 8 Užgorod. 1, 6 nach A. Mozsolics; 2, 3, 5, 7, 9, 10 nach K. Horedt; 4 nach T. Kemenczei; 8 nach G.I. Smirnova, K.V. Bernjakovič.

Abb. 7. Gefäße aus der Spätbronzezeit. 1—3 Otomani Kultur; 4—5 Egyek Kultur. 1 Barca; 2—3 Otomani-Cetatea de Pămînt; 4 Oradea; 5 Igrici-Matata. 1. nach L. Hájek; 2—3 nach I. Ordentlich; 4 nach St. Foltiny; 5 nach N. Kalicz.

Abb. 8. Keramik aus der Spätbronzezeit. 1 Barca Gruppe, Frühphase; 2—4 Barca Gruppe, Spätphase; 5 Berkesz-Demecser Kultur; 6—7 späte Piliny Kultur. 1 Barca; 2 Gelej; 3 Bodrogkeresztúr; 4—5 Muhi-Princ Tanya; 6 Tiszakeszi; 7 Diósgyőr-Vasgyár. Nach T. Kemenczei.

Abb. 9. Doppelkonische Gefäße vom Typ Spät-Piliny (1—2, 4—6) und Berkesz-Demecser (3). 1, 4—6 Jászberény-Cserőhalom; 2 Diósgyőr-Vasgyár; 3 Muhi-Princ Tanya. Nach T. Kemenczei.

Abb. 10. Doppelkonische Gefäße vom Typ Spät-Piliny. Jászberény-Cserőhalom. Nach T. Kemenczei.

Abb. 11. Gefäße vom Typ Egyek. 1—2 Igrici-Matata; 3 Oradea. 1—2 nach N. Kalicz; 3 Museum Oradea.

SCRIERE CU LITERE LATINE ÎN COMPLEXUL DACIC DE LA OCNIŢA (OCNELE MARI), JUD. VÎLCEA

DE

D. BERCIU

De cîţiva ani se efectuează cercetări arheologice în zona Ocniţa-Cosota de pe teritoriul oraşului Ocnele Mari, printr-o colaborare permanentă între Institutul de arheologie şi Muzeul judeţean Vîlcea, care a pus la dispoziţie şi fondurile necesare. Zona amintită aparţine Subcarpaţilor vîlceni, care aci depăşesc pe alocuri o altitudine de 500 m. Ea se găseşte în vecinătatea vestitelor saline de la Ocnele Mari, respectiv Ocniţa, azi părăsite, toată zona fiind în prezent exploatată cu mijloace moderne. În cursul cercetărilor de suprafaţă şi apoi pe parcursul săpăturilor arheologice s-a putut preciza aci un întreg complex de aşezări civile, intens locuite în epoca Latène, aflate în jurul unor înălţimi fortificate cu terase, palisade şi turnuri de apărare. La picioarele pantei uneia dintre aceste înălţimi a fost descoperită în 1970 necropola plană de incineraţie cu gropi (unele arse) şi cu foarte puţine urne cu capac. Au fost săpate pînă în 1973 un număr de 105 morminte.

Ceea ce voim acum să aducem la cunoştinţa cercetătorilor sînt cîteva fragmente ceramice purtînd o scriere cu litere latine şi care merită — credem — să fie cunoscute cît mai repede.

1. În punctul Ocniţa-Cosota, din aşezarea civilă, în *nivelul II* al acestei aşezări, s-a descoperit un fragment ceramic lucrat cu mîna (fig. 1/1 ab = fig. 2/1a, b). El face parte dintr-o strachină tipică dacică, avînd buza uşor răsfrîntă în afară (fragment nr. 1). Pasta conţine nisip fin şi mici palete de mică. Pereţii vasului au fost neteziţi, dar nu cu o grijă deosebită. În spărtură prezintă un strat negru-cenuşiu, iar în exterior cîte un strat brun-cărămiziu netezit pe ambele feţe şi cu urme foarte slabe şi sporadice de slip în aceeaşi culoare ca aceea a stratelor superficiale. Dimensiunile fragmentului nostru sînt de 0,05 m (înălţimea maximă) şi 0,05 m (lăţimea maximă de-a lungul buzii). Dealtfel, fragmentul face parte dintr-o strachină cu pereţii oblici, corp tronconic, adîncă şi cu buza răsfrîntă în maniera vaselor-fructiere lucrate cu roata (v. reconstituirea, fig. 4/2). Vase de acest tip şi de dimensiuni variate au mai fost descoperite în săpăturile

noastre de la Ocniţa şi ele amintesc într-o oarecare măsură fructierele dacice lucrate cu roata, dar prototipul lor este hallstattian, local; tehnica este tot de tradiţie hallstattiană.

Pe buza fragmentului, spre interior, a fost scris cu un instrument (metal) cu vîrf destul de ascuţit, trei litere majuscule latine, care redau cuvîntul *REB* (fig. 1/1a). Cuvîntul este întreg, întrucît în dreapta şi în stînga lui este suficient spaţiu, în care ar fi putut apare alte litere. Prin urmare cuvîntul REB *nu* face parte dintr-un alt cuvînt mai lung. Suprafaţa cuprinsă de scriere este de 0,025 m, iar între litere este o distanţă egală (0,01 m). Cuvîntul a fost scris *după* ardere. Nu se poate preciza dacă acest cuvînt s-a scris cînd vasul era întreg sau după ce s-a spart.

Scrisul nu este realizat cu îndemînare, deşi literele sînt corect reproduse. Oricum, nu poate fi vorba de mîna unui meşter în ale scrisului. Buclele literelor *R* şi *B* nu sînt chiar atît de elegante şi precise. Putem chiar avansa de acum părerea că este aci mîna unui localnic dac.

Pe partea exterioară a fragmentului şi anume pe porţiunea corpului vasului s-au scrijelat primele două litere mai adînc decît cele trei de pe buza interioară, iar de data aceasta a apărut (în poziţia verticală a vasului) acelaşi cuvînt *REB* (fig. 1/1b = fig. 3/1b). Lungimea scrierii este de 0,03 m. Bucla de jos a literii *B* este mai precisă decît aceea a literii de pe buza interioară a fragmentului. Între literele *E* şi *B* este o scrijelare care poate lăsa impresia falsă a unei litere *A* (fig. 1/1b), care este o primă încercare de realizare a barei verticale a literei *B*.

2. La o depărtare de aproximativ 10 m, mai jos de locul găsirii primului fragment pe panta aşezării, dar tot în *nivelul II*, s-a descoperit al doilea fragment ceramic. Acesta este însă lucrat la roată, într-o tehnică specifică ceramicii dacice. Fragmentul face parte dintr-o fructieră cu picior şi reprezintă doar o parte din corpul fructierei. Fragmentul este spart din antichitate ca şi fragmentul Nr. 1. Pasta din care a fost lucrat vasul nu este prea fină şi nici nu a fost prea bine frămîntată, observîndu-se în spărtură goluri de aer. Ea conţine nisip, mici palete de mică şi pietricele. Culoarea în spărtură este brună-cenuşie, cu nuanţe deschise. Spre exterior, fragmentul capătă obişnuita culoare cenuşie a ceramicii dacice Latène, pe cînd pe suprafaţa interioară culoarea este cenuşie deschisă şi are un ornament în valuri lustruit — ornament curent în grupa aceasta a ceramicii dacice. Arderea nu a fost nici puternică şi nici uniformă. Sub motivul decorativ în val peretele devine din ce în ce mai subţire. În această porţiune de sub motivul-val era o zonă lustruită, dar lustrul a dispărut, din care cauză suprafaţa a dobîndit o culoare mai închisă (v. din nou fotografia de la fig. 1/2). Fragmentul s-a rupt exact pe linia de întîlnire a corpului cupei cu umărul acesteia.

Pe fragmentul Nr. 2 — care trebuie privit de data aceasta invers în raport cu forma şi poziţia vasului-fructieră — a fost scris, ca şi pe faţa fragmentului Nr. 1, cuvîntul *REB*, cu aceleaşi litere majuscule latine. Scrierea a fost executată după arderea vasului sau după ce se uscase foarte puternic la aer şi soare, fără îndoială din antichitate. Scrisul pare a fi mai neglijent decît cel de pe fragmentul Nr. 1. Cele două bucle ale literei *B* au fost trasate de două ori, dar nesigure de ambele dăţi. Barele orizontale şi paralele ale literei *E* sînt trasate foarte superficial, încît pot fi distinse doar printr-un joc de lumină şi umbră.

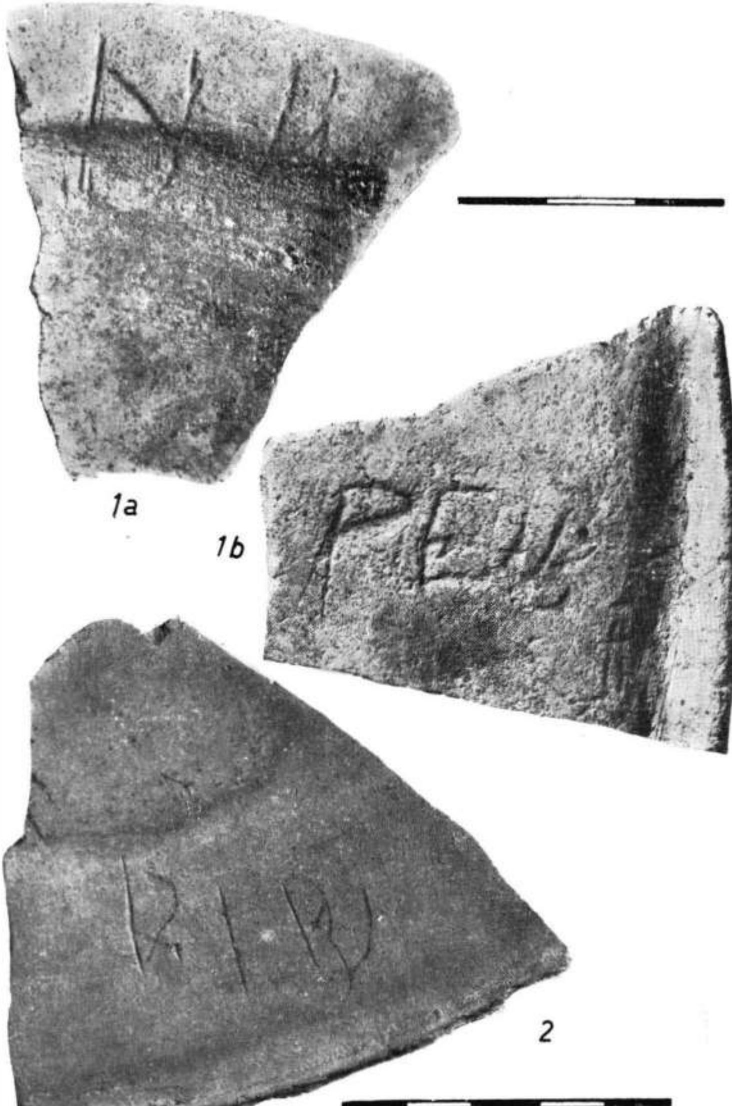

Fig. 1. Ocnița (Ocnele Mari). 1 Fragment ceramic dacic lucrat cu mîna ; *a* partea interioară cu scrierea pe buza vasului ; *b* partea exterioară cu inscripția scrijelată mai adînc. Inscripția redă cuvîntul *REB*. 2 Fragment ceramic dacic lucrat la roată, dintr-o fructieră : poartă cuvîntul incizat adînc *REB*.

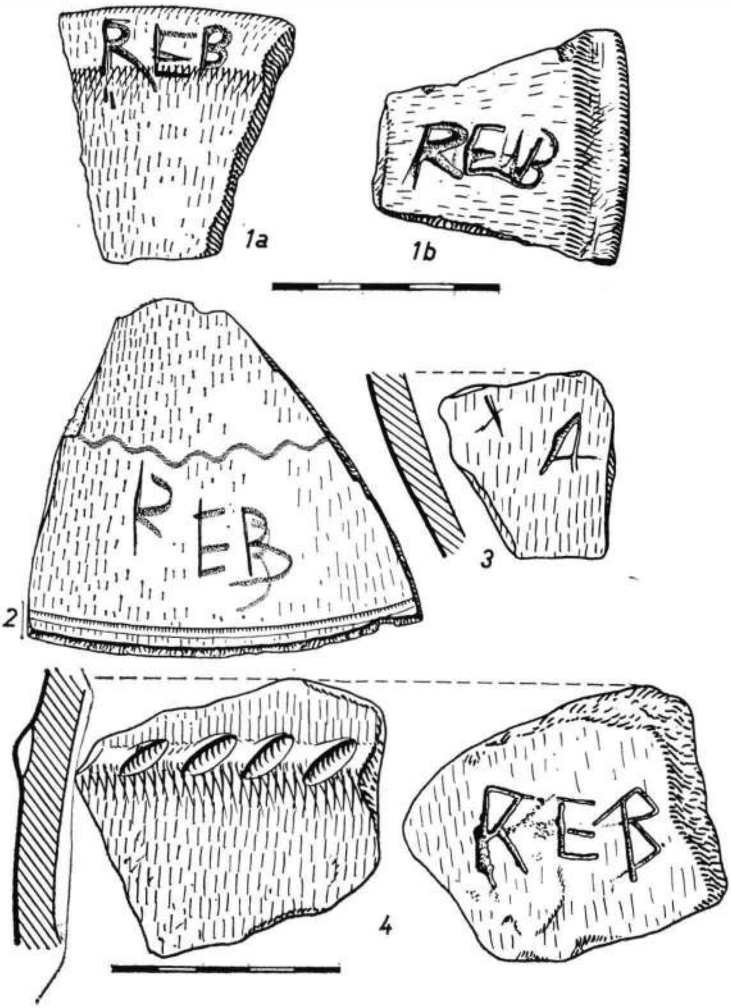

Fig. 2 Ocnița (Ocnele Mari). 1a — 1b = fig. 1/1a—1b ; 2 = fig. 1/2 ; 3 fragment ceramic cu litera A ; 4 = fig. 3 fragment ceramic dacic cu brîu alveolar și partea interioară a aceluiași fragment cu inscripția *REB*.

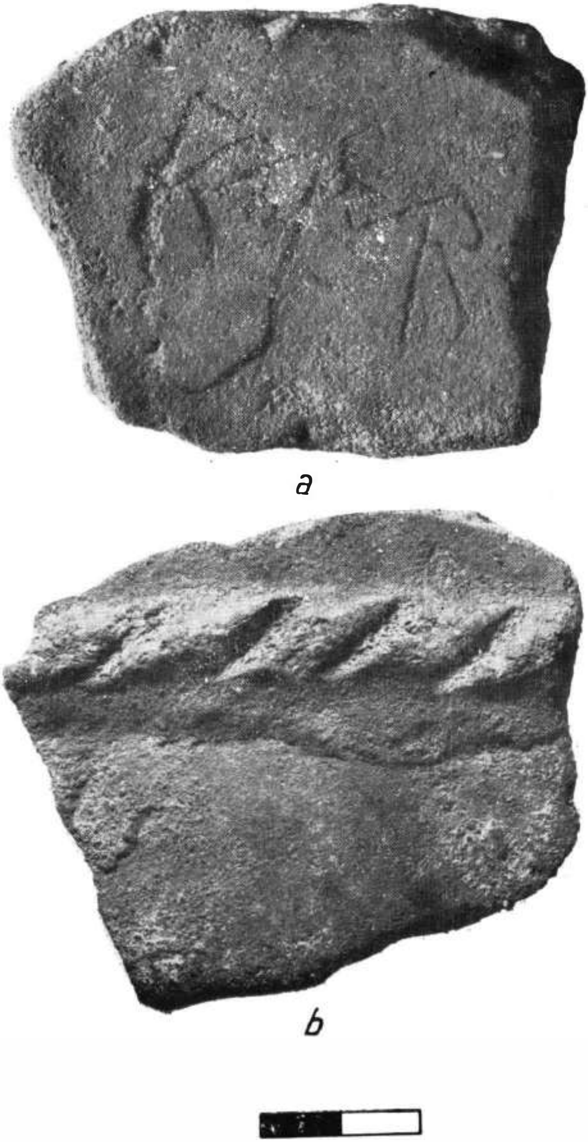

Fig. 3 Ocniţa (Ocnele Mari). a = fig. 2/4 partea interioară a fragmentului cu inscripţia *REB*; b = fig. 2/4 acelaşi fragment ceramic dacic cu brîu alveolar.

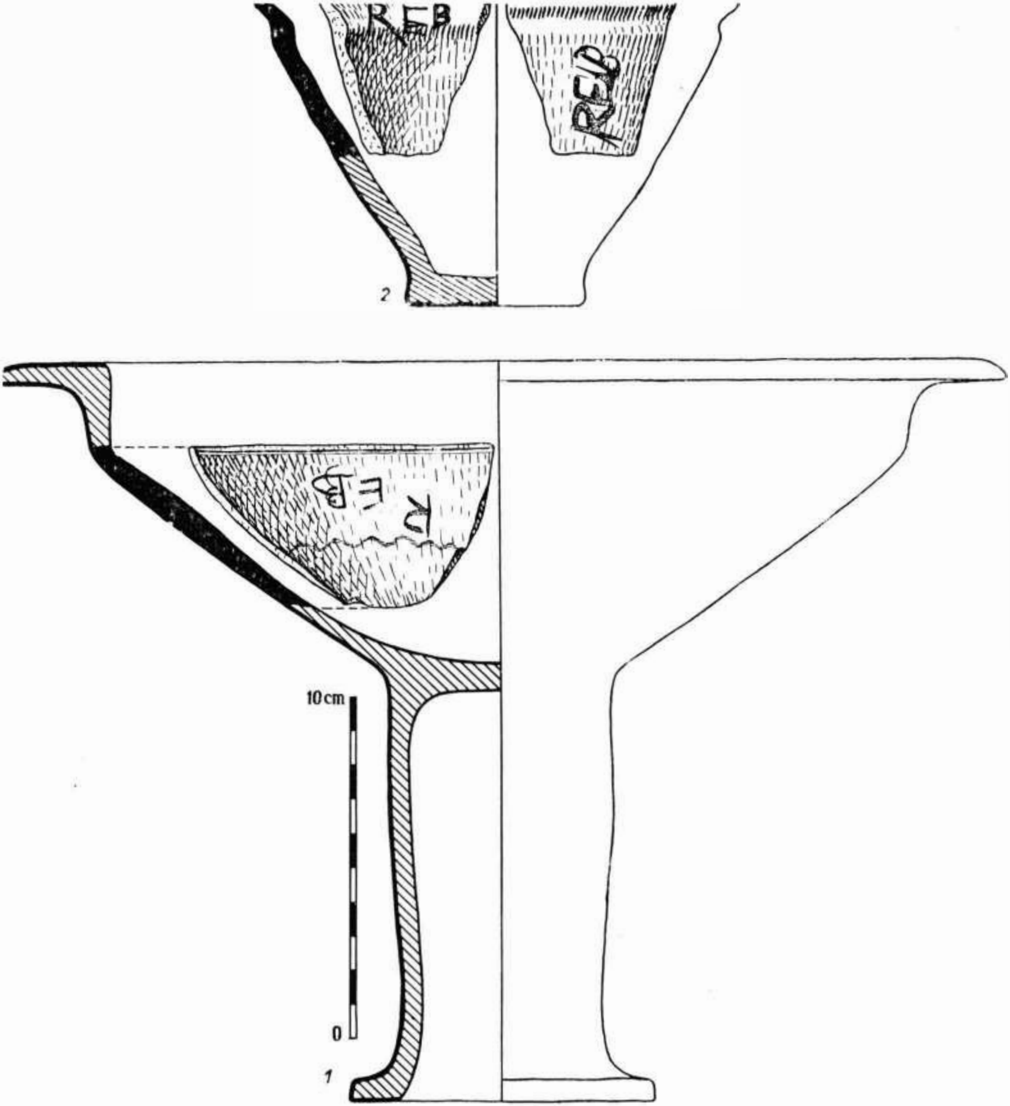

Fig. 4 Ocnița (Ocnele Mari). 1 fragmentul de la fig. 1/2 și reconstituirea vasului fructieră; 2 fragmentul de la fig. 1/2 și 2/2, și reconstituirea vasului-strachină.

Cele două fragmente descoperite în 1972 la Ocniţa erau singurele pînă în 1973 care purtau cel mai vechi cuvînt daco-trac scris cu litere latine la nord de Dunăre de un localnic. Această concluzie se sprijină pe poziţia stratigrafică a celor două fragmente, bine precizată în ambele cazuri. Primul fragment (fig. 1/1a, b) a fost găsit de fapt într-o locuinţă din nivelul II. Acesta suprapune nivelul I, care nu este totdeauna continuu, el conţinînd deopotrivă atît gropi menajere, cît şi morminte de incineraţie în groapă. Faţă de nivelul III, nivelul II, în care au apărut cele două fragmente din 1972, şi cel lucrat cu mîna, se deosebeşte clar prin culoarea pămîntului şi conţinutul arheologic.

3. La începutul campaniei de săpături din 1973 (iulie), avea să se descopere la Ocniţa, în nivelul II din aşezarea de acolo un nou fragment ceramic purtînd inscripţia *REB* (fig. 2/4 = fig. 3). El a fost găsit în zona unde s-au aflat celelalte două fragmente. Fragmentul Nr. 3 este lucrat cu mîna, în tehnica tradiţională, din pastă poroasă, cu mult nisip, pietricele şi destul de multe paiete de mică. El face parte dintr-un vas-borcan sau „în formă de sac'', ornamentat cu brîu crestat (fig. 2/4 = 3b) şi aplicat orizontal pe peretele vasului. Arderea nu este uniformă. Pereţii sînt groşi, ceea ce arată că fragmentul nostru aparţinea părţii superioare a unui vas mai mare, după cum arată şi profilul. Atît în exterior, cît şi în interior, fragmentul a fost netezit. Pe partea interioară a fragmentului, după ardere şi după ce vasul se spărsese a fost scrijelată aceeaşi inscripţie *REB*, din trei litere latine majuscule. Scrisul este foarte primitiv şi litera *R* s-a făcut cu mare greutate, trasîndu-se de două ori bucla superioară. Aceeaşi tehnică primitivă se observă şi la litera *E*. Cuvîntul *REB* este scris şi de data aceasta de către un localnic din aşezarea civilă şi care era mai puţin stăpîn pe tehnică şi nu avea îndemînarea scrisului, aşa încît concluzia noastră formulată mai departe că existau reprezentanţi ai unor alte categorii sociale, care ştiau să scrie cu litere latine în secolul I î.e.n. rămîne cu totul valabilă, iar concepţia existenţei unor premise, şi în acest domeniu, ale procesului romanizării dacilor, dobîndeşte, credem, o şi mai mare consistenţă şi întindere. Noua inscripţie din 1973 spulberă bănuiala prezenţei unei litere *A* după *R* de pe fragmentul de la fig. 1/1b = 2/1b. Este deci clar vorba de cuvîntul *REB*. O literă *A* a apărut pe un alt fragment lucrat cu mîna (fig. 2/3) găsit în nivelul II. În 1973 am mai găsit cîteva fragmente ceramice purtînd litera *A*.

4. Pe terasa I a cetăţii Nr. 1 a fost descoperit în 1973 în groapa 6 un al patrulea fragment ceramic purtînd acelaşi nume *REB*, care de data aceasta apare *pe cetate*. El a fost scrijelat după ardere pe partea interioară a unui fragment dintr-un mare vas lucrat la roată, care în spărtură avea o culoare neagră-cenuşie şi două strate cărămizii (fig. 5/4). Fragmentul a fost ars secundar foarte puternic după ce a fost scris. Într-un punct al suprafeţei scrijelate cu cele trei litere latine care redau cuvîntul *REB* se observă clar o asemenea ardere secundară odată cu litera respectivă. Litera *R* este scrisă cu o oarecare nesiguranţă. Bucla s-a trasat în general în felul celor de pe celelalte fragmente. Bara de jos orizontală a literei *E* atinge capătul de jos al barei verticale a literei *B*. Bucla inferioară a acestei ultime litere este unghiulară. Scrierea este făcută din epoca respectivă şi nu ne putem îndoi de autenticitatea ei, cu toată impresia primă,

pe care ne-ar lăsa-o. Patina din adînciturile scrijelării şi mai ales punctul cu litera *B* ars secundar şi de culoare mai închisă sînt concludente.

5. Într-o locuinţă descoperită în 1973 şi aparţinînd unui anumit orizont al nivelului II, a fost descoperit un fragment ceramic lucrat cu

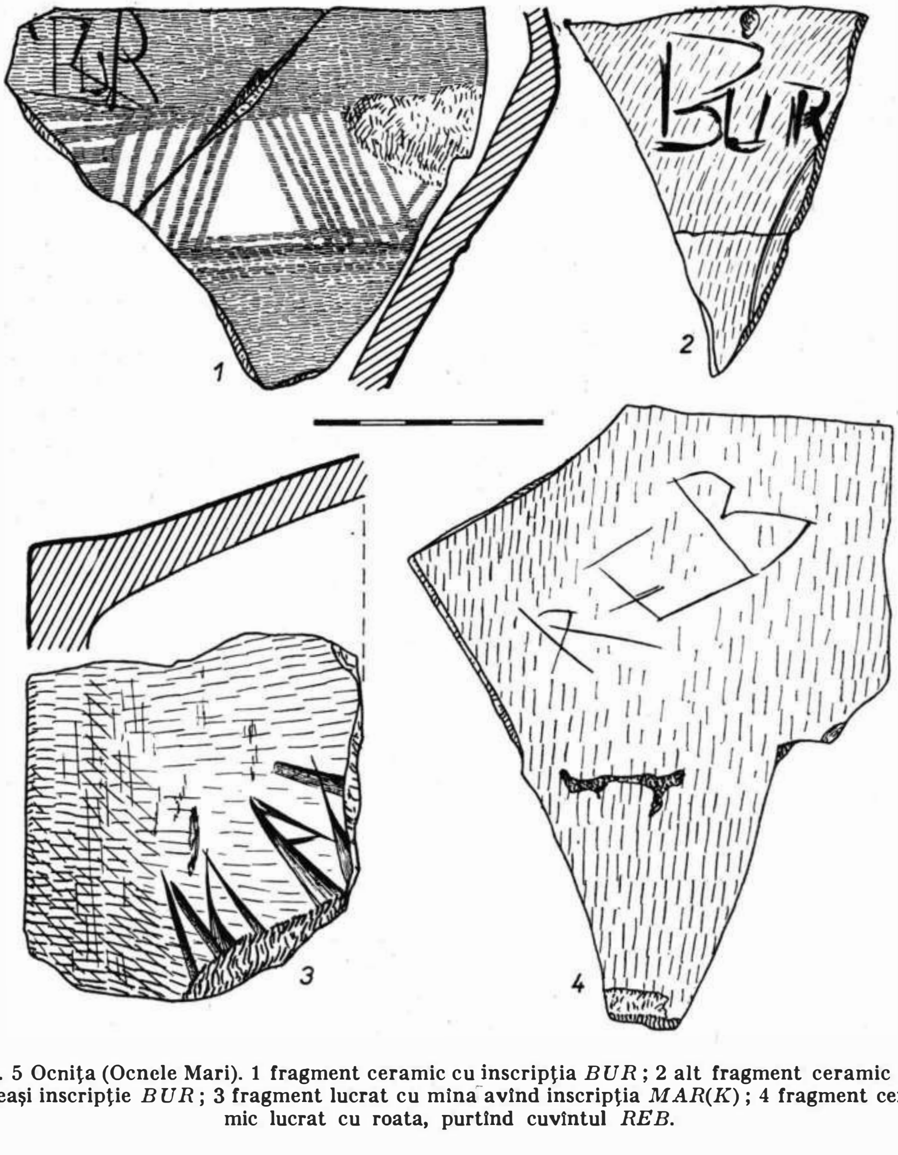

Fig. 5 Ocniţa (Ocnele Mari). 1 fragment ceramic cu inscripţia *BUR* ; 2 alt fragment ceramic cu aceeaşi inscripţie *BUR* ; 3 fragment lucrat cu mîna avînd inscripţia *MAR*(*K*) ; 4 fragment ceramic lucrat cu roata, purtînd cuvîntul *REB*.

mîna într-o tehnică foarte primitivă, din pastă avînd nisip. Fragmentul este din partea inferioară a unui vas, al cărui tip nu poate fi determinat, dar pare a fi o oală cu pereţi groşi. El are şi o parte din fund. În spărtură are un strat negru-cenuşiu şi două strate cărămizii. Peste cel din exterior

s-a adăugat un nou strat subţire şi de culoare castanie, pe care s-a scrijelat *înainte* de ardere cu litere majuscule latine cuvîntul *MARK* (o parte din litera *R* este ruptă, iar litera *k* lipseşte (fig. 5/3). Completăm inscripţia după una cu litere greceşti descoperită tot în 1973 şi datînd tot din perioada nivelului II pe cetatea Nr. 1 şi care are cuvîntul *MARK* (lipsind poate de la sfîrşit o literă sau două).

6. Pe cetatea Nr. 1 a fost descoperit în 1973 un fragment ceramic lucrat la roată din pastă cenuşie, cu slip cenuşiu-negru lustruit. Înainte ca acesta să se fi uscat, a fost scris cu un ustensil cu vîrful puţin lăţit cuvîntul *BUR*, cu majuscule latine. Bucla superioară a literei *B* este mai mică decît cea inferioară, care este mult mai mare, atingînd aproape litera *U*. Litera *R* este trasată neglijent (fig. 5/2). Literele sînt destul de mari şi clare.

7. Tot pe cetate a mai fost găsit al doilea fragment ceramic care are pe o margine scrijelat acelaşi cuvînt *BUR*. Fragmentul este lucrat într-o tehnică similară celui precedent, doar cu deosebirea că în exterior fragmentul nostru a fost acoperit cu un slip negru-cenuşiu, lustruit în aceeaşi culoare, cu nuanţe mai mult negre, caracteristice ceramicii la roată din nivelul II de la Ocniţa. Fragmentul este ornamentat cu grupe de benzi înguste şi lustruite. În spărtură are o culoare brună deschisă uniformă. În interior are un strat foarte subţire de culoare cenuşie închisă, avînd şi paiete de mică, pe care le întîlnim şi în slipul de pe suprafaţa exterioară. Literele sînt scrise cu un ustensil cu vîrful ascuţit. În afară de fragmentul în discuţie au mai fost descoperite din acelaşi vas încă trei fragmente. Acestea, ca şi cel cu inscripţie, fac parte dintr-un vas bitronconic, foarte probabil o cană. Fragmentul cu inscripţia — care este scrisă pe umărul vasului — trebuie privit invers: aceasta înseamnă că inscripţia a fost scrisă după spargerea vasului (Fig. 5/1).

Din punct de vedere cronologic, fragmentele cu scriere latină datează din secolul I î.e.n. sau cel mai tîrziu din prima decadă a secolului următor. Cronologia se sprijină deopotrivă pe materialul arheologic din nivelul II şi pe monedele descoperite în cursul săpăturilor în acest orizont şi determinate de Bucur Mitrea. Cea mai veche monedă este un denar republican roman din anul 88 î.e.n., un altul de la 83 î.e.n., o monedă cu efigia lui Caesar (a. 50—49 î.e.n.), două de la Marcus Antonius (a. 32—31 î.e.n.), trei de la Augustus (dintre care una de la începutul sec. I. e.n.). Această datare este confirmată şi de inscripţia cu litere latine, de pe un denar republican roman din tezaurul descoperit în cetăţuia dacică de la Cetăţeni, jud. Argeş şi descifrată în luna mai 1973 de către Bucur Mitrea, care datează denarul respectiv în anul 54 î.e.n. Pe acest denar este scris cu litere latine cuvîntul *PETR*[1], care, sigur, este un antroponim (roman ? dacic ? ; v. Petrodava, consemnată de Ptolomeu şi la care se gîndeşte şi B. Mitrea).

Ceea ce merită a fi subliniat aici este că dispunem în prezent de şapte inscripţii cu litere latine anterioare cuceririi, datînd din sec. I î.e.n. şi descoperite într-un mediu indiscutabil dacic. O altă concluzie istorică importantă este şi aceea că fragmentele ceramice de la Ocniţa şi moneda de la Cetăţeni sînt scrise destul de stîngaci de către reprezen-

[1] B. Mitrea şi D V. Rosetti, SCIV, 25, 1974, 1 (în curs de pregătire); cf. ziarul „Scînteia” din 5 mai 1973.

tanţi ai populaţiei autohtone. Cine erau aceştia? Evident, moneda de la Cetăţeni ne îndeamnă să presupunem că cel care a scris cuvîntul putea să fie un negustor, poate proprietarul tezaurului. Nu mi se pare însă verosimilă ipoteza că prin *REB* şi *MARK* s-ar putea întrezări un proprietar de atelier ceramic în care s-ar fi lucrat acele vase găsite în puncte diferite.

Fragmentele ceramice cu inscripţii cu litere latine de la Ocniţa pun problema însă cu totul altfel faţă de ceea ce se credea pînă numai anul trecut şi anul acesta, anume că scrierea ar fi rămas la daci doar un apanaj al unei categorii restrînse, legată doar de curtea „regală" şi de preoţime[2]. Fragmentele ceramice de la Ocniţa nu pot aparţine în nici un caz unor vase de cult sau unor vase făcînd parte din vesela unui nobil. Trei dintre ele sînt lucrate în tehnica tradiţională — cu mîna —, iar celelalte fragmente la roată. Desigur că este greu a preciza din ce categorie socială făcea parte cel ce a scris pe aceste fragmente, dar ceea ce putem spune cu certitudine — credem — este că aceasta a făcut-o mîna unui dac, care nu era nici nobil, nici membru al preoţimii, după cum nu era nici proprietar de atelier ceramic. Nu putem duce mai departe presupunerile, dar acum se poate pune problema că şi unii membri ai altor categorii sociale cunoşteau scrierea latină şi ştiau să scrie cu litere latine încă din sec I. î.e.n., înainte deci de cucerirea romană a Daciei. Mai trebuie reţinut că Ocniţa şi Cetăţeni se găsesc în două zone foarte importante din punct de vedere economic care — aşa cum arată descoperirile arheologice — aveau strînse raporturi economice cu lumea romană. Nu trebuie pierdut din vedere nici rolul militar pe care-l aveau, în apărarea celor două trecători — de pe Olt şi Dîmboviţa — spre Transilvania.

Cît priveşte originea traco-dacă a cuvîntului *REB*, nu poate fi nici o îndoială. După părerea lui I.I. Rusu[3], cuvîntul este un antroponim dac — un nume de persoană care stă în legătură şi cu *Rebo — Rebu*, *Robo* — din antroponimele compuse şi derivate[4]. Un coradical toponimic este *Rabon*, un rîu în Dacia menţionat de Ptolomeu (III, 8,2) şi identificat de către V. Pîrvan[5] — şi de alţii — cu Jiul, iar de R. Vulpe — într-un studiu foarte recent[6] — cu pîrîul Drincea din judeţul Mehedinţi. Cuvîntul nostru traco-dac de la Ocniţa are de asemenea afinităţi cu numele rîului *Rebas* din Bithinia, al regiunii *Rebantia* şi al unor persoane trace, ca *Rabocentus* şi *Raebucentus*[7] şi poate *Rubobostes*. El intră şi în compunerea numelui lui Burebista.

I.I. Rusu derivă atît cuvîntul *Rebo* cît şi *Rabon* dintr-un element de substrat indoeuropean *rebh*, care înseamnă „a se mişca", „a se urni"[8] şi care stă, desigur, şi la baza cuvîntului nostru traco-dac de la Ocniţa *Reb*. Oricum personajul REB nu este proprietar de atelier de olărie, cîtă vreme numele lui apare atît pe ceramica lucrată cu mîna, cît şi pe cea

[2] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 232.

[3] Comunicată verbal în cîteva rînduri, în 1972 şi 1973.

[4] I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967, p. 117; cf. Detschew, *Die thrak. Sprachreste* s.v.

[5] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 225; cf. I. I. Rusu, *loc. cit.*; cf. *Istoria României*, I, 1960, p. 267 (C. Daicoviciu).

[6] R. Vulpe, *Drobeta*, I, 1973 (sub tipar).

[7] I. I. Rusu, *loc. cit.*, p. 116—117; R. Vulpe, *loc. cit.*

[8] I. I. Rusu, *loc. cit.*

făcută cu roata. Rămîne a se explica adevărata semnificaţie istorică a acestui cuvînt. Nu ni se pare verosimilă ipoteza că el ar reprezenta numele celui care l-a scris pe fragmentele descoperite deopotrivă în aşezarea civilă şi pe cetatea Nr. 1.

Cît priveşte originea cuvîntului *MARK*, aceasta este tracică[9]. De reţinut că *Mark* sau poate *Marko* este un antroponim local — aşa cum ne arată inscripţia cu litere greceşti descoperită în 1973 la Ocniţa. Desigur că acest nume poate fi apropiat de toponimul *Markodava*, localitate menţionată de Ptolomeu în Dacia (III, 8,4). Aceasta ne-ar îndemna să considerăm şi pe *Reb* ca fiind, poate, o căpetenie politică şi militară locală. Avem în vedere celelalte descoperiri şi observaţii de teren care vor face obiectul unui studiu mai adîncit.

Din cele de mai sus, reiese concluzia că încă din secolul I î.e.n. scrierea cu litere latine se răspîndise la nord de Dunăre, fiind folosită pe fragmente ceramice sau monede. Se face dovada că scrierea cu litere latine a apărut cu mult înainte de epoca lui Decebal[10]. Scrierea aceasta, care era folosită paralel cu cea cu litere greceşti — mai răspîndită în zona getică — era cunoscută nu numai în cercurile „regilor", aristocraţilor şi preoţilor, dar şi în cercuri mai largi ale populaţiei geto-dace.

Ţinînd seama de mediul în care au fost descoperite fragmentele prezentate mai sus şi de datarea lor în sec. I î.e.n., rămîne un fapt definitiv cîştigat că în vremea aceea dacii utilizau alfabetul latin şi odată cu răspîndirea alfabetului începuseră să cunoască şi limba latină, cîtă vreme moneda Romei republicane şi moneda locală de tip roman republican din sec. I î.e.n. erau atît de răspîndite, iar aceasta din urmă aşa de exact realizată.

Descoperirile de la Ocniţa trebuie privite în cadrul problemei premiselor romanizării, problemă a cărei documentare sporeşte şi prin marele număr de importuri romane în mediu dac în sec I î.e.n., importuri a căror cantitate şi varietate cresc în secolul următor[11].

Ţinînd seama însă de poziţia stratigrafică şi cronologică certă a descoperirilor, de ansamblul raporturilor dintre romani şi daci în perioada celor două secole anterioare cuceririi Daciei, ele constituie o dovadă a răspîndirii scrierii latine la nord de Dunăre cu mult înainte de întărirea stăpînirii romane la Dunăre în timpul lui Augustus, dar mai ales în vremea acestuia. Cît priveşte originea traco-dacă a cuvintelor *Reb* şi *Mark*, ca nume de persoane, ea nu poate fi contestată.

Apariţia unor căpetenii locale în ţinutul uniunii de triburi a burilor, care locuiau pe aceste meleaguri, menţionaţi de Ptolomeu şi localizaţi

---

[9] *Ibidem*, p. 110—111.

[10] R. Vulpe, *Aşezări getice în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 55 şi 58.

[11] I. Glodariu, *Importuri elenistice şi romane în Dacia* (*sec. II î.e.n.— I e.n.*): rezumatul tezei de doctorat. Autorul presupune „că la curtea regilor daci şi în rîndurile aristocraţiei locale *limbile greacă şi latină erau cunoscute* de unii reprezentanţi..." (p. 27), fără a preciza perioada. În legătură cu reexaminarea, propusă de K. Horedt, a celor două ştampile epigrafice de la Grădiştea Muncelului („Decebalus" şi „per Scorilo"), în sensul că ele ar fi scrise în limba latină (SCIV, 24, 1973, 1, p. 109—110), mi se pare mult mai verosimil şi, evident, deosebit de important pentru vechimea şi difuziunea limbii latine la daci înainte de 106 e.n.; vezi *per* în sens de *prin* la Trogus Pompeius, Proleg. 32.

de V. Pârvan în județul Vîlcea și Argeș[12], demonstrează importanța pe care o aveau uniunile tribale și basileii, ca reprezentanți ai aristocrației locale care, în relațiile lor cu Roma, aveau propria lor poziție politică. În acest context, evident, zăcămintele de sare de la Ocnița (Ocnele Mari) au putut avea un rol important. Descoperirile de pînă acum au arătat că în zona cercetată de noi se afla centrul uniunii tribale a burilor — Buridava. Cele două fragmente purtînd cuvîntul *BUR* sînt concludente.

ÉCRITURE À LETTRES LATINES DU COMPLEXE DACE DE OCNIȚA (OCNELE MARI) DÉP. DE VÎLCEA

RÉSUMÉ

Depuis quelques années déjà on effectue des fouilles archéologiques intenses sur le territoire de la ville de Ocnele Mari, département de Vîlcea, au nord-ouest de l'Olténie. Dans la zone de Ocnița-Cosota, au voisinage des riches salines, il a été identifié tout un complexe de forteresses daces sises sur des hauteurs (altitude s'élevant en moyenne à 500 m), aux terrasses aménagées, entourées de murailles et de tours de guet. Aux alentours il y a des sites. C'est dans ces sites ainsi que dans les forteresses que l'on a récolté, en 1972 et en 1973, au cours des fouilles quelques tessons de poterie (six au total, dont certains travaillés à la main et les autres au tour), portant, en lettres majuscules incisées, des mots tels que REB, BUR et MARK (O) : six inscriptions sont en lettres latines tandis que une autre (celle de Mark(O)) est aussi en lettres grecques.

Les tessons en question furent recueillis dans le niveau II de la couche de civilisation, niveau daté, en base des matériaux céramiques daces de type Latène et des monnaies républicaines romaines et de quelques pièces du début de l'Empire, du Ier siècle avant notre ère et de la première décennie du Ier siècle de notre ère.

L'auteur démontre que le mot REB (répété plusieurs fois), comme le mot MARK(O) sont des anthroponymes thraco-daces, pouvant désigner des chefs politiques et militaires de la grande union des tribus des *Buri* ou *Buridavensii*, ainsi dénommés d'après la capitale *Buridava* dont l'emplacement se trouve justement dans la zone de Ocnița-Cosota.

La poterie dont proviennent les tessons dont il s'agit était d'usage courant, de sorte qu'il est à supposer que l'écriture incisée est due à un autochtone, à un habitant de ce site dace, qui n'était ni noble ni un prêtre. Le nom de deux personnages peut-être militaires — *Mark*(*O*) et *Reb*, dont les sources écrites ne font aucune mention — constitue une preuve de l'importance qu'a eue l'organisation unionale des *Buri* à cette période.

Envisagée dans le contexte des rapports entre Daco-Gètes et Romains deux siècles avant la conquête de la Dacie, cette découverte

[12] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 249 ; pentru originea burilor *Ibidem*, p. 224 — *buridavensii*, după capitală ; despre originea traco-dacă a cuvîntului *bur*, cf. I. I. Rusu, *op. cit.*, p. 97. V. Pârvan menționează de asemenea localitatea *Markodava*, *op. cit.*, p. 259—260.

témoigne de la diffusion de l'alphabet latin au nord du Danube parmi les Daces, dans des cercles plus larges que ceux de l'aristocratie et des prêtres, dès le milieu du Ier siècle av. n.è. Ceci constitue une prémisse de la romanisation des Daces, processus qui débuta longtemps avant la conquête de la Dacie par l'empereur Trajan, processus dont V. Pârvan et N. Iorga eurent l'intuition.

Quant à la diffusion du latin ou de l'écriture avec des lettres latines en Dacie libre, l'auteur cite aussi l'ouvrage de B. Mitrea et D. V. Rosetti sur le trésor de Cetățeni-Muscel, où il y a un denier romain de l'époque de la République (54 av. n.è.) qui porte une inscription exécuté par un autochtone — PETR.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ocnița (Ocnele Mari). 1 Tesson de poterie dace, travaillé à la main; *a* partie intérieure portant l'inscription sur le bord du vase; *b* partie extérieure ayant une inscription incisée plus profondément. Y est rendu le mot *REB*. 2 Fragment céramique d'un vase-compotier dace, travaillé au tour: il porte, incisée, l'inscription *REB*.

Fig. 2. Ocnița (Ocnele Mari). 1 a — 1 b = fig. 1/1a—1b; 2 = fig. 1/2; 3 fragment céramique avec la lettre A; 4 = fig. 3 fragment en céramique dace avec bande en relief à alvéoles partie intérieure du même fragment avec l'inscription *REB*.

Fig. 3. Ocnița (Ocnele Mari). *a* = fig. 2/4 partie intérieure du fragment avec l'inscription *REB*; *b* = fig. 2/4 le même fragment céramique dace orné d'un bourrelet à alvéoles.

Fig. 4. Ocnița (Ocnele Mari) 1 Fragment de la figure 1/2 et reconstitution du compotier; fragment de la fig. 1/*a*—*b* et reconstitution de l'écuelle.

Fig. 5. Ocnița (Ocnele Mari) 1 fragment céramique qui porte, incisée, l'inscription *BUR*; 2 autre fragment portant la même inscription *BUR*; 3 fragment travaillé à la main qui porte l'inscription *MAR*(*K*); 4 fragment céramique portant l'inscription *REB*.

NOI MODURI DE ABORDARE A CERCETĂRII PREISTORIEI

DE

ALEXANDRA BOLOMEY

Termenul de „nou" nu trebuie înțeles în sensul de „invenție", de tehnică de cercetare recent descoperită și aplicată în arheologie, nici în sensul de principii care să fi fost complet străine arheologiei și numai de curînd intrate în contact cu această disciplină. Mai mult încă, unele din ideile folosite de protagoniștii tipurilor moderne de abordare a cercetării preistoriei se întîlnesc și în literatura chiar mai veche de specialitate, exprimate uneori prin fraze lapidare impuse parcă de datele prelucrate, alteori mai închegate, cu încercări de justificare. Am spune însă că nota originală a noilor moduri de abordare a cercetării preistoriei constă în primul rînd în mutarea centrului de greutate pe alte date ale problemei, al cărei enunț scurt este raportul dintre *om și mediul său*.

Pătrunzînd puțin în biologie, reamintim că *orice specie* se definește prin două grupuri de criterii : pe de o parte, caracterele morfofiziologice și mecanismele comportamentale, pe de altă parte, trăsăturile comune cu speciile înrudite și trăsăturile proprii care îi conferă unicitatea. A devenit aproape de la sine înțeles că aceste criterii, necesare oricărei clasificări, nu sînt în realitate distincte între ele, ci se condiționează și influențează reciproc sau trec treptat din unul în altul.

Ocupîndu-se mai cu seamă de cultura materială, de istoria culturilor și clasificarea lor, preistoricienii au abordat aproape exclusiv trăsăturile unice ale speciei om. După cum arheozoologii, accentuînd prin tradiție studiul caracterelor morfologice ale speciilor animale din așezările preistorice, nu au venit prin aceasta prea mult în ajutorul arheologiei.

Dimpotrivă, susținătorii noilor moduri de abordare a cercetării preistoriei acordă mai multă valoare laturilor comune dintre specia om și restul regnului animal, căutînd să fixeze și pentru om mecanismele ce-i reglează comportamentul. „În felul acesta putem ajunge să înțelegem mai bine „umanitatea" noastră, ceea ce este de fapt scopul studierii trecutului"[1]. Căci „ca oricare alt animal, omul are nevoie de hrană, apă,

[1] J. C. Harris, PPS, 37, 1971, p. 46.

spaţiu şi protecţie împotriva bolilor. Pentru a obţine aceasta el trebuie să se integreze într-un sistem ecologic, chiar dacă acest sistem este o modificare, o creaţie a sa"[2]. La rîndul lor, arheozoologii au datoria de a se apleca cu mai multă atenţie asupra mecanismelor comportamentale ale speciilor animale analizate, pentru a putea prevedea reacţiile de comportament ale omului menite să menţină echilibrul ecosistemelor în care a vieţuit.

Ecologia umană înseamnă „a privi omul în relaţie cu ecosistemele pe care le ocupă; a sublinia *modificările necesare în atitudinea sa faţă de mediu în interesul bunăstării sale de lungă durată ca specie*" [3]. Ne-am permis să accentuăm în mod deosebit această idee, pentru că timp de 2—3 milioane de ani specia umană a evoluat, se pare cu succes; aşadar, implicit şi-a modificat atitudinea sa faţă de mediu. Atît de implicit, încît cercetătorii trecutului omului nu au mai făcut efortul să afle „cum".

S-a spus, de pildă, şi unii cercetători mai cred şi astăzi, că în primele etape ale preistoriei, datorită forţelor de producţie puţin dezvoltate, omul ducea o viaţă la voia întîmplării sau, după expresia lui Braidwood, „o existenţă de care pe care" [4]. Că situaţia nu a putut fi chiar aşa se recunoaşte dintr-un calcul foarte simplu : o familie compusă din cinci persoane (părinţi şi trei copii) necesită în medie 15 000 calorii/zi, pentru a-şi menţine capacitatea fizică la 0°C temperatură a mediului. Acestea se pot obţine fie din 1/5 ren adult, fie din 7,5 iepuri, fie din 40 găinuşe de zăpadă. Este destul de greu de conceput ca, cu toată dexteritatea pe care posibil o avea, omul paleolitic să fi putut omorî 40 de păsări sau chiar 7—8 iepuri pe zi. Pe de altă parte, un animal de circa 36 kg (greutate corespunzătoare unui ren tînăr), omorît la 5 km distanţă de aşezare şi transportat pentru a fi mîncat în aşezare, cere o activitate de circa 1/2 zi şi dă un volum caloric brut de 22 500, aşadar un excedent de 7 500 cal. faţă de nevoile familiei. Omorît la 20 km distanţă de aşezare şi transportat la tabără, cere două zile de activitate, timp în care necesarul caloric al familiei este de 30 000, deci un deficit de 7 500 cal [5].

Chiar dacă se pot presupune o serie de alternative care să echilibreze situaţiile în exemplele date, nu se poate admite totuşi că, pentru a fi subzistat *specia* umană, *individului* îi era suficient să mănînce orice, cules de oriunde. „Supravieţuirea de lungă durată a oricărei populaţii implică nedeteriorarea resurselor alimentare, accesibilitatea permanentă la o parte din habitat şi posibilitatea de a rezista diverselor atacuri. Aceste atacuri includ competiţia altor populaţii (*n.n.* — chiar dacă aparţin unei alte specii) şi toate forţele fizice ale mediului" [6].

Principii elementare de biologie generală, principii ale acestei foarte tinere ramuri ştiinţifice — ecologia, principii de economie — iată cel puţin trei domenii de care se ţine permanent seama în analiza parametrilor descoperirilor arheologice.

---

[2] G. B. Schaller, în B.K. Sladen and F.B. Bang, *Biology of Populations*, New York, 1969, p. 116.

[3] R. O. Slatyer, Australian Natural History, 16, 1970, 12, p. 391.

[4] R. J. Braidwood şi B. Howe, Studies in Ancient Oriental Civilization, 31, 1960.

[5] D. A. Sturdy, *Reindeer Economies in Late Ice Age Europe*, Ph.D. Thesis, University of Cambridge, 1972, p. 1/34 (Tabele 1—2 şi 1—3 şi 1/39 —1/41.

[6] B. K. Sladen and F. B. Bang, *Biology of Populations*, New York, 1969, p. 13.

AŞEZAREA

Studiul unei aşezări înseamnă studiul vieţii unui singur grup uman într-un singur loc. Se tinde însă către analize mai complexe, urmărindu-se stabilirea distribuţiei aşezărilor cu posibile legături între ele, explicarea acestei distribuţii, tipizarea ei, crearea de „modele” [7]. După cantitatea de material descoperit, arheologii au distins demult aşezări de lungă durată şi aşezări temporare. Funcţionalitatea lor economică nu a fost însă niciodată luată în discuţie.

Cercetînd preistoria sud-vestului Iranului, Hole şi Flannery[8] stabilesc, în funcţie de zonele geografice şi ecologice şi de caracterul descoperirilor, modele de aşezări în diferite intervale cronologice :

— În etapa 40 000—10 000 î.e.n. disting : 1) tabere de bază sezoniere, ocupate probabil de 1—2 familii într-unul sau mai multe sezoane ale anului (ex. peşterile Kunji, Shanidar, Yafteh etc.) ; 2) staţiuni de căsăpire, ocupate de mici grupuri de vînători timp de 1—2 zile, dar în mod repetat (ex. Gar Arjeneh, Warwasi etc.) ; 3) staţiuni de tranzit, unde oamenii s-au oprit pentru a investiga vînatul, poate să cioplească cîteva unelte, dar de obicei nu au mai revenit.

— În etapa 10 000—5 500 î.e.n. recunosc : 1) sate permanente (Ali Kosh, Tepe Sabz) ; 2) tabere sau sate semipermanente — sezoniere, ocupate fie de un grup în timpul sezonului de semănat şi (sau) cules, fie de o unitate pastorală plecată dintr-un sat permanent (ex. nivelul inferior de la Tepe Guran) ; 3) tabere pastorale în peşteri ocupate sezonier de o unitate pastorală dintr-un sat permanent (ex. peşterile Kunij şi Ghamari).

— În etapa 5 500—4 000 î.e.n. fixează : 1) sate permanente cu culturi irigate ; 2) sate permanente cu culturi neirigate ; 3) tabere pastorale în peşteri ; 4) sate cu mînă de lucru specializată (ex. aşezările localizate în marginea vestică a Platoului Iranului, în apropierea depozitelor de aramă).

Categoriile fixate de cercetătorii americani se referă exclusiv la SV Iranului. Există şi unele neclarităţi sau suprapuneri. Aşa, de pildă, în etapa a 2-a taberele pastorale din peşteri şi taberele semipermanente reprezintă de fapt acelaşi tip economic de aşezare, numai localizarea diferă. O subliniere interesantă a autorilor, extrasă dintr-o paralelă etnografică, este aceea că raportul dintre staţiunile de tranzit + cele de căsăpire şi taberele de bază este de 100 : 1, deşi în cercetările de teren arheologii au mai puţine şanse de a le găsi pe primele.

Probabil independent de Hole şi Flannery, Vita Finzi şi Higgs[9] abordează şi ei problema aşezărilor, a definirii şi clasificării lor, dîndu-le însă valoare general valabilă.

TERITORIILE AŞEZĂRILOR

Vita Finzi şi Higgs[10] sînt primii care emit ipoteza existenţei unor teritorii de exploatare limitate pentru aşezările arheologice şi anume :

[7] R. M. Derricourt, The South African Archeological Society, Goodwin Series, 1, 1972, p. 21.

[8] F. Hole şi K. Flannery, PPS, 33, 1968, p. 147—192.

[9] C. Vita Finzi, E. S. Higgs şi colab., PPS, 36, 1970, p. 1—37.

[10] *Ibidem.*

a) teritoriul de exploatare al unei aşezări este regiunea din jurul unei aşezări exploatată de locuitorii celei din urmă; b) teritoriul anual este aria totală exploatată de un grup uman în timpul unui an. Poate conţine una sau mai multe aşezări.

Ideea delimitării unui teritoriu de exploatare porneşte de la constatarea că dincolo de o anumită distanţă exploatarea resurselor devine neeconomică. Din date de antropologie socială rezultă că raza teritoriului de exploatare al comunităţilor cu o economie de vînătoare şi cules ar fi de 10 km sau distanţa parcursă în două ore de mers (formulă de generalizare prin care se anihilează diferenţele de relief dintre regiuni). Suprafaţa teoretică a unui teritoriu de exploatare cu raza de 10 km este de 314 km^2.

Pentru economiile agrare, Chisholm [11] atrage însă atenţia prin numeroase exemple din diferite regiuni ale globului, deci din medii geografice diferite, că distanţa maximă de la aşezare la terenurile de cultivat este de 5 km. Studiile făcute în Finlanda, Suedia, Olanda, Pakistan (Punjab) dovedesc că, cu fiecare km depărtare de locuinţă, costul cultivării terenului creşte cu peste 20 %, ceea ce înseamnă scăderea echivalentă a venitului net/ha. Dacă distanţa depăşeşte 5 km sînt necesare măsuri de readaptare, de rearanjare economică. Metoda cea mai frecvent întîlnită atît în Europa cît şi în celelalte continente şi cunoscută încă din Evul Mediu este zonarea culturilor: culturile care necesită intervenţii repetate, îngrăşăminte etc. se plantează în imediata apropiere a sălaşelor pînă la maximum 2 km distanţă, lăsînd terenurile mai îndepărtate pentru culturi care nu au nevoie de supraveghere şi intervenţie umană în timpul ciclului de cultură. Terenurile îndepărtate sînt periodic lăsate necultivate pentru ca solul să regenereze. Un sol cultivat fără rotaţie de culturi şi fără adaos de îngrăşăminte secătuieşte în 3—4 ani şi îi trebuie minimum 20 ani să regenereze. Este unanim recunoscut că zonele azi deşertice din Orientul Apropiat sînt consecinţa folosirii iraţionale a solurilor cultivabile în timpurile preistorice. „De obicei se scrie că sfîrşitul imperiului babilonian se datorează războiului cu perşii. Nu se acordă nici o pondere faptului că cetatea Ur... zace abandonată la 150 mile depărtare în deşert" [12].

RESURSELE ECONOMICE ŞI UTILIZAREA LOR

Se consideră ca indispensabile chiar celei mai primitive economii: apa, sursele alimentare şi combustibilul. La acestea se adaugă, ca un element foarte de dorit în apropiere, materia primă (pentru unelte, arme, obiecte de uz casnic, îmbrăcăminte). În cazul economiilor agrare localizarea unei aşezări trebuie să ţină cont de 5 componente: apă (10), teren arabil (5), teren de păşunat (3), combustibil (3), materiale de construcţie (1) (Cifrele din paranteze ilustrează punctajul acordat în funcţie de importanţă) [13].

---

[11] M. Chisholm, *Rural Settlement and Land Use*, London, 1968 [2], p. 45—66.

[12] G. B. Schaller, *op. cit.* p. 117; vezi şi A. E. Marks şi colab. Israel Exploration Journal, 22, 1972, 2—3, p. 73—85 pentru deşertul Negev azi inabitabil, dar cu numeroase resturi arheologice.

[13] M. Chisholm, *op. cit.*, p. 103, fig. 8.

O caracteristică a arheologiei moderne este încercarea de a sprijini ipotezele de lucru şi de a întări valoarea rezultatelor prin analize cantitative, indiferent dacă ele se referă la componente ale mediului biotic, la datarea sedimentelor, la analize fizicochimice ale materiei prime, la date de ordin economic [14].

Pînă nu demult oasele de animale dintr-o aşezare indicau *ce* a consumat comunitatea respectivă. Încă în 1954 Clark a încercat să evalueze *cît* s-a mîncat în aşezarea maglemoisiană de la Star Carr [15]. Perkins a demonstrat pe baza materialului osteologic de la Suberde [16] că abia prin calcule cantitative se poate afirma care specie de mamifere reprezenta hrana de bază a unei comunităţi. În evaluarea cantitativă a dietei comunităţilor aşezărilor neolitice din Iran, Flannery [17] calculează şi cantitatea de produs comestibil al crustaceelor, melcilor, scoicilor etc. consumată, indicînd totodată şi valoarea lor nutritivă şi calorică. Printr-o analiză extrem de minuţioasă şi migăloasă, necesitînd introducerea a numeroşi factori de corecţie, Shawcross [18] izbuteşte să calculeze consumul de peşte într-o aşezare preistorică din Noua Zeelandă. Cu acelaşi prilej demonstrează şi caracterul sezonier al aşezării. Aci intervin probleme de ecologie şi economie animală.

Descoperirile arheologice demonstrează că aportul de proteine animale era asigurat mai totdeauna de ierbivore. Arareori ierbivorele sînt sedentare, diferitele specii întreprinzînd de la deplasări sezoniere de mică amploare pînă la migraţii la mare distanţă (renul). În general există un complex de factori care determină asemenea deplasări, dar fără îndoială că factorul alimentar joacă rolul principal. Sînt necesare 10—12 ha/cerb/an, 100 ha/mistreţ/an, 60—80 ha/ren/an etc., pentru ca nici terenul să nu se deterioreze, nici animalele să nu sufere.

Din acest punct de vedere, analizînd tipurile de exploatare în timpul epocii tîrzii a pietrei din sudul Natalului, unde condiţiile de mediu nu s-au schimbat substanţial din perioada analizată pînă astăzi, P. Carter [19] constată existenţa a patru zone ecologice: un bazin central, mărginit spre vest şi nord de o regiune muntoasă, care acţionează ca o barieră, spre est şi sud de înălţimi mai accesibile, acoperite de un anumit tip de asociaţie floristică (Highland Sourveld). Această asociaţie floristică înmugureşte cel mai timpuriu din toată regiunea şi are o producţie ridicată, dar numai cinci luni pe an, deoarece la maturitate plantele ierboase devin atît de coriace încît rumegătoarele nu le mai folosesc. Aşadar, primăvara şi o parte a verii (octombrie—martie), înălţimile sud-estice în general şi bazinul în special prezintă condiţii optime de păşunat. Toamna şi vara însă, Highland Sourveld are o valoare mică pînă la nulă din punct de vedere al păşunatului. O zonă complementară, unde plantele (asociaţia

[14] G. Clark, în *Science in Archaeology*, Thames and Hudson, 1969 [2] (editori D. Brothwell and E. Higgs), p. 19—21.

[15] J. G. D. Clark, *Excavations at Star Carr*, Cambridge, 1954, citat după R. M. Derricourt, *op. cit.*

[16] D. Perkins, Jr. şi Patricia Daly, Scientific American, nov. 1968, p. 97—104.

[17] K. V. Flannery, în *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals* (editori P. J. Ucko and G. W. Dimbleby), Chicago, 1968, p. 73—100.

[18] W. Shawcross, PPS, 33, 1968, p. 107—131.

[19] P. L. Carter, The South African Archaeological Bulletin, 25, 1970, 98, p. 55—58.

Thorn Veld) își mențin calitățile comestibile, este situată mai la sud, în afara bazinului. Deoarece distribuția sezonieră a pășunilor guvernează în bună măsură distribuția rumegătoarelor, se presupun și deplasări sezoniere ale populației umane. Abia în funcție de aceste constatări și acceptînd o economie mobilă interpretează Carter descoperirile din sudul Natalului.

Ocupîndu-se de economiile renului în Europa centrală și de est în timpul glaciarului tîrziu, Sturdy [20] recurge la literatura modernă pentru a desprinde modul cum este sau a fost în secolul trecut exploatată această specie. Se disting două categorii mari: economiile vînătorești și economiile de creștere a renului. În cadrul economiilor vînătorești se cunosc două tipuri de bază : 1) *sistemul vînării în timpul migrației* și anume : în perioada (sau perioadele) anului în care animalele migrează, comunitatea umană se deplasează pe traseul obișnuit al turmelor de ren. La momentul oportun *omoară un număr mare de animale*, a căror carne este conservată (uscată sau înghețată). Există însă întotdeauna riscul (și se citează numeroase cazuri) ca într-unul sau în ambele sezoane, din motive diverse, turmele să nu treacă pe ruta obișnuită și oamenii să aștepte în zadar, fapt care, de bună seamă, are consecințe dezastruoase pentru populația umană respectivă, exceptînd cazul cînd mai are posibilitatea exploatării și altor resurse naturale, în afară de ren.

2) *Sistemul vînării într-un singur sezon* practicat de comunități umane mai mult sau mai puțin sedentare. Cazul se cunoaște din regiunile subarctice ale Canadei, unde renul migrează vara pînă spre coasta oceanului, iarna coborînd pînă în pădurile din interiorul continentului. În teritoriile lor de vară, renii sînt vînați de comunitățile eschimoșilor de pe coastă, care vara se hrănesc cu ren, iar iarna cu resurse marine (pește și balene). În teritoriile de iarnă, renii sînt vînați de „indienii de pădure", care vara se hrănesc cu pește (din rîuri și lacuri) și cu cerb. Așadar, practicarea acestui tip de economie impune ca o condiție obligatorie existența unor resurse alimentare exploatabile atunci cînd renul lipsește din regiune. Principala deficiență a acestui sistem este că, fiind exploatată de două populații umane diferite, fiecare căutînd să aibă avantajul maxim, turma de reni riscă să fie distrusă într-un interval de timp relativ scurt.

Și în cadrul economiilor de creștere se disting două variante :

1) păstoritul, care implică o supraveghere îndeaproape a animalelor și controlul terenurilor de pășunat ; 2) supravegherea, urmărirea și ghidarea animalelor, care sînt mult mai independente decît în varianta precedentă, numai că agonisirea hranei se face în cadrul unor limite spațiale care fie corespund teritoriului natural al animalului exploatat, fie că sînt alese strategic de om, blocate de formațiuni naturale. În ambele cazuri, contactul dintre un anume grup uman și turma de animale este mai lax sau mai strîns, dar, în orice caz, este un contact persistent de-a lungul întregului ciclu anual.

Cum se pot folosi aceste date în arheologie în general și în cercetarea paleoliticului în special? Din modul de exploatare a unei specii care între-

[20] D. A. Sturdy, *op. cit.*, p. 5/1—29

prinde migraţii sezoniere rezultă patru tipuri de aşezări: 1. — aşezare stabilă în unul sau mai multe anotimpuri cu practicarea vînătoarei; 2. — aşezare stabilă în unul sau mai multe anotimpuri cu supravegherea şi controlul turmei; 3. — aşezare temporară de vînătoare în timpul migraţiei; 4. — aşezare de tranzit în timpul urmăririi unei turme în migraţie.

În majoritatea cazurilor, populaţiile cu o economie exclusiv vînătorească îşi plasează aşezările în centrul teritoriului pe care îl exploatează, pentru a avea o rază de acţiune cît mai amplă. Or, cum ierbivorele vor trăi acolo unde sînt zonele bune de păşunat, dacă localizarea aşezării este centrală faţă de o asemenea zonă, este de presupus că se practica vînătoarea. Cînd localizarea aşezării este periferică (fie ea simplă sau multiplă), se poate emite ipoteza că populaţia umană supraveghea în mod discret turma, trăind din exploatarea ei. Dacă datele geomorfologice şi climatologice indică, pentru perioada analizată, condiţii nefavorabile rămînerii animalelor în regiune în toate sezoanele, rezultă că animalele se deplasau către zone mai favorabile. Dacă săpăturile demonstrează exploatarea exclusivă sau preponderentă a aceleiaşi specii animale în aşezarea studiată, înseamnă că nici comunitatea umană nu rămînea permanent în regiune. Există două alternative: fie urmărea turma în deplasarea ei şi atunci pe probabila rută de migraţie a turmei se vor găsi aşezări de tranzit; fie se despărţea de turmă, se deplasa în altă regiune, economia bazîndu-se pe exploatarea altei (sau altor) specii.

Distincţia dintre o aşezare temporară folosită de un grup uman care vînează animalele în migraţie şi o aşezare folosită de un grup uman care urmăreşte turma se poate face numai dacă oasele de animale se păstrează în condiţii satisfăcătoare. Deşi ambele tipuri pot fi plasate în acelaşi fel de regiune (defileu, trecătoare sau alt loc strategic), deoarece scopul economic este altul, în aşezarea cu vînătoare în migraţie oasele vor dovedi o căsăpire pe scară largă, în timp ce în aşezarea rămasă pe ruta de urmărire a unei turme se vor găsi numai cîteva resturi osteologice — rămăşiţe ale unui scurt popas.

O METODĂ NOUĂ: ANALIZA CAPTĂRII

În funcţie de ipoteza teritoriului de exploatare delimitat Vita Finzi, Higgs şi colaboratorii elaborează „analiza captării" pentru „studiul relaţiilor dintre tehnologie şi resursele naturale care se găsesc în limitele economice ale unei aşezări individuale" [21]. Prin folosirea sa „şi prin evaluarea potenţialului economic trecut şi prezent al teritoriului aşezării poate că facem un pas în studiul schimbărilor în timp ale relaţiilor dintre om şi mediul său" [22].

Metoda a fost aplicată prima dată teritoriilor aşezărilor din regiunea Muntelui Carmel, Palestina [23]. S-a susţinut că locuitorii aşezărilor cu industrie natufiană amplasate pe coasta actuală a Mediteranei practicau

---

[21] C. Vita-Finzi, E.S. Higgs şi colab., *op. cit.*, p. 5.

[22] E. S. Higgs and C. Vita-Finzi, în *Papers in Economic Prehistory* (editor E. S. Higgs), Cambridge, 1972, p. 36.

[23] C. Vita-Finzi, E. S. Higgs şi colab., *op. cit.*

o formă de agricultură. Pentru cele patru aşezări — Iraq el-Baroud, Nahal Oren, el Wad şi Kebarah — teritoriile calculate cu o rază de 5 km variază între 6 700 şi 10 750 ha. Din acestea însă terenurile arabile şi cele potenţial arabile nu depăşesc 20 ha (Kebarah). Mai mult decît atît, cea mai mare parte a acestor terenuri se găseşte către periferia teritoriului de exploatare al aşezărilor.

În schimb, aşezările din interiorul regiunii, de la Hayonim şi Rakafet, au teritorii de 9 500, respectiv 10 800 ha, din care 26, respectiv 47% terenuri arabile. Aceasta sugerează că, dacă în timpul natufianului exista o cultivare a plantelor, ea era practicată mai degrabă în aşezările din interior decît în cele de pe coastă, deşi în cele din urmă s-au găsit lame de seceră. Autorii comentează că, lamele de seceră fiind unelte multifuncţionale, nu trebuie în mod indispensabil legate de seceratul grînelor, ci puteau fi tot atît de bine folosite la tăiatul ierburilor sau al stufului.

Urmărind pe aceleaşi teritorii suprafeţele zonelor de păşunat şi calculînd în funcţie de acestea densitatea posibilă a animalelor ierbivore, se conchide că cele din urmă nu beneficiau de resurse suficiente pentru întreg ciclul anual. Este aşadar probabil că animalele întreprindeau migraţii către zonele mai înalte şi mai umede din interior. Autorii propun următorul model de economie mobilă în timpul natufianului : exploatarea zonelor mai înalte (300—500 m) pentru animale după anotimpul ploios şi pentru culesul plantelor în iunie-iulie ; exploatarea regiunilor de coastă primăvara timpuriu pentru vegetaţia mai precoce şi vara tîrziu şi toamna pentru sursele de apă potabilă mai la îndemînă.

Dacă tipul de exploatare a regiunii propus se va testa şi confirma prin cercetările ulterioare, înseamnă că populaţia umană utiliza în mod temeinic resursele naturale. Aşadar presiunea de populaţie s-a făcut resimţită chiar înaintea dezvoltării tehnicii agrare sau a unor economii mai complexe. „Această posibilitate are o implicaţie evidentă asupra discuţiei dacă progresul tehnologic derivă din sau promovează stressul demografic” [24].

O PROBLEMĂ TEORETICĂ : RELAŢIA OM-PLANTĂ-ANIMAL

Cu cîţiva ani în urmă Higgs şi Jarman au pus pentru prima dată în discuţie validitatea distincţiei sălbatic-domestic şi a economiilor corespunzătoare vînătoare/cules — păstorit/cultivare şi totodată deserviciul pe care o asemenea separare netă îl aduce interpretării datelor preistorice [25]. Pentru că, spun mai recent aceiaşi autori, „Dificultăţile apar deîndată ce încercăm să definim precis categoriile : să sesizăm nu numai existenţa categoriilor dar şi factorii care le-au determinat, sau să proiectăm situaţia actuală în trecut cu scopul de a stabili modul şi condiţiile în care categoriile au început să apară” [26]. Cauza acestor dificultăţi rezidă în primul rînd în faptul că stadiile sălbatic şi domestic reprezintă extreme ale unui proces continuu, între ele intercalîndu-se trepte intermediare

[24] *Ibidem.*
[25] E. S. Higgs and M. R. Jarman, Antiquity, 43, 1969, p. 31—41.
[26] Idem, *Papers...*, p. 5.

care nu pot fi clasificate cu precizie într-o categorie sau alta. În ce categorie pot fi încadrați, de pildă, renii din vestul Groenlandei[27]? Nu sînt folosiți la tracțiune, nici ca animale de povară, femelele nu sînt mulse. Omul mînă turma din terenurile de pășunat de iarnă în cele de primăvară, apoi de vară, lăsîndu-le pretutindeni singure[28]. Animalele sînt omorîte o singură dată pe an (toamna), după criterii selective : puii plăpînzi din anul respectiv, bătrînii, animalele bolnave sau accidentate și masculii. În anii buni, cînd iarna a fost blîndă și nu a provocat pierderi, iar vara a fost favorabilă reproducerii se sacrifică mai mulți pui și mai multe femele și pentru a aduce un profit economic mai mare, dar și pentru ca turma să nu depășească volumul suportat de terenurile de pășunat. Din această cauză, Sturdy afirmă că dacă s-ar face săpături în tabăra de bază și s-ar analiza oasele nu s-ar putea stabili efectuarea unei omorîri selective.

„...În stadiul actual, tehnicile zoologice și botanice nu ne pot spune de obicei dacă locuitorii unei așezări erau agricultori sau vînători-culegători. Ele ne pot spune dacă agricultura[29] era practicată, nu și dacă nu era practicată"[30].

Dealtfel, Jarman și Wilkinson[31] analizează rînd pe rînd criteriile folosite astăzi în studiile osteologice pentru recunoașterea animalelor domestice, demonstrînd caracterul relativ sau chiar eronat al acestor criterii. Astfel, pentru speciile astăzi domestice (bou, porc etc.), dacă contextul arheologic este adecvat, se consideră că o scădere a taliei ar fi un indiciu de domesticire. O scădere a taliei s-a înregistrat însă în cursul pleistocenului tîrziu la multe specii de mamifere : la bovide în tot bazinul mediteranean[32], la carnivore diverse (lup, jder etc.) în nord-vestul Europei ca și în Palestina[33].

Se admite că modificările morfologice, mai cu seamă ale coarnelor și craniului, s-ar datora domesticirii. În afară de faptul că nu se ține de fel seama de timpul necesar instalării unor asemenea modificări, se trece cu vederea că la alte mamifere domesticite numai în anume regiuni (renul în Siberia, elan, cămilă) nu au survenit nici un fel de caractere noi, deși domesticirea lor nu este de dată recentă.

Schimbări ca cele menționate se pot datora în egală măsură intervenției omului, mecanismului evolutiv al speciei, presiunii selective a mediului, sau unei combinații de agenți umani și neumani. A hotărî care dintre diversele alternative a provocat schimbarea este deocamdată tehnic imposibil, a le exclude pe celelalte este metodologic greșit.

Oricît de surprinzător ar părea, o acțiune din viața contemporană dă mult de gîndit asupra relațiilor om-animal în timpul preistoriei. În 1954 s-a inițiat „proiectul de domesticire a boului moscat", animal astăzi domesticit și exploatat pentru lîna sa prețioasă calitativ și rentabilă can-

---

[27] D. A. Sturdy, în *Papers...*, p. 161–168.
[28] Configurația terenului, plină de bariere naturale asigură nedeplasarea turmei din teritoriile respective.
[29] În termenul de agricultură este inclusă aci și creșterea animalelor.
[30] E. S. Higgs și M. R. Jarman, *Papers...*, p. 8.
[31] M. R. Jarman, și P. F. Wilkinson, în *Papers...*, p. 83–96.
[32] M. R. Jarman, PPS, 35, 1970, 11, p. 236–266.
[33] B. Kurtén, Acta Zoologica Fennica, 107, 1965, p. 1–74.

titativ [34]. Fără a intra în prea multe detalii se cere menţionat că în capturarea animalelor nu s-a făcut uz de narcotice sau de aparatură specială : ea s-a făcut prin mînarea animalelor către rîuri şi prinderea lor în apă, sau pe uscat fie cu lasoul, fie cu mîna prin încolţire într-un loc prielnic. Vîrsta cea mai propice este de 4—6 luni, cînd animalele nu mai suferă şocuri de pe urma capturării, pot fi uşor mînuite, iar caracterele comportamentale instalate rămîn definitive. Cînd s-a considerat necesară îmblînzirea, ea s-a obţinut în curs de 12 ore de la capturare, prin administrarea de hrană oferită de om şi contact uman permanent. Dar îmblînzirea nu este un stadiu indispensabil.

Colectarea lînei se face manual, lîna fiind toarsă manual de femeile eschimose din regiune. Singurele amenajări necesare pentru exploatare sînt mici adăposturi rudimentare, în care se introduce animalul în timpul colectării lînii.

În 1963 viabilitatea procesului de exploatare a boului moscat fusese demonstrată.

Fără îndoială că fazele procesului au fost foarte mult scurtate de experienţa actuală a omului, de cunoştinţele lui ştiinţifice etc. Dar faptul în sine rămîne : exploatarea surprinzător de facilă a unei specii — relicvă pleistocenă retrasă în zonele arctice ale Americii de nord şi Groenlandei, ai cărei reprezentanţi păreau pînă recent ostili omului şi înfricoşători. Aproape automat gîndul fuge către alte specii pleistocene, aparent la fel de înfricoşătoare sau nu, care au fost fără nici un fel de criteriu cît de cît demonstrat excluse din orice fel de relaţie om-animal alta decît vînarea întîmplătoare. Totuşi, Wilkinson subliniază că necesităţile tehnologice pentru exploatarea boului moscat (folosit ca ex.) nu depăşesc nivelul tehnologiei paleolitice.

Este, aşadar, o greşeală să se creadă că numai speciile *moderne* domestice (în egală măsură plante şi animale) au fost în preistorie singurele controlat şi influenţat exploatate de om. Lista exemplelor, culese din pre- şi protoistorie, de specii intens exploatate, apoi abandonate în favoarea altora mai rentabile, s-a lungit considerabil mai cu seamă în urma intensificării cercetărilor arheologice în America Centrală şi în Extremul Orient [35].

O expunere ca cea făcută nu cere concluzii. Cere însă o precizare finală : nu toţi arheologii ale căror lucrări au fost citate sînt de acord unii cu alţii. Pentru amatorii de etichetări ale curentelor în arheologia actuală unii cercetători sînt încadraţi într-un curent, alţii într-altul, în sfîrşit, alţii au rămas încă necatalogaţi [36]. Dar am considerat chiar şi pomenirea acestor etichetări inutilă.

Nu s-a încercat nici chiar expunerea integrală, unitară a concepţiilor pe care se bazează modurile de abordare. S-au spicuit doar cîteva rezultate, cîteva exemple care ilustrează, sperăm, pe de-o parte, încercarea

[34] P. Wilkinson, Current Anthropology, 13, 1972, 1, p. 23—36 ; vezi şi idem, in *Papers*. . ., p. 107—118.

[35] Exemple se găsesc în aproape toate articolele din *Papers*. . .

[36] Pentru o asemenea clasificare vezi G. A. Wright, Current Anthropology, 12, 1971, 4—5, p. 447—470.

de a aduce date concrete în locul unora dintre concepţiile care domină în arheologie, am îndrăzni să spunem, cu valoare de dogmă ; pe de-altă parte, tendinţa netă de a ţine mai mult cont de achiziţiile moderne a diverselor ramuri ştiinţifice, dar ale căror date sînt integrate şi folosite în scopul însuşi al arheologiei : perspectiva în timp şi spaţiu.

Dorinţa firească, scopul însuşi al oricărui cercetător este de a afla mai mult, cît mai mult asupra domeniului cercetat. Deşi aceste noi moduri de abordare sînt încă pline de „dacă" şi de „dar" ele pot aduce mai multe lămuriri asupra omului preistoric şi mediului său.

NEW APPROACHES TO PREHISTORIC RESEARCH

SUMMARY

Examples and results taken from the literature are presented; they reveal the working hypotheses used by various scientists in their approaches for three of the main archaeological discoveries parameters : site, exploitation territory, and natural resources and their utilization.

A brief account is given of the new method of site catchement analysis, as well as of recent view on man-plant-animal relationship throughout prehistory.

Although no comments are made and no conclusions are drawn, it is the author's belief that the new approaches may secure both a broader and deeper comprehension of prehistoric man and his environment.

DESPRE DATA PĂTIMIRII LUI ZOTIKOS, ATTALOS, KAMASIS ȘI PHILIPPOS

DE

PETRE DIACONU

În vara lui 1971, pe teritoriul localității Niculițel din apropierea Noviodunumului-Isaccea din zilele noastre (jud. Tulcea) — s-a descoperit o bazilică creștină cu criptă [1].

În interiorul criptei zăceau patru schelete de bărbați, toate într-unul și același sicriu de lemn [2]. De remarcat că oasele nu erau deranjate. Potrivit inscripției (fig. 1) realizate cu vopsea roșie pe peretele de miază-noapte al încăperii, scheletele aparțineau unor martiri. Ei se numeau Zotikos, Attalos, Kamasis și Philippos, după cum rezultă din cealaltă inscripție (fig. 2), păstrată pe peretele opus.

Meritul cercetării — pe cît de dificile pe atît de complete — îl are Victor-Henrich Bauman, muzeograf la Muzeul de istorie din Tulcea.

D-sa, înregistrînd cu atenție toate datele căpătate din investigarea sistematică a criptei, le-a însumat într-un raport prezentat în cadrul sesiunii Muzeului de arheologie al orașului Constanța, în luna octombrie 1971. Raportul, cu unele modificări și adăugiri, a văzut apoi lumina tiparului [3].

Concluzia lui V.-H. Bauman, din raportul publicat în revista Pontica, era că bazilica și — împreună cu ea — cripta funerară fuseseră construite la începutul secolului al V-lea, în vremea împăratului Theodosie al II-lea. Datarea propusă de V.-H. Bauman se întemeia, între altele, pe descoperirea unei monede „în mortarul din fața intrării, unde a fost pusă cu prilejul oficierii unei slujbe religioase în momentul blocării intrării în criptă" [4].

---

[1] Vezi *infra*, nota 3.

[2] Capacul sicriului, în dublă pantă, era format din scînduri distanțate între ele.

[3] Victor-Henrich Bauman, *Considerațiuni preliminare asupra bazilicii din satul Niculițel (jud. Tulcea)*, Pontica, 5, Constanța, 1972, p. 547—564.

[4] *Ibidem*, p. 558. Despre această monedă V.-H. Bauman spune că ea „pare a se încadra printre emisiunile de tip CONCORDIA AVG sau AVGGG, cu cruce pe revers, din perioada anilor 397—408 e.n. Determinarea monedei a fost făcută de Gh. Poenaru-Bordea.

Cît priveşte data martirizării lui Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos, d-sa a avansat două ipoteze: potrivit primei, ei ar fi suferit martiriul în timpul lui Licinius [5] sau, „mai puţin de crezut", în timpul lui Iulian Apostatul [6]; potrivit celei de-a doua, Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos ar fi fost martirizaţi în timpul unei invazii barbare de la începutul sec. V [7].

Fig. 1. Inscripţia pictată în vopsea roşie pe peretele din stînga.

Fig. 2. Inscripţia pictată în roşu pe peretele din dreapta.

Luînd cuvîntul pe marginea comunicării lui V.-H. Bauman, noi am exclus posibilitatea unei încadrări cronologice la începutul sec. IV. În concluzie, am susţinut că cripta de la Niculiţel datează mai degrabă de la sfîrşitul sec. IV [8] decît de la începutul sec. V şi că scheletele aparţin unor creştini, originari din Asia Minoră [9], care au propovăduit creştinismul în lumea gotică din stînga Dunării; după opinia noastră — spuneam atunci — ei au pătimit cîndva între 369 şi 372, deci în timpul persecuţiei dezlănţuite de Athanaric (acest „irreligiosus et sacrilegus judex Gothorum", cum îl numeşte Auxentius din Durostorum), iar trupurile lor, aduse la sud de Dunăre, aşa cum fusese adus şi trupul lui Sava Gothul, au fost înmormîntate la Niculiţel, într-o criptă special construită, cripta cercetată astăzi de V.-H. Bauman".

În sfîrşit, tot atunci ne exprimam părerea că înmormîntarea chiar la Niculiţel — şi nu în altă parte — a celor patru martiri s-ar putea explica

[5] *Ibidem*, p. 559. În acest loc, punctul de vedere al lui Victor-H. Bauman apare mult atenuat faţă de cel prezentat la Constanţa, cu prilejul prezentării comunicării. În schimb, cea de-a doua ipoteză (martirizarea la începutul sec. V) a fost enunţată, acolo, la Constanţa, sub forma unei alternative puţin probabile.

[6] *Ibidem*. Această ipoteză nu figura în comunicarea lui V.-H. Bauman. Ea a fost enunţată în timpul discuţiilor de către Gh. Poenaru-Bordea (vezi V-H. Bauman, *Nouveaux témoignages chrétiens sur le limes nord-scythique*: *la basilique à martyrium de basse époque romaine découverte à Niculiţel* (*dép. de Tulcea*), Dacia, N.S., 16, p. 198, nota 42.

[7] *Ibidem*, p. 562.

[8] Un astfel de punct de vedere nu intră în contradicţie cu data emisiunii monedei descoperite la intrarea în criptă. Potrivit determinării lui Oct. Iliescu, de la Cabinetul numismatic al Academiei R.S.R., moneda ar fi fost emisă în răstimpul dintre 350 şi 400 (vezi V.-H. Bauman, *op. cit.*, *loc. cit.*)

[9] Spre deosebire de V.-H. Bauman, *Consideraţiuni preliminare* ..., p. 559 care susţinea că numai „Kamasis pare a fi un nume..., întîlnit în forme asemănătoare în onomastica microasiatică",

prin faptul că mănăstirea — ca să zicem aşa — de care aparţinau aceştia se afla aci [10], pe teritoriul anticului Noviodunum.

Demonstraţia şi concluziile noastre, preluate integral de V.-H. Bauman — şi apoi dezvoltate parţial — au fost publicate de d-sa în două articole: unul în limba română, în Buletinul monumentelor istorice [11], *iar celălalt în limba franceză, în Dacia* [12].

La scurtă vreme după apariţia articolelor lui V.-H. Bauman, alţi doi istorici, P.Ş. Năsturel [13] şi I. Barnea [14] au atras luarea aminte, independent unul de celălalt, că numele celor patru martiri, înregistrate în inscripţia din cripta dela Niculiţel, se întîlnesc în textul aşa-zisului *Martyrologium Hieronymianum*, în ziua de 4 iunie, la Noviodunum.

Semnalarea celor doi cercetători este extrem de preţioasă, pentru că înlătură o dată pentru totdeauna echivocul în *localizarea* acestor martiri. Pe bună dreptate subliniază P.Ş. Năsturel că ,,inscripţia recent descoperită în România ne permite, în sfîrşit, atribuirea celor patru martiri (pe care *Martyrologium Hieronymianum* îi enumără) Noviodunum-ului'' [15], iar I. Barnea că ,,cei patru martiri menţionaţi în *Martyrologium Hieronymianum* nu mai pot fi localizaţi nici în Africa nici în vreo altă cetate purtînd acelaşi nume ca şi cea de la Dunărea de Jos şi cu atît mai puţin la Ninive, în Asia, ci la Noviodunum — din Scythia Minor, oraş pe al cărui teritoriu se află satul de azi Niculiţel...'' [16].

Atît P.Ş. Năsturel cît şi I. Barnea sînt de părere că Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos au suferit martiriul în timpul lui Diocletian sau al lui Licinius. Iată ce spune în privinţa aceasta I. Barnea: ,,Cei patru martiri de la Noviodunum, împreună cu ceilalţi 25 tovarăşi ai lor, ...au fost martirizaţi mai probabil în timpul persecuţiei din timpul (sic) lui Diocletian din anii 303—304 sau al lui Liciniu din anii 319—320, de cînd datează majoritatea martirilor de la Dunărea de Jos'' [17].

---

[10] Referitor la existenţa unei vieţi monahale la Niculiţel şi mai tîrziu, de pildă, în a doua jumătate a sec. XII, vezi Petre Diaconu, *Despre datarea ,,circumvalaţiei'' şi a bisericii treflate de la Niculiţel*, SCIV, 23, 1972, 2, p. 313.

[11] Victor-H. Bauman, *Bazilica cu martyricon* (sic) *din epoca romanităţii tîrzii descoperite la Niculiţel (jud. Tulcea)*, BMI, 41, 1972, 2, p. 17—26.

[12] Vezi titlul articolului în nota 6. Datorită, desigur, inexperienţei, Victor-H. Bauman a omis să ne citeze în articolul publicat în BMI; ce-i drept, în celălalt articol, tipărit în Dacia, la p. 198, nota 42, el ne-a citat dar într-un chip cu totul incomplet, mulţumindu-se doar cu această precizare: ,,A l'occassion du soutien de la communication à Constantza ont été ennoncées deux hypothèses concernant le moment du martyrage... la seconde, postulée par Petre Diaconu abordait le problème des persécutions religiéuses au nord du Danube''.

[13] P.Ş. Năsturel, *Quatre martyrs de Noviodunum* (*Scythie Mineure*), Analecta Bollandiana, 91, 1973, p. 5—8.

[14] I. Barnea, *Un martyrium descoperit la Niculiţel*, (*jud. Tulcea*), SCIV, 24, 1973, 1, p. 123—126.

[15] P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 6.

[16] I. Barnea, *op. cit.*, p. 124.

[17] *Ibidem*, Se cuvine să atragem atenţia că atitudinea lui P. Ş. Năsturel este totuşi ceva mai rezervată. Iată ce spune d-sa la p. 7: ,,pour moi, j'avoue mon inpuissance à préciser la chronologie de leur mort, survenue de toute évidence lors d'une même persécution. Mais je me limiterai à celle de Dioclétien et de Licinius. Les contradictions sérieuses que l'on peut observer dans l'exposé de M. Baumann m'empêchent en effet de mieux saisir les circonstances de leur

Fiind întrutotul de acord cu consideraţiile privind *localizarea* lui Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos nu putem accepta totuşi datarea propusă de cei doi istorici.

Este locul să atragem atenţia [18] că orice încercare de datare a *pătimirii* celor patru martiri trebuie să plece de la următoarele două observaţii definitiv cîştigate : 1. *Cripta a fost construită la sfîrşitul sec. IV—începutul sec. V.* Aceasta este dovedită atît de moneda descoperită ,,în mortarul din faţa intrării'' cît şi de caracterul epigrafic al literelor inscripţiei şi al crucii monogramatice ; 2. *Oasele scheletelor zăceau într-o perfectă conexiune anatomică.*

Situîndu-ne pe poziţia că Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos au suferit martiriul la începutul secolului IV (sub Diocletian sau Licinius), prezenţa scheletelor lor într-o criptă dela sfîrşitul sec. IV — începutul secolului al V-lea nu s-ar putea explica altfel decît ca rezultat al unei reînhumări ; dar fiindcă ele se află în conexiune anatomică ar trebui să admitem că la reînhumare s-a ţinut seama — şi încă cu deosebită grijă — de raporturile anatomice dintre oase. Este exact ceea ce a crezut într-un prim moment chiar V.-H. Bauman [19]. O atare presupunere însă era într-atît de nefirească încît cercetătorul tulcean nu numai că a renunţat la ea, dar a ţinut să precizeze în articolul din Dacia că ,,ipoteza unei reînhumări este *definitiv* (s.n.) înlăturată prin poziţia oaselor'' [20], iar în articolul din Buletinul monumentelor istorice — că ,,poziţia anatomică a osemintelor exclude, din punct de vedere antropologic, *de la început* (s.n.), ipoteza reînhumării'' [21]. Continuîndu-şi şirul ideilor din acest articol, V.-H. Bauman sublinia că ,,cripta a fost construită direct din loess, la o dată foarte apropiată de ridicarea bazilicii şi că, în afară de pămîntul umblat din dreptul intrării [22], nu există nici o urmă care să probeze, în

mort''. Desigur , autorul se referă aici la impreciziunile privind cronologia martirajului celor patru creştini de la Niculiţel existente în articolele lui V.-H. Bauman publicate în Pontica şi BMI (vezi notele 3 şi 11).

În legătură cu martirii de la Niculiţel a mai apărut un articol, cel al lui P. I. David, *Primii martiri creştini cunoscuţi pe teritoriul patriei noastre ,,Martyriconul'' (sic) de la Niculiţel (jud. Tulcea)*, Mitropolia Olteniei, 24, 1972, 3—4, p. 277—281. Ipotezele lui P. I. David sînt însă prea curajoase. D-sa presupune la p. 279 că ,,Zotikos a aparţinut garnizoanei romane de la Tropaeum Traiani şi a suferit moartea martirică chiar în timpul persecuţiei lui Traian''. Tot d-sa vorbeşte, fără un anume temei, despre ,,martyriconul (!?) creştin de la Niculiţel care ar fi existat cu mult înainte de bazilică — zidită după încetarea persecuţiilor împăraţilor romani'' — şi despre faptul că ,,*cripta cu martiri are o vechime mai mare, lucru dovedit şi de mascarea (?) criptei cu un zid (!) sub care s-a descoperit o monedă încă neidentificată*''. Şi pentru a-şi face tezele demne de crezare, d-sa susţine că ,,arheologii sînt de părere că această monedă este (probabil) din secolul al III-lea''.... în pofida faptului că ea datează din a doua jumătate a veacului IV (vezi, *supra* nota 8).

[18] Aşa cum am făcut-o dealtfel şi la Constanţa, cînd am luat cuvîntul pe marginea comunicării lui V.-H. Bauman.

[19] Atunci cînd şi-a susţinut comunicarea la Constanţa.

[20] V.-H. Bauman, *Nouveaux témoignages*..., p. 201.

[21] Idem, *Bazilica*..., p. 26.

[22] V.-H. Bauman, *op. cit., loc. cit.*, crede că acest ,,pămînt umblat'' ar fi rezultatul unei deschideri a mormîntului la oarecare vreme după introducerea trupurilor celor patru martiri în criptă. Din ancheta făcută de noi la faţa locului, în luna martie 1973, am putut să ne dăm seama că ,,pămîntul umblat'' din faţa intrării marchează de fapt o fază finală a operaţiei de zidire a criptei.

locul respectiv, o construcţie mai veche" [23]; pentru ca apoi să conchidă, cu invederată dreptate, că „dacă bazilica şi cripta au fost construite la finele sec. IV, martirajul trebuie să fi survenit la o dată apropiată" [24].

Într-adevăr, situaţia de la Niculiţel aşa şi numai aşa trebuie explicată.

I. Barnea, în încercarea de a racorda propria-i convingere că martirajul celor patru creştini de la Niculiţel a avut loc la începutul sec. IV (sub Diocletian sau Licinius) la realitatea construirii criptei spre sfîrşitul sec. IV — începutul sec. V, se vede nevoit să avanseze o complicată ipoteză conform căreia martirii „au fost înmormîntaţi potrivit obiceiului *extra muros*... la mare distanţă dincolo de cimitirul păgîn [al Noviodunumului]... [în] satul Niculiţel" [25] şi că „spre sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul celui de al V-lea... în locul mormîntului martiric, cu aproximativ un secol mai vechi, a cărui înfăţişare trebuie să fi fost mult mai modestă, a fost înălţată construcţia martyrium-ului descoperit în 1971, inclus în absida unei bazilici clădite deasupra" [26].

Procedînd ca atare, I. Barnea n-a ţinut seama de judicioasa observaţie a lui V.-H. Bauman că la Niculiţel „nu există nici o urmă care să probeze în locul respectiv o construcţie mai veche" [27], iar, pe deasupra, nici n-a dat vreo explicaţie poziţiei anatomice nederanjate a oaselor.

La drept vorbind, o astfel de explicaţie nici nu se poate da, atîta vreme cît nu se admite că pătimirea celor patru creştini este contemporană cu data construirii criptei de la Niculiţel, în sensul că aceasta a fost *anume* zidită şi că *prima* (şi singura, dealtfel) înmormîntare a martirilor s-a făcut în amintita criptă.

Dacă se va dovedi într-o bună zi că cripta a fost construită la începutul secolului V, şi nu la sfîrşitul secolului IV, atunci în chip necesar va trebui să admitem că Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos, au fost martirizaţi la începutul sec. V. Din acest punct de vedere, metodologic judecînd lucrurile, V.-H. Bauman nu greşise cînd îşi exprimase părerea că cei patru martiri puteau fi ucişi „în timpul unei invazii barbare de la începutul sec. V e.n." [28].

În tot cazul nu avem nici un motiv de a considera că martirii de la Niculiţel „datează" de la începutul veacului IV.

Consemnarea numelui acestor martiri în listele pentru Noviodunum ale *Martyrologium*-ului *Hieronymianum* are o explicaţie logică, de vreme ce ei au fost înmormîntaţi în teritoriul rural al acestui oraş. Faptul că Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos sînt citaţi laolaltă cu alţi creştini martirizaţi, probabil, în timpul lui Diocletian sau al lui Licinius nu trebuie să ne surprindă; se ştie doar că *Martyrologium Hieronymianum*, „acest venerabil document" cum îl numeşte P.Ş. Năsturel, a fost mult „siluit" de tradiţia manuscriptică" [29]; astfel prezentîndu-se lucrurile se poate admite că numele celor patru creştini înmormîntaţi în timpul lui

---

23 V.-H. Bauman, *op. cit., loc. cit.*
24 *Ibidem.*
25 I. Barnea, *op. cit.*, p. 124.
26 *Ibidem*, p. 125.
27 Vezi *supra*, nota 21.
28 V. -H. Bauman, *Consideratii preliminare*...,p. 562.
29 P. Ş. Năsturel *op. cit.*, p. 6.

Athanaric puteau fi uşor adăugite în listele Noviodunum-ului, prin sec. V—VI, sau mai tîrziu.

Cercetătorul care se ocupă cu studierea listelor din *Martyrologium Hieronymianum* va observa cu destulă uşurinţă că numele de Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos constituie o unitate aparte, chiar şi atunci cînd ele-s raportate la Africa. Este încă o dovadă că cei patru martiri nu fac „corp comun" cu restul martirilor de la Noviodunum [30].

În ce ne priveşte, dacă am socotit că martirii de la Niculiţel sînt victimele persecuţiei din stînga Dunării, deslănţuite de Athanaric, am făcut-o deoarece, în totului tot, datele de care dispunem pledează tocmai pentru o astfel de opinie [31].

La locul potrivit s-a atras luarea aminte că cei patru martiri de la Niculiţel, după nume, sînt microasiatici [32]. Or, prezenţa unor predicatori din Asia Mică în mijlocul „lumii gotice" din stînga Dunării nu constituie un fenomen insolit. Oare strămoşii lui Ulfila, „episcopul goţilor", nu erau originari din Capadocia? Nu tot de-acolo era şi Eutihie, unul dintre propovăduitorii cu renume ai creştinismului în stînga Dunării, în vremea lui Athanaric [33]? Nu se spune şi despre Sava Gothul, cel mai vestit dintre predicatorii timpului, că era tot capadocian? [34]

---

[30] Această observaţie a fost făcută de Gh. Poenaru-Bordea pe marginea unei comunicări privind „martirii de la Niculiţel", prezentate de I. Barnea la Institutul de arheologie din Bucureşti (15 dec. 1972).

[31] Vezi demonstraţia de rigoare în articolele publicate de V. -H. Bauman în BMI şi Dacia (Cf. *supra*, notele 11 şi 12).

[32] Vezi *supra*, nota 9; În fapt este vorba numai de numele de Zotikos, Attalos şi Kamasis, pentru că Philippos este general răspîndit. Despre originea orientală a celor patru martiri vezi şi rezultatele experienţei antropologice făcute de către dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor (cf. V.-H. Bauman, *Bazilica*..., p. 26).

[33] V.G. Sibiescu, *Sfîntul Sava Gotul: la 1600 de ani de la mucenicia sa*, Glasul Bisericii, 31, 1972, 3—4, p. 366.

[34] *Ibidem*, p. 368—369. Pentru că cea mai mare parte a articolelor despre Sava Gotul s-au publicat în revistele bisericeşti, ceea ce a făcut ca ele să rămînă necunoscute cercetătorilor, în cele ce urmează vom da o listă a acestora, cît mai cuprinzătoare, la capătul căreia vom aminti şi alte referinţe sau studii apărute în ţara noastră sau în străinătate. Am înţeles să procedăm ca atare, întrucît avem convingerea că odată cu descoperirea criptei de la Niculiţel, se va „activiza" *problema misionarismului şi a pătimirii lui Sava Gotul*: G. Zottu, *Sântul Sava Martir Gothu*, Biserica Ortodoxă Română, 7, 1883, 3, p. 175—180; G. Timuş, *Epistola Bisericii Goţiei pentru martirul Sf. Sava*, Biserica Ortodoxă Română, 14, 1891, p. 817—823; Constantin Erbiceanu, *Ulfila, viaţa şi doctrina sa*, Biserica Ortodoxă Română, 22, 1898—1899, 4, p. 375—381; Gh. I. Moisescu, Ştefan Lupaşcu, Alexandru Filipaşcu, *Istoria Bisericii române*, Manual pentru institutele teologice, vol. I, Editura Institutului biblic şi de misiune ortodoxă, Bucureşti, 1957, p. 63—65; I. Ionescu, *Sansala, primul preot creştin daco-roman atestat documentar*, Mitropolia Olteniei, 22, 1970, p. 485—490. Idem, *Pomenirea Sfîntului martir Sava Gotul*, Mitropolia Olteniei, 4, 1972, 3—4, p. 180—193; Gabriel Cocora, *Comemorarea la Episcopia Buzăului, la 1600 de ani de la martirizarea Sfîntului Sava Gotul în rîul Buzău (18 aprilie 1972)*, Glasul Bisericii, 31, 1972, 3—4, p. 389—404; Petre F. Alexandru, *Postfaţă la comemorarea Sfîntului Sava Gotul*, Glasul Bisericii, 31, 1972, 3—4, p 405—407, Epiphanie Norocel, *1600 ani de la moartea martirică a Sfîntului Sava Gotul*, Mitropolia Moldovei şi Sucevei, 48, 1970, 3—4, p. 146—158; Ştefan Alexe, *1600 de ani de la moartea Sfîntului Sava Gotul*, Biserica Ortodoxă Română, 90, 1972, 5—6, p. 556—568; N. Iorga, *Histoire des roumains et de la roumanité orientale*, II, Bucarest, p. 72, 130; P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1967, p. 495—496; Idem, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 23; Idem, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 76; D.M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967, p. 495—496; P. Ş. Năsturel, *Les Actes de Saint Sabas le Goth* (BHG ³ 1607), Histoire et Archéologie, RESEE, 7, 1969, 1, p. 105—185.

Prezenţa microasiaticilor în regiunile din stînga Dunării, în a doua jumătate a secolului al IV-lea a căpătat un contur şi mai precis în urma investigaţiilor arheologice. Pentru a ne explica, vom rezuma aici concluziile care se degajă din cercetarea plumburilor comerciale [35] (fig. 3) descoperite pe plaja din faţa cetăţii romane de la Pîrjoaia [36] (azi Izvoarele, jud. Constanţa), situată pe malul drept al Dunării, la circa 20 km în aval de com. Ostrov. Cele mai multe plumburi, folosite la sigilarea baloturilor de marfă, datează din a doua jumătate a sec. IV [37]. O bună parte a lor aveau gravate pe faţa plană insemne creştine. Prezenţa plumburilor la Pîrjoaia defineşte aşezarea de acolo ca fiind o importantă staţiune vamală, unde se desfăceau baloturile de marfă, pentru a fi expediate apoi dincolo de Dunăre, în *Barbaricum.*

Dacă se ţine seama de numele oraşelor care apar pe sigilii (Efes, Smirna, Ypaipa, Laodiceea) se poate spune că cele mai multe mărfuri veneau din centrele de producţie microasiatice.

Noi am mai avut prilejul să ne referim la plumburile comerciale de la Pîrjoaia [38]. Şi atunci, ca şi acum, atrăgeam atenţia că staţiunea din acel loc trebuie să fi fost unul din cele ,,două oraşe de lîngă fluviu'' [39] prin care — potrivit clauzei introduse de Valens în tratatul din 369 cu goţii — acestora le era permis să facă negoţ cu romanii.

Prin urmare, în a doua jumătate a secolului IV, chiar în vremea persecuţiei creştinilor de către Athanaric, asistăm la o largă comercializare a mărfurilor microasiatice în ţinuturile locuite de goţi.

Astfel prezentîndu-se lucrurile, se poate afirma că creştinismul predicat de capadocieni în stînga Dunării a mers ,,mînă în mînă'' cu difuzarea în această regiune a produselor atelierelor microasiatice.

În atari condiţii nu este exclus ca dezlănţuirea ultimei persecuţii a lui Athanaric împotriva creştinilor să fi fost grefată, măcar în parte, pe un substrat economic [40].

Dintre lucrările apărute în străinătate în ultimii ani se remarcă aceea a lui Enrica Follieri, *Saba Goto e Saba Stratelata*, Analecta Bollandiana, 80, fascicola III-IV, Bruxelles, 1962, p. 247—307 şi a lui E. A. Thompson, *The Visigots in the Time of Ulfila*, Clarendon Press, Oxford, 1966, în special capitolul *The Passion of St. Saba and village life*, p. 64—77.

[35] Sigiliile, în număr de peste 80, aflate în posesia lui V. Culică din Călăraşi, vor fi publicate de către d-sa în Pontica, 7.

[36] Despre aşezarea de la Pîrjoaia vezi, Petre Diaconu, *În căutarea Dafnei*, Pontica, 4, 1971, p. 311—318. Tot acolo şi restul bibliografiei.

[37] Asemenea sigilii au mai apărut şi la Constanţa, vezi I. Barnea, *Relaţiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria şi Egiptul*, Pontica, 5, 1972, p. 253 şi p. 254, fig. 2.

[38] Petre Diaconu, *Urme vechi creştine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, Biserica Ortodoxă Română, 81, 1963, 5—6, p. 549—550; Petre Diaconu şi Eugen Stănescu, *Le commerce fluvial et maritime dans la région comprise entre le Danube et la Mer Noire, au IV-e — XII-e siècles*, Etudes d'histoire maritime presetées au XII-e Congrès international des sciences historiques par la Comission internationale d'histoire maritime à l'occasion de son XII-e colloque, Moscou. 16—23 août, 1970, p. 281—282 ; Petre Diaconu, *Sur l'emplacement de l'ancienne Daphné*, notele 21, 22, 23, Studia Balcanica, II (sub tipar).

[39] Themistios, X, 137, 12—13, Fontes Historiae Dacoromaniae, II, Bucureşti, 1970, p. 61.

[40] Despre interesele economice ale goţilor cu Imperiul vezi Themistios, discursul X şi Ammianus Marcellinus, în special, XXVII, 5,7 ,,... dein quod commerciis vetitis ultima necessariorum inopia barbari stringebantur, adeo ut legatos supplices saepe mittentes venialem poscerant pacem'' (şi în al doilea rînd pentru faptul că împiedicarea comerţului îi strîmtora pe barbari cu amarnică lipsă de cele trebuincioase, aşa că ei trimeteau necontenit soli cu rugămintea să ceară o pace prin care să fie iertaţi; trad. din Fontes, vol. II, p. 125).

Ajungînd la capătul articolului noi ne oprim asupra următoarelor concluzii mai importante: 1) Cripta-martyrium de la Niculiţel datează de la sfîrşitul sec. IV sau începutul sec. V. În consecinţă, nu se poate admite că scheletele din interiorul ei aparţin unor creştini martirizaţi înainte de data construirii criptei. 2) Ipoteza martirizării lui Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos în vremea lui Diocletian sau a lui Licinius şi a reînhumării lor într-o criptă de la sfîrşitul sec. IV — începutul sec. V contravine tuturor observaţiilor arheologice. O astfel de ipoteză nu se poate susţine decît dacă se admite că cripta-martyrium datează şi ea de la începutul sec. IV. Or, tocmai acest fapt nu se poate demonstra. 3) Data pătimirii celor patru creştini nu poate fi căutată decît în epoca zidirii criptei, adică la sfîrşitul sec. IV sau la începutul sec. V. 4) Plecînd de la împrejurarea că singura persecuţie din a doua jumătate a sec. IV soldată cu victime printre creştini a fost aceea iniţiată de Athanaric în 369—372, sîntem îndrituiţi să admitem că Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philippos au pătimit undeva pe teritoriul de astăzi al Munteniei sau al Moldovei. Trupurile lor, aduse la sud de Dunăre, au fost înmormîntate potrivit obiceiului[41] într-o criptă anume construită la Niculiţel; dealtfel aceasta a fost împrejurarea care a determinat consemnarea numelui martirilor în listele pentru Noviodunum din *Martyrologium Hieronymianum.*

Oricum ar fi, prin descoperirea de la Niculiţel cadrul cunoştinţelor noastre privind istoria creştinismului primitiv de la Dunărea de Jos se lărgeşte sensibil. De asemenea, „descoperirea” de la Niculiţel vine să certifice, o dată în plus, necesitatea *verificării arheologice* a unora dintre ştirile literare.

À PROPOS DE LA DATE DU MARTYRE DE ZOTIKOS, ATTALOS, KAMASIS ET PHILIPPOS

RÉSUMÉ

L'auteur de cet article réfute l'hypothèse avancée par certains spécialistes au sujet des quatre dépouilles chrétiennes mises au jour dans une crypte de Niculiţel par V. Bauman—hypothèse selon laquelle leur martyre doit remonter à l'époque de Dioclétien ou de Licinius. Pour sa part, il pense que leur passion a dû avoir lieu au nord du Danube, à l'époque des persécutions d'Athanaric, dans les années 369—372. Tués là-bas, leurs restes furent ramenés au sud du fleuve pour être enterrés à Niculiţel, dans le territoire de l'antique Noviodunum. C'est ce qui expliquerait la présence de leurs noms à la rubrique de Noviodunum dans le Martyrologium Hieronymianum.

[41] În lista martirilor goţi (vezi H. Delehaye, *Martyrs de l'église de Gothie*, Analecta Bollandiana, 31, 1912, p. 279) se menţionează că Guntha ἡ βασίλισσα τοῦ ἔθνους τῶν Γόθων a adus la sud de Dunăre moaştele multor martiri, victime ale persecuţiei din Gotia, dintre care amintim pe Batuses, Verkas, Abbipas, Ryias, Egathrax, Sila, Suerilas, Suemblas, Thertas, Baren, Moico, Anemais. Vezi, de asemenea, Fontes, II, p. 727.

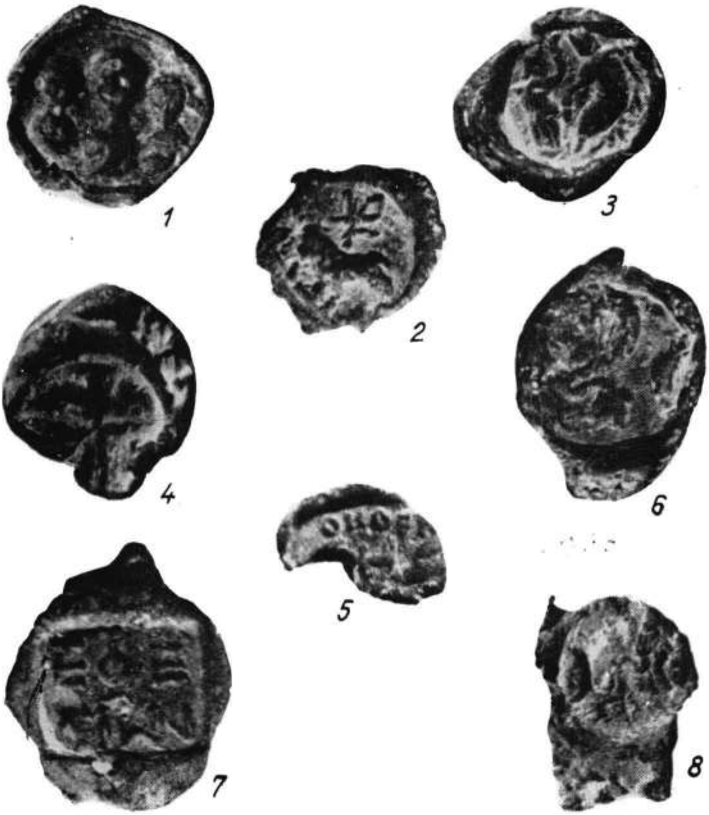

Fig. 3. Plumburi comerciale descoperite la Pirjoaia.

De l'avis de l'auteur, la date du martyre des quatre chrétiens remonte à la seconde moitié du IVe siècle, comme l'atteste le fait que les os des squelettes se trouvaient en parfaite connexion anatomique lors de leur découverte, à l'intérieur d'une crypte construite sans l'ombre d'un doute vers la seconde moitié du IVe siècle. Si le martyre des quatre chrétiens avait eu lieu à l'époque de Dioclétien ou de Licinius, leur présence dans la crypte de Niculiţel ne s'expliquerait que par une ré-inhumation. Mais dans ce cas, la parfaite connexion anatomique des squellettes aurait été nécessairement endommagée.

Le fait de ramener les dépouilles des quatre martyrs au sud du Danube n'a rien d'extraordinaire, ainsi que l'auteur le souligne. Il cite èn ce sens le cas de plusieurs autres martyrs — dont Sabba le Goth — qui eurent leurs restes ramenés dans l'Empire.

Un autre fait retenu par l'auteur est l'origine microasiatique de Zotikos, Attalos, Kamasis et Phillippos. Il précise à ce propos que le christianisme prêché dans le monde gothique par des missionnaires microasiatiques allait de concert avec la diffusion dans les contrées de la gauche du Danube avec les marchandises de la même provenance. Les sceaux commerciaux de Pîrjoaia, sur la rive droite du fleuve, datés dans la plupart des cas de cette époque sont invoqués à l'appui. L'auteur pense que le poste de douane de Pîrjoaia coïncide avec l'une des „deux villes du bord du fleuve" où les Goths avaient obtenu la permission d'échanger des marchandises avec les Romains, après la paix conclue par Valens (en 369).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Inscription peinte en rouge sur la paroi de gauche
Fig. 2. Inscription peinte en rouge sur la paroi de droite
Fig. 3. Sceaux commerciaux découverts à Pîrjoaia

DESPRE DATAREA MORMINTELOR DIN SECOLUL AL VII-LEA DE LA VEREŞMORT (COM. UNIREA)

DE

GÉZA BAKÓ

În lucrările de specialitate apărute acum 15—17 ani necropolele transilvănene datînd din perioada 600—720, cunoscute atunci, au fost încadrate în două faze cronologice: I. Faza Bandu-Vereşmort, 600—650; II. Faza Gîmbaş-Teiuş, 680—720 [1]. A rămas însă o lacună între anii 650—680, înlăturarea căreia ar fi posibilă prin corectarea datărilor cu cîteva decenii, astfel ca cele două faze să poată avea tangenţă [2].

Ulterior au mai fost dezvelite la Noşlac şi la Bratei două necropole aparţinînd în bună parte secolului al VII-lea [3]. Referindu-ne numai la necropola de la Noşlac, în mare parte deja publicată, constatăm că aceasta a funcţionat de pe la sfîrşitul secolului al VI-lea şi pînă în jurul anului 700, ori chiar pînă în secolul al VIII-lea [4]. Datînd însă mormintele publicate pînă acum, în funcţie de complexele de la Bandu, Vereşmort, Gîmbaş şi Teiuş, ajungem la concluzia că ele aparţineau celor două faze menţionate, lăsînd „descoperită" perioada 650—680. Necropola fiind întrebuinţată fără întrerupere, lacuna se poate explica doar prin datarea eronată a uneia din cele două faze. Aşadar revizuirea încadrării cronologice a complexelor respective continuă să constituie o problemă.

Începînd examinarea cu necropola de la Bandu constatăm că datarea ei între anii 600—650 este corectă. Relevăm faptul că faza finală a necropolei se datează prin obiecte realizate prin presare de tip Felnac-Kun-

---

[1] K. Horedt, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 400—404; idem, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 87—88; idem, *Untersuchungen zur frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 100—103, 121—122.

[2] K. Horedt, SCIV, 7, 1956, 3—4, p. 403; idem, *Contribuţii...*, p. 88.

[3] M. Rusu, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 269—292; idem, Probleme de muzeografie, Cluj, 1964, p. 32—45; I. Nestor, Magazin Istoric, 3, 1969, 5(26), p. 6—7 şi Magazin Istoric, 3, 1969, 6(27), p. 24; idem, *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român* (sub redacţia Acad. Andrei Oţetea), Bucureşti, 1970, p. 103, 107.

[4] A se vedea datarea cerceilor cu pandantiv stelat propusă de M. Comşa, RESEE, 9, 1971, 3, p. 380—381, 384.

S C I V, tomul 24, nr. 4, Bucureşti, 1973, p. 643—651

szentmárton[5], care pe baza tezaurului de la Akalan şi a situaţiei atestate la Linz-Zizlau nu pot fi mai tîrzii de anii 640—650 [6].

Privitor la descoperirile de tip Gîmbaş-Teiuş observăm că datarea lor nu se poate coborî sub anul 670. Fibulele „cu mască umană", cerceii cu pandantiv stelat, sabia curbă, scăriţele de şa cu talpa plată şi de obicei trasă în sus, piesele de bronz turnate sînt toate obiecte posterioare anului 670 [7]. Dealtfel, pe baza descoperirilor recente devine tot mai evident că mormintele de la Gîmbaş aparţin de fapt fazei finale (post 670) a unei necropole mai mari de tip Noşlac-Bratei.

Prin urmare, dintre necropolele cunoscute mai demult ne rămîne de examinat doar cea de la Vereşmort (com. Unirea) [8].

Într-o lucrare apărută cu mai bine de zece ani în urmă am arătat că, deşi inventarele necropolelor de la Bandu şi Vereşmort au multe asemănări, totuşi cultura lor materială se deosebeşte net. În consecinţă, am opinat pentru existenţa a două grupuri arheologice contemporane, dar deosebite din punct de vedere cultural şi etnic : I. Grupul de tip Bandu ; II. Grupul de tip Vereşmort [9].

Cu toate că posibilitatea deosebirii etnice rămîne, după părerea noastră, valabilă, astăzi mai intervine şi problema diferenţei cronologice. Anume, este vorba de datarea mai exactă a pieselor încrustate cu argint, provenite din mormintele de la Vereşmort.

Precum se ştie obiectele încrustate cu argint sînt caracteristice necropolelor germanice din apus (francone, alamane, thüringiene, baiuvare, ibero-gotice, italo-longobarde etc.)[10]. Ele sînt în general datate în secolul al VII-lea, dar există unii cercetători care susţin că la franci au apărut încă în secolul al VI-lea [11], în timp ce alţii cred că răspîndirea lor la nord şi la nord-vest de Alpi nu se poate data înainte de începutul influenţei italo-longobarde (591) [12]. Acest lucru ar pleda în favoarea ipotezei formulate cu oarecare rezerve, după care piesele încrustate cu argint sînt produse italice [13].

---

[5] G. Bakó, ArchÉrt, 1960, 1, p. 26.

[6] D. Csallány, FoliaArch, 1—2, 1939, p. 147 ; F. Stein, ŠtudZvesti, 16, 1968, p. 236—237.

[7] K. Horedt, *Contribuţii...*, p. 87—88 ; G. Bakó, *op. cit.*, p. 30 ; idem, SAI, 7, 1965, p. 370 nota 2.

[8] M. Roska, Germania, 18, 1934, 2, p. 123—130.

[9] G. Bakó, ArchÉrt, 1960, 1, p. 22, 29.

[10] Piese de acest tip în *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, Leipzig, 1940, I, Tab. 81, 176 ; *Ibidem*, II, Tab. 223, 273 ; M. Rusu, N. S., Dacia, 6, 1962, p. 289 (cu bibliografia aferentă).

[11] R. Stampfuss, *Die Franken*, în *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, Leipzig, 1940, I, p. 270.

[12] Privitor la influenţa italo-longobardă la nord şi nord-vest de Alpi : W. Hülle, *Die Schwaben oder Alamannen*, în *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, Leipzig, 1940, I, p. 532—534 ; G. Clauss, într-o lucrare publicată nu demult (Badische Fundberichte, 14, 1971, 1, p. 47) deosebeşte în cazul necropolei de la Heidelberg două categorii ale obiectelor încrustate cu argint : I. Inele de cataramă cu striaţiuni încrustate (*Streifentauschierung*) ; II. Aplici de centură încrustate. Prima categorie o datează în faza I/1,2 (550—600), iar pe cea de a doua în faza I/2 (575—600) şi în faza II/1 (primele decenii ale sec. VII). În alt loc (p. 24) autoarea subliniază însă că centurile cu aplici (tipurile C şi D) aparţin fazei II, fiind deci posterioare anului 600. Relevăm acest lucru deoarece la Környe piesele încrustate cu argint, la care ne vom referi, sînt toate aplici de centură, aşa încît nici cel puţin pe baza datărilor din apus nu pot fi anterioare anului 600.

[13] Ipoteza lui Joachim Werner cf. M. Rusu, *op. cit.*, p. 289.

Pentru problema examinată de noi întrebarea principală este aceea dacă de la apariţia acestor piese în apus şi pînă la răspîndirea lor către răsărit nu au trecut oare cîteva decenii. În vederea soluţionării acestei întrebări un punct de sprijin ne oferă necropola de la Környe (în R.P. Ungară, la 60 km NE de lacul Balaton), care are multe afinităţi cu descoperirile de la Bandu, Vereşmort, Noşlac şi Bratei [14].

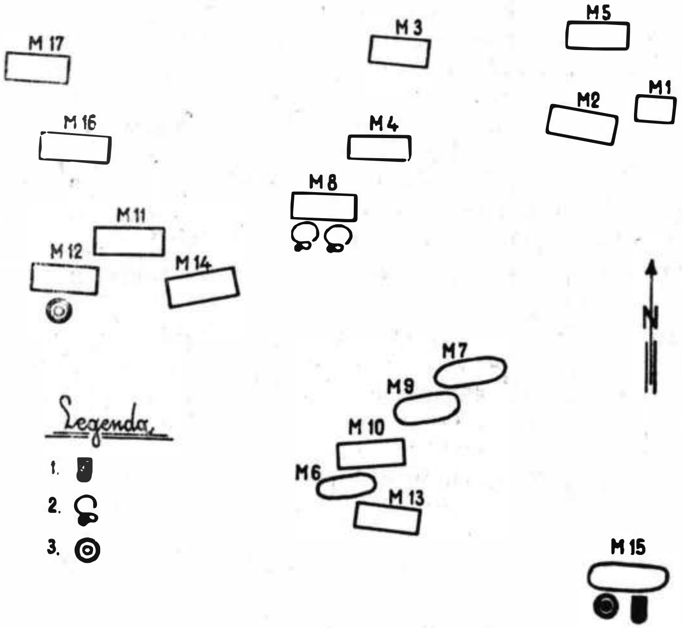

Fig. 1. Planul arheologic al săpăturilor de la Vereşmort (com. Unirea) (După planul şi datele publicate de M. Roska). 1 limbă de centură cu motive ornamentale corniforme; 2 inele de păr cu capătul răsucit în formă de S spiralic; 3 scuturi încrustate cu argint.

Mormintele de la Környe datează în bună parte din secolul al VII-lea, multe dintre ele fiind chiar mai tîrzii decît necropola de la Bandu. Amintim în acest sens următoarele obiecte, dintre care unele ne vor servi la stabilirea stratigrafiei orizontale: Pseudo-cataramele (M. 71, 130, 151) databile între anii 630—670, ori 640—680 [15], catarama cu capete de pasăre din M. 66 [16] (piesele de acest tip precis datate — Pápa, Ürbőpuszta — sînt posterioare anului 650 [17]), garniturile de centură din M. 24, 109, 140,

[14] Á. Salamon, I. Erdélyi, StudArch, 5, Budapesta, 1971; şi recenzia lui R. Harhoiu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 498—503.

[15] I. László, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*, ArchHung, 34, 1955, p. 255; Á. Salamon, I. Erdélyi, *op. cit.*, p. 45.

[16] Á. Salamon, I. Erdélyi, *op. cit.*, Tab. 9/6.

[17] Pentru analogii şi datări: *Istoria României*, I, 1960, p. 736, fig. 183/10; P. Aurelian, SCIV, 16, 1965, 1, p. 75 şi fig. 5/3—3a; L. Jankó, ArchÉrt, 44, 1930, p.126, fig. 87/12 (datare asigurată prin pseudo-cataramele din acelaşi mormînt); I. Bóna, ArchÉrt, 1957, 2, p. 162; J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, III, Tab. 157/7.

ornamentate cu „pomul vieţii" şi cu porumbei, care sînt caracteristice ultimelor decenii ale secolului al VII-lea [18], cercelul din M. 88, care este o variantă a tipului din primele decenii ale secolului al VIII-lea [19], putînd fi datat cel mai devreme în jurul anului 700.

Cinci morminte, toate din sectorul nord-estic, conţineau garnituri de centură încrustate cu argint (M. 18, 66, 70, 77, 97) [20]. Datarea lor se poate face în funcţie de zonele în care apar.

Sectorul nord-estic de la Környe avea şapte zone de înmormîntare, aparţinînd fiecare cîte unei mari familii. În cadrul zonelor se disting grupurile şi rîndurile generaţiilor consecutive. Unele zone au fost „deschise" mai devreme, iar altele mai tîrziu, probabil în raport cu separarea, ori cu sosirea din altă parte a unor noi familii. În cazul zonei VI se pare că avem de-a face nu cu marea familie patriarhală propriu-zisă, ci cu comunitatea casnică agnatică. Aşadar la populaţia de la Környe începuse descompunerea marii familii patriarhale, locul ei fiind luat de o nouă celulă economică şi socială fundamentală, numită „familie agnatică" [21].

Pentru problema studiată de noi este edificatoare în special situaţia zonelor III şi VI.

Mormintele din zona III alcătuiau trei rînduri, aparţinătoare generaţiilor consecutive ale unei comunităţi familiale (fig. 2/A). Rîndul incomplet (cel apusean) al generaţiei a treia, pe vremea căreia înmormîntările au încetat, se poate data pe baza M. 88 (cu cercel tîrziu) în jurul anului 700, sau pe la începutul secolului al VIII-lea. După mărturia M. 24 (garnitură de centură ornamentată cu „pomul vieţii" şi cu porumbei) rîndul generaţiei a doua datează din anii 670—700. Întrucît rîndul I aparţinea generaţiei anterioare trebuie datat în vremea imediat premergătoare epocii rîndului II, deci între anii 650—670. În acest rînd se afla M. 18 cu garnitură de centură încrustată.

Zona VI avea trei grupuri de morminte, care reprezentau şi ele cîte o generaţie a unei comunităţi casnice agnatice (fig. 2/B). Garnitura de centură de tip Bandu, ornamentată în tehnica „au repoussé", din M. 49 denotă că grupul I era anterior anului 650, adică din epoca necropolei de la Bandu. Grupul generaţiei a doua se poate data în funcţie de M. 66 (cataramă cu capete de pasăre) între anii 650—670. În M. 66 a apărut dealtfel şi o garnitură de centură încrustată cu argint. Grupul generaţiei a treia, în care întîlnim încă un mormînt cu garnitură încrustată (M. 97), datează (după M. 109) din perioada 670—700. Generaţia a patra, pe vremea căreia necropola a fost abandonată, avea doar un singur mormînt (M. 132).

---

[18] Piesele de la Környe: Á. Salamon, I. Erdélyi, *op. cit.*, Tab. 3/24, 19/46, 24/34, 43; Analogii şi datări: L. Marton, ArchÉrt, 1904, p. 314 fig. M. 264; A. Börzsönyi, ArchÉrt, 1905, p. 21 fig. M. 429/15; J. Hampel, *op. cit.*, Tab. 238/1—7, 284/11; Gy. László, DolgSzeged, 16, 1940, p. 149.

[19] Á. Salamon, I. Erdélyi, *op. cit.*, Tab. 14/26; piese asemănătoare la J. Hampel, *op. cit.*, Tab. 165/18, 182/15—16.

[20] Á. Salamon, I. Erdélyi, *op. cit.*, p. 41.

[21] Privitor la marea familie patriarhală, la grupul familial nestructurat (lâche) şi la familia agnatică: Jacques le Goff, *Civilizaţia occidentului medieval* (traducere şi note de M. Holban), Bucureşti, 1970, p. 367—376.

În ceea ce priveşte M.70 cu piese încrustate, şi acesta apare într-un grup tîrziu, în apropierea M. 99, care avea garnitură de centură presată, cu ornament geometric, caracteristic ultimelor decenii ale secolului al VII-lea [22]. În fine şi M. 77, tot cu garnitură încrustată, trebuie să fie tîrziu, deoarece se află în vecinătatea unui mormînt (M. 78) cu umbo de scut. Subliniem că la Környe mormintele cu umbo precis databile (M. 44, 66, 99) erau toate posterioare anului 650.

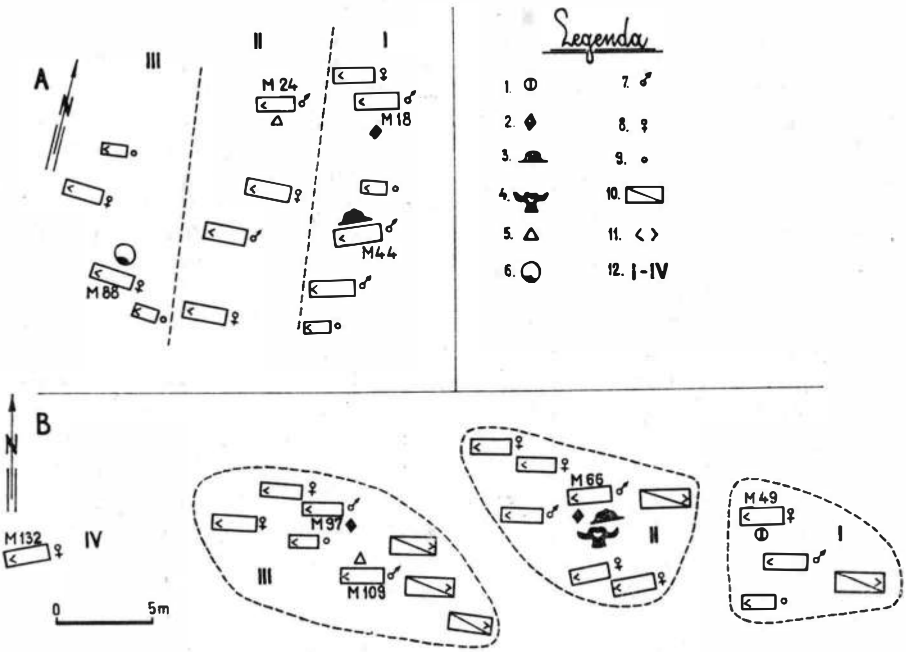

Fig. 2. A Zona III de la Környe; B Zona VI de la Környe (După planurile şi datele publicate de Á. Salamon şi I. Erdélyi). 1 garnitură de centură de tip Bandu (înainte de anul 650); 2 garnitură de centură încrustată cu argint; 3 umbo de scut; 4 cataramă ornamentată cu capete de pasăre (650—670); 5 garnitură de centură ornamentată cu ,,pomul vieţii'' şi cu porumbei (670—700); 6 cercel tîrziu (pe la anul 700); 7 mormînt de bărbat; 8 mormînt de femeie; 9 mormînt de copil; 10 mormînt de cal; 11 orientare; 12 generaţii.

Cunoscînd deci situaţia de la Környe este de presupus că obiectele încrustate cu argint n-au ajuns nici în Transilvania înainte de anul 650. Fireşte, datarea mormintelor de la Vereşmort numai în raport cu situaţia de la Környe ar fi riscantă. Din fericire, dispunem însă şi de alte indicii care pledează pentru aceeaşi datare.

Ne putem referi de exemplu la inelele de păr cu capătul răsucit în formă de S spiralic din M. 8 [23], piese tîrzii, înrudite cu inelul de păr din M. VI de la Gîmbaş [24].

[22] Á. Salamon, I. Erdélyi, *op. cit.*, Tab. 16/3; analogie la Gátér: E. Kada, ArchÉrt, 1906, p. 210, fig. M. 193 c/18.

[23] M. Roska, *op. cit.*, p. 126 fig. 3.A./1,4.

[24] Pentru asemănare şi datarea tîrzie: K. Horedt, ŠtudZvesti, 16, Nitra, 1968, p. 120 nota 22.

O altă piesă şi mai caracteristică este limba de centură din M. 15, ornamentată cu motive corniforme [25]. Motivul corniform se mai întîlneşte în Transilvania pe placa cataramei din M. 17 de la Noşlac [26], pe brăţara de la Mujna [27] şi pe fibula de la Sarmizegetusa (aici în relief) [28].

Motivul corniform, care reprezenta de fapt un cap de pasăre simplificat [29], era caracteristic cercului cultural de tip Zalesie-Čadjavica-Zemíanský Vrbovok [30]. Pe temeiul monedelor (659—669) din tezaurul de la Zemíansky-Vrbovok, precum şi al situaţiei constatate la Linz-Zizlau, descoperirile de tip Zalesie-Čadjavica sînt datate în a doua jumătate a secolului al VII-lea [31]. După mărturia scăriţei de şa cu talpa plată şi mormîntul de la Kaba (lîngă Debreţin), care conţinea o limbă de centură cu motive corniforme, trebuie să fie posterior anului 670 [32]. Luptătorul înmormîntat la Kaba prezintă un tip antropologic mongoloid apărut în bazinul Dunării de Mijloc după anul 650 şi specific mai cu seamă epocii celui de-al doilea caganat (680—796) [33]. În a doua jumătate a secolului al VII-lea a fost datată, dealtfel, atît fibula de la Sarmizegetusa [34], cît şi M. 9 de la Kiskőrös-Városalatt cu pseudo-fibule (aplici) şi limbă de centură cu motive corniforme [35].

Avînd în vedere pe de o parte situaţia de la Környe, iar pe de altă parte mărturiile limbii de centură din M. 15 şi a inelelor de păr din M.8 credem că o bună parte a mormintelor de la Vereşmort, printre care şi cele cu obiecte încrustate (de exemplu M. 12 şi M. 15), datează din perioada 650—680. Desigur, în comparaţie cu necropola de la Vereşmort, şi o parte a mormintelor de la Noşlac (ca M. 17, 18 şi eventual M. 27) aparţin tot perioadei 650—680. În felul acesta dispare deci ,,lacuna'' dintre epoca necropolei de la Bandu şi cea a descoperirilor de tip Gîmbaş-Teiuş.

Precum se ştie, atît la Környe, cît şi la Bandu, Vereşmort, Noşlac şi Bratei se evidenţiază prezenţa unei populaţii germanice [36]. În faza actuală a cercetărilor rămîne însă deschisă problema dacă piesele încrustate cu argint şi alte obiecte de origine vestică au ajuns aici vehiculate de grupuri

---

[25] N. Fettich, ArchHung, 31, 1951, p. 32; G. Bakó, *op. cit.*, p. 29 nota 91.

[26] M. Rusu, *op. cit.*, p. 272 fig. 2/39a.

[27] J. Hampel, ArchÉrt, 1900, p. 192 fig. f.n.

[28] J. Hampel, ArchÉrt, 1897, p. 288 fig. f.n.

[29] Pentru aceasta pledează cercelul de la Pastîrskoe şi fibula de la Poian: N. Fettich, *op. cit.*, Tab. XXIII/3; J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, Sonderdruch aus Reinecke-Festschrift, Mainz, 1950, Tab. 33; Z. Székely, Dacia, 15, 1971, p. 355 fig. 2/1a (analogie fibula de la Sărata-Monteoru, pe care întîlnim, în loc de capete de pasăre, motive corniforme: *Istoria României*, I, 1960, p. 736 fig. 183/2).

[30] D. Csallány, ArchÉrt, 1963, 1, p. 24 fig. 2 (Kaba), p. 26 fig. 3/2(Cikó), 3 (Kiskőrös-Városalatt), 4 (Čadjavica), p. 27 fig. 4/5 (Zalesie).

[31] B. Svoboda, PamArch 44, 1953, 1, p. 33—108 (rezum. lb. germ. p. 101—108); F. Stein, *op. cit.*, p. 236.

[32] Scăriţa de şa: D. Csallány, *op. cit.*, p. 23 fig. 1/17.

[33] J. Nemeskéri, *Étude antropologique des squelettes du clan princiar avar découverts au cimetière de Kiskőrös-Vágóhíd*, ArchHung, 34, 1955, p. 209.

[34] M. Comşa, în *Istoria României*, I, 1960, p. 736—737.

[35] T. Horváth, *Az üllői és kiskőrösi avar temető*, ArchHung, 19, 1935, p. 97—100.

[36] G. Bakó, *op. cit.*, p. 22; M. Rusu, *op. cit.*, p. 289—290; I. Nestor, *op. cit.*, în *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 103.

germanice apusene deplasate către răsărit sau pe calea legăturilor comerciale [37].

De fapt la ora actuală nu există un punct de vedere comun nici în privinţa originii elementelor germanice de la Bandu, Vereşmort, Noşlac şi Bratei [38]. Cercetările nefiind încă suficient de avansate pentru un studiu de ansamblu, ne mărginim la sesizarea deosebirilor care există între unele din necropolele amintite (de exemplu între Bandu şi Vereşmort). Nu este lipsit de interes nici faptul că deosebiri, uneori frapante, se observă chiar

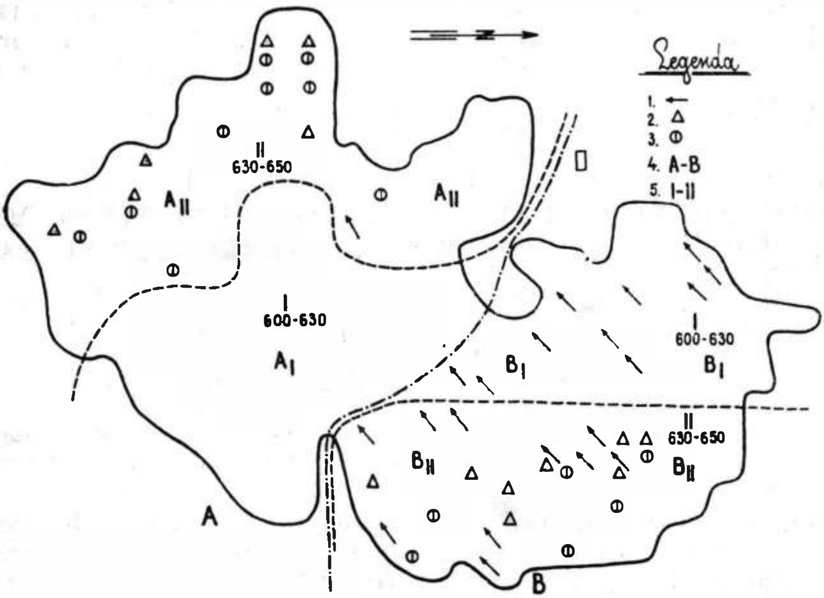

Fig. 3. Schiţa analitică a necropolei de la Bandu de Cîmpie (După planul şi datele publicate de Şt. Kovács). 1 morminte orientate pe direcţia SV—NE; 2 morminte cu oase de cal; 3 obiecte noi; 4 sectoare de înmormîntare; 5 faze cronologice.

în cadrul aceluiaşi cimitir. Ne gîndim la necropola de la Bandu, care avea două sectoare contemporane, dar cu caracteristici diferite. Necropola fiind devastată din vechime deosebirile de ordinul culturii materiale dintre cele două sectoare ar putea avea, în unele privinţe, valoare limitată. Cele două sectoare prezintă însă şi sisteme de organizare cu totul diferite; or jefuirea cimitirului n-a putut afecta situaţia în acest sens [39]. De asemenea,

[37] R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 502.

[38] Pentru părerile mai noi: K. Horedt, *Untersuchungen...*, p. 108; G. Bakó, *op. cit.*, p. 28—29; M. Rusu, *op. cit.*, p. 290; D. Csallány, ArchHung, 38, 1961, p. 357 (supravieţuirea gepizilor în Transilvania după anii 680—700 nu se poate însă accepta, fiind contestată de descoperirile arheologice); I. Nestor, *op. cit.*, p. 103; Maria Comşa, după cum ne-a informat, opinează pentru originea apuseană. Îi mulţumim pentru informaţie.

[39] G. Bakó, *op. cit.*, p. 23—25 şi fig. 1; idem, SCIV, 13, 1962, 2, p. 452 fig. 1, p. 454 fig. 2.

constatăm şi faptul că mormintele orientate pe direcţia SV—NE se aflau, cu excepţia unuia (M. 27 de copil), în sectorul nord-estic (fig. 3).

Din cele de mai sus rezultă că nu este exclusă nici posibilitatea ca, de la caz la caz, să avem de-a face cu diferite elemente germanice, aşezate aici, poate, de avari, pentru asigurarea supremaţiei lor asupra populaţiei autohtone şi pentru supravegherea drumurilor de comunicaţie de pe valea Mureşului şi a Tîrnavei Mari [40].

În încheiere subliniem că în lucrarea de faţă am păstrat, deocamdată, vechile denumiri ale fazelor cronologice (Bandu-Vereşmort şi Gîmbaş-Teiuş). Este foarte posibil însă ca după publicarea integrală a săpăturilor de la Bratei (cimitirul nr. 3) şi Noşlac, denumirile fazelor cronologice din perioada 567—700 să fie schimbate în funcţie de aceste necropole.

ZUR DATIERUNG DER AUS DEM 7. JAHRHUNDERT STAMMENDEN GRÄBER VON VEREŞMORT (GEMEINDE UNIREA)

ZUSAMMENFASSUNG

In der vorliegenden Arbeit revidiert der Verfasser die Frage der chronologischen Einordnung der Gräber von Vereşmort (Gemeinde Unirea).

Zu diesem Zweck wird die chronologische Situation des Gräberfeldes von Környe (Ungarn) dargestellt. Auf Grund der horizontalen Stratigraphie gelangt man zum Ergebnis, daβ alle Gräber mit silbertauschierten Gegenständen nach dem Jahr 650 zu datieren sind.

Zur Frage der Gräber von Vereşmort übergehend untersucht der Verfasser die Haarringe vom G. 8 und die Riemenzunge mit hornförmiger Verzierung vom Typus Zalesie-Čadjavica-Zemíanský Vrbovok vom G. 15. Auf Grund der Analogien sowie der chronologischen Einordnung der Fundgruppe vom Typus Zalesie-Čadjavica-Zemianský Vrbovok gelangt der Verfasser zum Ergebnis, daβ die erwähnten Gegenstände gleichfalls nach dem Jahr 650 zu datieren sind.

Aus dem oben Gesagten wird die Schluβfolgerung gezogen, daβ ein Teil der Gräber von Vereşmort, unter denen auch die mit silbertauschierten Gegenstände, aus den Jahren 650—680 stammen. Sie sind demnach aus der Periode zwischen der Epoche des Gräberfeldes von Bandu de Cîmpie (600—650) und der von Gîmbaş-Teiuş (680—720).

---

[40] Privitor la rolul acestor grupuri germanice în apusul şi centrul Transilvaniei a se vedea şi I. Nestor, *op. cit.*, p. 103 ; relativ la caracterul supremaţiei avarilor asupra regiunilor apusene şi centrale ale Transilvaniei : G. Bakó, SAI, 7, 1965, p. 367—371 ; idem, Korunk, Cluj, 28, 1969, 10, p. 1462—1467.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Der archäologische Grundriß der Ausgrabungen von Vereşmort (Gemeinde Unirea), (Nach dem von M. Roska publizierten Grundriß und den Daten). 1 Riemenzunge mit hornförmigen Verzierungen; 2 Haarringe mit spiralenförmigem Ende; 3 silbertauschierte Schilde.

Abb. 2. A. Die 3. Zone von Környe; B. Die 6. Zone von Környe (Nach den von Á. Salamon und I. Erdélyi publizierten Grundrissen und Daten). 1 Riemengarnitur vom Typus Bandu (vor dem Jahr 650); 2 silbertauschierte Riemengarnitur; 3 Schildbuckel; 4 Schnalle mit vogelköpfigen Verzierungen (650—670); 5 Riemengarnitur mit „Lebensbaum" und Tauben verziert (670—700); 6 späterer Ohrring (um das Jahr 700); 7 Männergrab; 8 Frauengrab; 9 Kindergrab; 10 Pferdegrab; 11 Orientierung: 12 Generationen.

Abb. 3. Die analytische Skizze des Gräberfeldes von Bandu de Cîmpie (Nach dem von Şt. Kovács publizierten Grundriß und den Daten). 1 SW—NO orientierte Gräber; 2 Gräber mit Pferdeknochen; 3 Neuere Beigaben; 4 Begräbnisplätze; 5 chronologische Phasen.

NOI DESCOPERIRI DE UNELTE ATRIBUITE PALEOLITICULUI INFERIOR PE CURSUL MEDIU AL ARGEŞULUI

DE

PAUL I. DICU

Intensificarea cercetărilor de teren din ultima vreme, datorată atît lucrărilor hidrotehnice executate în amonte şi aval de oraşul Piteşti (situat pe coordonatele 44°51'30" latitudine nordică şi 24°52' longitudine estică) cît şi exploatării masive a pietrişurilor şi nisipurilor din depozitele aluvionare ale Argeşului, a dus la descoperirea de noi unelte de silex atribuite tipologic paleoliticului inferior [1].

Aceste piese, ca şi cele găsite anterior, au fost culese din aluviunile recente ale Argeşului. Inexistenţa lor la adîncimi mari s-ar putea explica prin aceea că ele au fost scoase de torenţi din malurile rîului Argeş şi depuse pe plajele apărute după retragerea apelor.

Întregul material litic a fost descoperit în sectorul actual al albiei rîului Argeş cuprins între localităţile Băiculeşti (aprox. 27 km nord de Piteşti) şi Căteasca (circa 20 km sud de acest oraş), sector care se întinde pe o lungime de aproximativ 45—47 km.

---

[1] Apariţia acestor piese trebuie pusă în legătură cu debitul fluctuant, variabil de apă şi cu executarea unor canale de corectare şi deviere a apelor care au cauzat eroziunea puternică a malurilor albiei, înlăturarea cuverturii actuale de pe unele zone, scoaterea la suprafaţă a noi prundişuri şi răscolirea lor pe o adîncime de 0,50—3,00 m şi chiar 15 m în perimetru barajelor.

Nu este exclus ca depozitele aluvionare din lunca sa, să fie tot atît de vechi ca şi depozitele unor terase, deoarece aria de subsidenţă de la Piteşti a suferit lăsări locale, profunde. De asemenea, se presupune că din cauza ridicării mai accentuate şi mai timpurii a Platformei Cotmenei cuvertura sa piemontană are o grosime mai mică. În legătură cu acest aspect s-a constatat densitatea mare a pieselor atribuite paleoliticului inferior pe partea dreaptă a rîului Argeş, ceea ce ne permite să credem că ele provin din Piemontul Cotmenei. Menţionăm că foarte puţine piese găsite în aluviunile de pe partea stîngă a rîului (în zona Piemontului Argeşului şi Piemontului Cîndeşti) par să fi fost remaniate tot din depozitele Piemontului Cotmenei, deoarece cursul Argeşului de-a lungul timpului s-a modificat de nenumărate ori. Este necesar să amintim că pînă în prezent nu au fost descoperite piese atribuite paleoliticului inferior pe platourile (culmile) interfluviilor, pe terasele şi pantele dealurilor piemontane getice din împrejurimi şi nici în prundişurile rîurilor, pîrîurilor şi torenţilor care se varsă în rîul Argeş din bazinul său mijlociu (vezi D. Paraschiv, Studii şi cercetări de geologie, geofizică şi geografie — seria geografie, 16, 1969, 2, p. 171—180; M. Ilie, StComPiteşti, 2, 1969, p. 31—40; V. Mihăilescu, *Dealurile şi cîmpiile României*, Bucureşti, 1966, p. 161—311).

În zona de care ne ocupăm au fost găsite și unele resturi de faună fosilă. În legătură cu aceasta este necesar să amintim că unele piese atribuite paleoliticului inferior au fost descoperite chiar în zona punctului fosilifer Pitești-Bascov, unde în 1968 au fost scoase la iveală resturi de *Archidiskodon meridionalis* (Nesti) [2].

În ceea ce privește materialul litic descoperit în prezent s-a observat că cele mai multe piese atribuite paleoliticului inferior provin din două mari zone, una cuprinsă între Bascov — lacul de acumulare (la nord) și Pitești — parcul „Argeș" (la sud) și alta cuprinsă între localitățile Merișani și Budeasa-Dobrogostea. În cadrul acestor două zone se poate spune că porțiunile cu maximă densitate a pieselor s-au dovedit a fi Pitești—Mărăcineni (capătul sudic al canalului de deviere a rîului Argeș, canal care în prezent s-a transformat în a doua albie) și Bascov—baraj, pe de o parte și Merișani pe de alta.

Vom căuta în cele ce urmează să facem o prezentare tipologică a celor 65 de piese descoperite recent [3], care, prin forma și tehnica de prelucrare se pot grupa în următoarele tipuri :

A) 21 cioplitoare unifaciale (tip „choppers")

B) 31 cioplitoare bifaciale (tip „chopping-tools")

C) 2 piese bifaciale lucrate în tehnica abbevillo-acheuleană.

D) 11 așchii.

Dintre aceste tipuri de unelte un loc important îl ocupă cioplitoarele de formă în general ovală sau oval-neregulată, lucrate pe bolovănași de silex, mai mari sau mai mici.

A) *Cioplitoare unifaciale*. Au fost prelucrate numai pe una din fețe de la capătul mai lat sau mai îngust al piesei. S-au putut distinge patru subtipuri :

I — 6 piese cu o singură desprindere.

II — 8 piese cu două desprinderi.

III — 4 piese cu trei desprinderi.

IV — 3 piese cu patru desprinderi.

Ca mărime predomină piesele de dimensiuni mari a căror lungime este cuprinsă între 8,2—17 cm, restul constituindu-l piesele de dimensiuni mijlocii (L. 5,1—7,5 cm).

B) *Cioplitoare bifaciale*. Prelucrate pe ambele fețe ale bolovănașului de silex, creîndu-se astfel un tăiș în general larg, mai mult sau mai puțin sinuos și tocit prin știrbituri mărunte datorate rulării, aceste piese se pot grupa în 13 subtipuri.

I — 6 piese cu cîte o desprindere pe fiecare față.

II — 6 piese cu o desprindere pe o față și cu două desprinderi pe fața opusă.

III — 7 piese cu o desprindere pe o față și cu trei desprinderi pe fața opusă ; la două din piese se remarcă pe o față o desprindere largă obținută nu printr-o lovitură intenționată ci ca rezultat al unui fenomen mecanic, natural.

---

[2] R. Stancu, R. Sava și I. Băcanu, StComPitești, 1969, 2, p. 33—45.

[3] Cele mai multe piese au fost descoperite în zonele Pitești-Pitești-Mărăcineni-Pitești-Bascov (46 piese), și Merișani-Budeasa-Dobrogostea (17 piese). Doar două piese au fost găsite la Băiculești, punctul cel mai nordic al descoperirilor noastre.

IV — 1 piesă cu o desprindere pe o faţă şi cu alte patru pe faţa opusă.
V — 1 piesă cu o desprindere pe o faţă şi cu alte cinci pe faţa opusă.
VI — 2 piese cu cîte două desprinderi pe fiecare faţă.

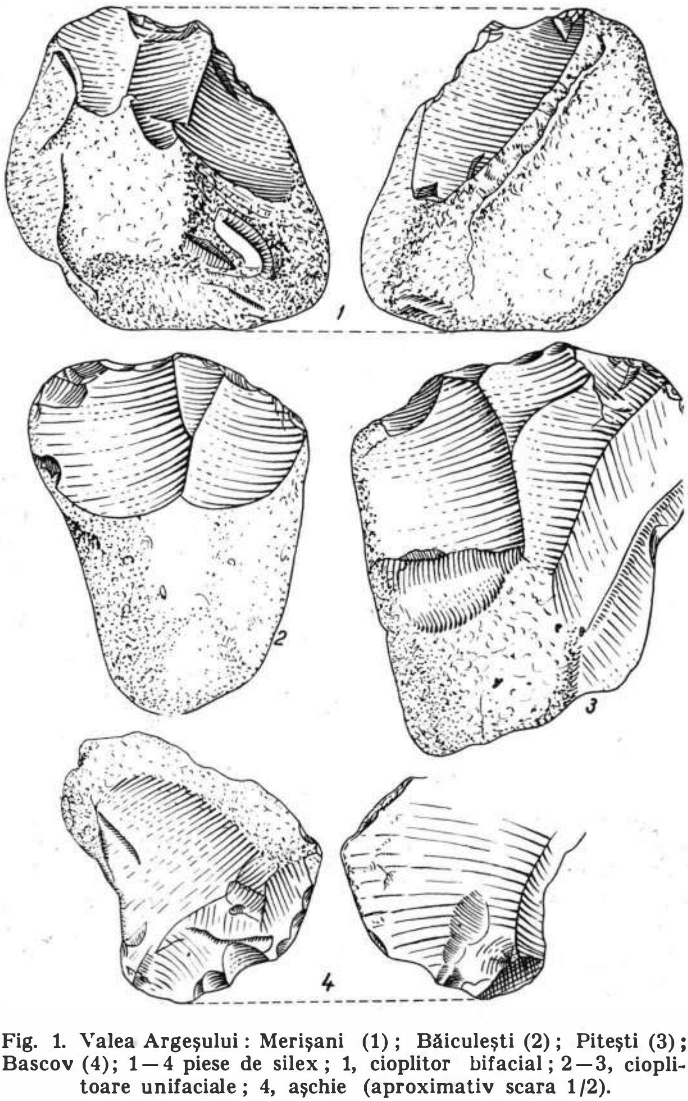

Fig. 1. Valea Argeşului: Merişani (1); Băiculeşti (2); Piteşti (3); Bascov (4); 1—4 piese de silex; 1, cioplitor bifacial; 2—3, cioplitoare unifaciale; 4, aşchie (aproximativ scara 1/2).

VII — 1 piesă cu două desprinderi pe o faţă şi cu patru desprinderi pe faţa opusă.
VIII — 2 piesă cu două desprinderi pe o faţă şi cu cinci desprinderi pe faţa opusă.
IX — 1 piesă cu cîte trei desprinderi pe fiecare faţă.
X — 1 piesă cu trei desprinderi pe o faţă şi cu alte patru pe faţa opusă.

XI — 1 piesă cu cîte patru desprinderi pe fiecare față.
XII — 1 piesă cu patru desprinderi pe o față și cu șase desprinderi pe fața opusă.

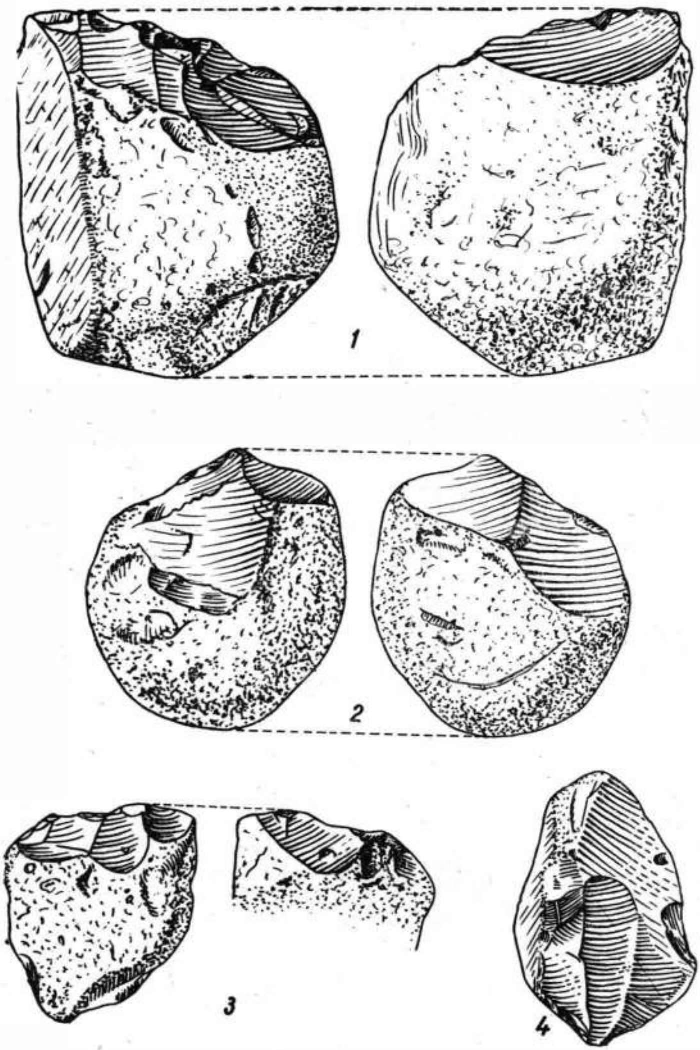

Fig. 2. Valea Argeșului; Budeasa (1,3); Pitești (2); Bascov (4). 1—4 piese de silex; 1—3 cioplitoare bifaciale; 4, așchie (aproximativ scara 1/2).

XIII — 1 piesă cvasi-piramidală, cu cinci desprinderi pe o față și cu alte șase pe celelalte (formă poliedrică la care cortexul a fost în cea mai mare parte înlăturat).

Ca mărime, predomină piesele de dimensiuni mari a căror lungime variază între 8—18 cm iar restul sînt de dimensiuni mijlocii (L. = 4,9—7,9 cm).

C) *Bifaciale*. S-au găsit doar două piese destul de masive, a căror lungime este de 11 cm şi respectiv 13 cm. Una din ele prezintă pe una din feţe negativele a trei desprinderi (din care două largi) iar pe faţa opusă mai multe desprinderi mai mici, mijlocul feţei menţinînd cortexul. Cea de-a doua piesă, parţial cioplită, de formă oarecum triunghiulară păstrează o bună parte din cortex. Pe o faţă ea prezintă negativele unor desprinderi mai mari sau mai mici iar pe faţa opusă doar două mari desprinderi. Nu este exclus ca această piesă să fi fost folosită şi ca răzuitor.

D) *Aşchii*. În afară de două piese de tip Levallois (una tipică şi alta atipică) restul sînt aşchii obişnuite de formă fie ovală, fie oarecum triunghiulară; două din acestea sînt simple aşchii de descojire. De asemenea, se remarcă o aşchie de tip ,,felie de citrică'' care păstrează cortexul pe latura lungă arcuită.

În ceea ce priveşte talonul, şase piese posedă un talon neted, patru un talon pe cortex şi una este cu talonul spart.

Reţine atenţia faptul că majoritatea aşchiilor prezintă fie retuşe, fie ştirbituri datorate rulării şi izbirii lor de alte pietre. Cu toate acestea o singură piesă prezintă unele retuşe largi încadrîndu-se astfel în tipul de răzuitor pe faţa plană.

Ca mărime, trei sînt de dimensiuni mici, şapte de dimensiuni mijlocii şi numai una macrolitică, lungimea sa atingînd 9,6 cm.

Materia primă în care au fost prelucrate piesele mai sus prezentate, constă dintr-un silex de culoare cafenie, maroniu-gălbuie sau vineţie, mai mult sau mai puţin patinat, datorită condiţiilor de zacere, silex ce se găseşte şi azi în mare cantitate în aluviunile cursului mijlociu al Argeşului. Menţionăm că cele mai multe din aceste piese prezintă un luciu şi o stare de rulare destul de pronunţată. Un singur cioplitor unifacial este lucrat din cuarţit.

★

Prin descoperirea recentă a celor 65 piese, aflate în colecţia autorului, numărul total al pieselor atribuite paleoliticului inferior se ridică în prezent la 157 [4].

Prin forma şi tehnica în care sînt lucrate, aceste piese, culese din aluviunile recente ale cursului mijlociu al Argeşului (zonele Piteşti şi Merişani), aparţin tipologic diferitelor tehnici şi culturi ale paleoliticului inferior [5]. Remarcăm astfel 21 cioplitoare unifaciale şi 31 bifaciale, lucrate pe bolovănaşi de silex, două piese bifaciale de tehnică abbevillo-acheuleană precum şi 11 aşchii cioplite în tehnică Levallois şi non Levallois.

NOUVELLES DÉCOUVERTES D'OUTILS ATTRIBUÉS AU PALÉOLITHIQUE INFÉRIEUR SUR LE COURS MOYEN DE L'ARGEŞ

RÉSUMÉ

La découverte récente des 65 pièces qui se trouvent dans la collection de l'auteur hausse à 157 le nombre total de pièces attribuées au paléolithique inférieur.

[4] Paul I. Dicu, SCIV, 23, 1972, 2, p. 223—234.

[5] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 11—14.

Ces pièces, recueillies dans les alluvions récentes du cours moyen de l'Argeş (zone de Piteşti et de Merişani) s'inscrivent au point de vue typologique dans les différentes techniques et cultures du paléolithique inférieur. Ainsi il y a 21 unifaces („choppers") et 31 bifaces („chopping-tools") travaillés sur de galets en silex, deux pièces bifaces de technique abbevillo-achéuléenne et 11 éclats taillés en technique Levallois et non Levallois.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Vallée de l'Argeş : Merişani (1) ; Băiculeşti (2) ; Piteşti (3) ; Bascov (4). 1—4, pièces en silex ; 1, „chopping-tool" ; 2—3, „choppers" ; 4, éclat (échelle 1/2).

Fig. 2. Vallée de l'Argeş : Budeasa (1, 3) ; Piteşti (2) ; Bascov (4). 1—4 pièces en silex ; 1—3 „chopping-tools" ; 4, éclat (échelle 1/2).

CÎTEVA MONUMENTE SCULPTURALE DE LA POTAISSA

DE

MARIA M. JUDE

Numeroase monumente epigrafice, sculpturale sau de altă natură scoase la iveală prin săpături arheologice şi descoperiri întîmplătoare de pe teritoriul importantului centru urban al Daciei Superioare, oraşul roman Potaissa [1], îmbogăţesc an de an patrimoniul istoric naţional. În cele ce urmează vom prezenta un număr de patru piese sculpturale, sumar menţionate în literatura de specialitate, păstrate în Muzeul de istorie din Turda.

1. *Fragment de perete de aedicula* [2] (pl. 1/1), din calcar, descoperit în Piaţa Libertăţii din Turda. Dimensiuni: 54×40×12 cm. Nr. inv. 1984. Piesa, ruptă la mijloc în două bucăţi, are partea inferioară şi dreaptă lipsă. Spatele peretelui nu este prelucrat.

Scena sculpturală înfăţişează un personaj masculin, probabil defunctul. Trăsăturile fizionomice sînt puternic marcate. Faţa rotundă, încadrată de păr buclat, scurt şi creţ, ochii mari, nasul drept şi gura cu buze cărnoase, indică un tînăr. Este înveşmîntat cu o *tunica*, drapată, peste care este aruncată o *palla*, cu falduri bogate, prinsă pe umărul drept, se pare, cu o fibulă (ruptura piesei în porţiunea respectivă face dificilă observarea acestui detaliu). În extremitatea stîngă a monumentului este o colonetă zveltă cu capitel corintic.

Piesa are o oarecare măiestrie artistică specifică artei provinciale, portretul celui decedat fiind exprimat cu destulă veridicitate. Datează din secolele II—III.

2. *Perete de aedicula* [3] (pl. 1/2), din piatră calcaroasă. Provine din acelaşi loc ca monumentul precedent. Dimensiuni: 160×60×11 cm. Nr. inv. 1983. Starea de conservare este precară, peretele suferind patru fracturi; lipsesc părţile superioară şi inferioară. Spatele nu este sculptat.

Monumentul este mărginit în stînga de o bordură lată (18 cm), neornamentată, iar în dreapta de o colonetă, elemente ce încadrează

[1] Pentru istoricul oraşului Potaissa, vezi C. Daicoviciu, RE, 22, 1, col. 1014—1020

[2] M. Jude, C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de istorie Turda*, Cluj. 1974, p. 14, nr. 18, pl. 11/1.

[3] *Ibidem*, p. 14—15, nr. 20, pl. 11/3.

S C I V, tomul 24, nr. 4, Bucureşti, 1973, p. 659—661

central un personaj masculin, în picioare. Acesta poartă o *tunica* scurtă pînă la genunchi, drapată, strînsă mai jos de brîu cu o cingătoare, sub care cămaşa face falduri rotunde şi o mantie pe umeri, ce coboară pînă la mijlocul gambelor, al cărei contur este reliefat printr-o linie groasă. Picioarele nu poartă încălţăminte. Braţul drept este îndoit, cu mîna ţine o margine a veşmîntului.

Ţinuta şi tehnica de redare a îmbrăcămintei (în special *tunica*) personajului de pe acest perete de *aedicula* prezintă analogii cu cîteva scene ale unor monumente funerare descoperite în Dacia, printre care amintim pereţii de *aedicula* proveniţi de la Micia [4], Potaissa [5], Napoca [6] şi stele familiale cu redarea în întregime a defuncţilor, cum sînt cele de la Potaissa [7] sau Zam [8].

Monumentul prezentat mai sus, ca dealtfel toate reprezentările genului provenite de la Potaissa şi din întreaga Dacie Superioară au aceleaşi caracteristici în ceea ce priveşte forma, elementele componente (colonetă cu capitel, bordură neornamentată) şi plasarea pe peretele lateral a imaginilor defuncţilor. Datarea : secolele II—III.

3. *Stelă funerară* [9] (pl. 2/1), din piatră calcaroasă, provenită de la Turda. Dimensiuni : 79×94×28 cm. Nr. inv. 1061. Stela păstrează doar registrul superior, cîmpul inscripţional fiind rupt.

Într-un chenar simplu, rectangular, sînt înscrise busturile a cinci persoane. În stînga se află o femeie, cu figura ovală şi părul pieptănat cu cărare la mijloc, strîns la spate, a cărei fizionomie se distinge foarte greu. În urechi poartă cercei. Este înveşmîntată cu *tunica* şi *palla*. Urmează apoi trei personaje masculine : doi tineri şi unul mai vîrstnic (în dreapta). Toţi au faţa rotundă şi părul scurt, redat în şuviţe groase ; cel matur poartă mustaţă şi barbă deasă. Ei sînt îmbrăcaţi cu tunici şi mantii prinse pe umărul drept cu cîte o fibulă rotundă. În prim plan apare un copil cu vestimentaţie asemănătoare.

Partea superioară a piesei este împodobită cu un fronton divizat în trei triunghiuri, ornamentate cu motive vegetale. Datează din secolele II—III.

La Potaissa s-au descoperit şi alte două stele funerare, una înfăţişînd trei persoane [10], cealaltă foarte fragmentară (monumentul nr. 4 de care ne vom ocupa în continuare), care prezintă analogii cu această piesă sculpturală în ceea ce priveşte compoziţia şi maniera de redare a scenelor centrale. Aceste monumente, probabil, au fost confecţionate într-un mare atelier de pietrărie [11], ce fiinţa în importantul centru meşteşugăresc şi militar de pe malul Arieşului.

---

[4] L. David, L. Mărghitan, ActaMN, 5, 1968, p. 128, nr. 4, pl. 1, fig. 5.
[5] I. Mitrofan, L. Ţeposu, ActaMN, 7, 1970, p. 532, fig. 2.
[6] Gr. Florescu, ED, 4, 1926—1927, p. 82, nr. 5, fig. 5.
[7] I.I. Russu, Z. Milea, Probleme de muzeografie, Cluj, [1964], 16, p. 27—28, fig. 16.
[8] L. David, V. Pintea, ActaMN, 3, 1966, p. 460, fig. 1.
[9] M. Jude, C. Pop, *op. cit.*, p. 9, nr. 6, pl. 5/1.
[10] H. Daicoviciu, *Römer in Rumänien* (Catalogul expoziţiei *Romanii in România*), Köln, 1969, p. 265, nr. C.[178] ; idem, *Civiltà romana in Romania* (Catalogul expoziţiei *Civilizaţia romană în România*), Roma, 1970, p. 250, nr. G_{115}.
[11] C. Pop, Z. Milea, ActaMN, 2, 1965, p. 200—201; I. Mitrofan, ActaMN, 6,1969, p. 522.

Fig. 1. Turda. 1 fragment de perete de *aedicula*;
2 perete de *aedicula*.

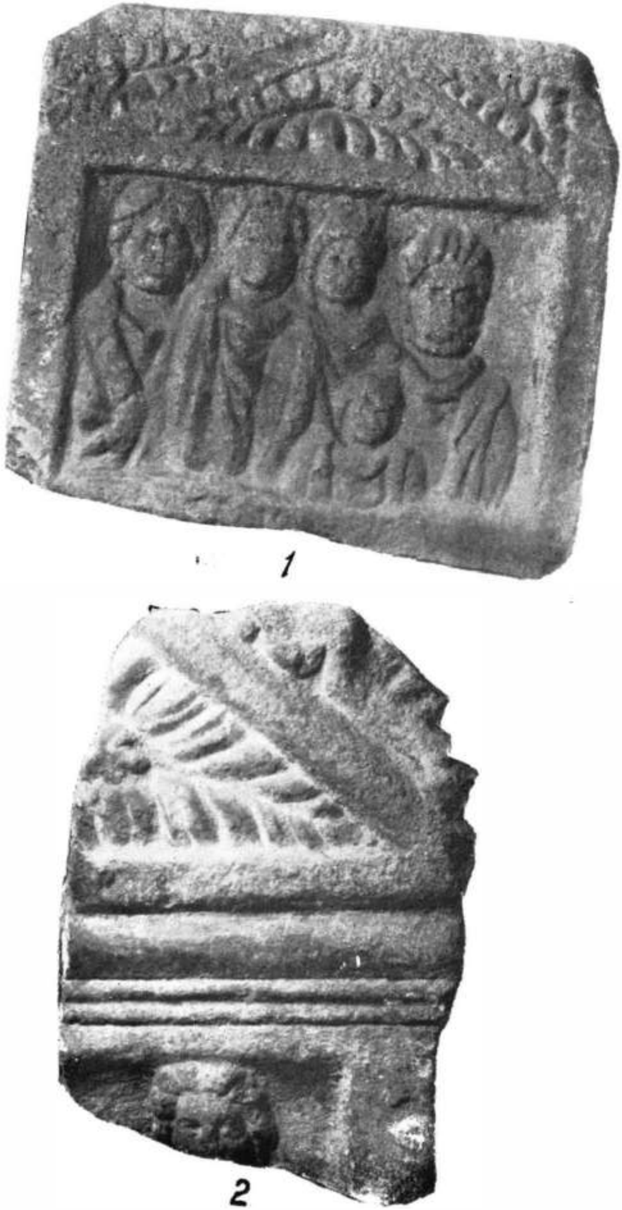

Fig. 2. Turda. 1 stelă funerară; 2 fragment de stelă funerară.

4. *Fragment de stelă funerară*[12] (pl. 2/2), din conglomerat calcaros, descoperit la Turda, pe str. I. Raţiu. Dimensiuni: 70×49×17 cm. Nr. inv. 2778.

Fragmentul face parte din stela funerară a lui *Marcus Ulpius Vitalis*, publicată iniţial de I. Téglás[13] şi reeditată de Gr. Florescu[14]. Partea inferioară, cu inscripţia, s-a pierdut, astăzi păstrîndu-se doar porţiunea superioară din stînga în lapidariul Institutului de arheologie din Bucureşti, constituind — împreună cu alte monumente epigrafice şi sculpturale — obiectul unui studiu al lui E. Bujor[15].

Fragmentul reprezintă partea dreaptă din coronamentul stelei, cu jumătate din frontonul triunghiular, decorat cu un ornament floral, compus din frunze şi o rozetă. Deasupra colţului se observă foarte greu un leu apotropaic alungit, cu capul spre vîrful coronamentului. Într-o nişă rectangulară, încadrată sus de un chenar în formă de trepte, apare un cap feminin (partea inferioară ruptă) la care se mai disting fruntea, nasul şi părul în şuviţe. Datează din prima jumătate a secolului II e.n.

Aceste stele se încadrează în aşa-numitul tip *stele cu busturi în nişă dreptunghiulară*[16], tip foarte răspîndit în Dacia Superioară.

Monumentele prezentate se adaugă la mulţimea şi varietatea pieselor sculpturale descoperite în provincia Dacia, făcînd dovada înfloritoarei arte provinciale romane ce se afirmă cu pregnanţă în secolele II—III în această regiune nordică a imperiului.

SOME SCULPTURAL MONUMENTS OF POTAISSA

SUMMARY

There are described and interpreted four sculptural monuments, two *aedicula* walls and two funeral steles, found et Potaissa (Turda). As type, these pieces are characteristic for findings in Dacia Superior.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. — Turda 1 *Aedicula* wall fragment; 2 *Aedicula* wall.
Fig. 2. — Turda 1 Funeral stele; 2 Funeral stele fragment.

---

[12] M. Jude, C. Pop, *op. cit.*, p. 10, nr. 8, pl. 5/3.
[13] I. Téglàs, *ArchÉrt*, 35, 1915, p. 46, fig. 2.
[14] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 91—92, nr. 23.
[15] E. Bujor, *Apulum*, 6, 1967, p. 190—191, fig. 2.
[16] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 90—92.

CÎTEVA FIBULE ROMANO-BIZANTINE DESCOPERITE ÎN MOLDOVA

DE

IOAN MITREA

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani pe teritoriul Moldovei, atît cele de suprafață cît și săpăturile sistematice, au scos la iveală un bogat și variat material, menit a contribui la cunoașterea într-o măsură tot mai mare a epocii de formare a poporului român. În ansamblul descoperirilor arheologice referitoare la această epocă, un loc deosebit de important îl ocupă materialele de factură, sau de influență romano-bizantină și bizantină. Materialele de factură sau de influență romano-bizantină descoperite în Moldova, ca și în celelalte regiuni ale României, constituie elemente de primă importanță în cunoașterea diferitelor aspecte privind raporturile dintre teritoriile nord-dunărene și lumea romano-bizantină. În același timp, unele dintre aceste materiale, ca monedele, diferitele obiecte de podoabă etc. facilitează determinarea cu mai multă exactitate a poziției cronologice a diferitelor monumente arheologice (așezări și necropole) din epoca la care ne referim. În cele ce urmează vom prezenta trei fibule de tip romano-bizantin, descoperite în ultimii ani în Moldova, două cu prilejul unor săpături arheologice sistematice, iar una găsită întîmplător.

Prima din cele trei fibule la care ne referim a fost găsită întîmplător, în vara anului 1970, pe teritoriul comunei Moldoveni, jud. Neamț, în punctul Dealul lui Vodă, situat la nord de satul Moldoveni [1]. Fibula romano-bizantină de la Moldoveni (fig. 1/1) este de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, turnată din bronz, avînd o lungime de 7,9 cm. Fibula este foarte bine păstrată, avînd toate părțile componente și fiind într-o perfectă stare de funcționare. Pe arc, ca și pe piciorul fibulei, se observă un decor format

[1] Fibula a fost găsită întîmplător de prof. C. Ciocan, de la școala generală din Moldoveni, care ne-a pus-o la dispoziție pentru studiu în vara anului 1971. Din relatarea prof. C. Ciocan rezultă că pe locul unde s-a găsit fibula se aflau și cîteva resturi de oase umane. Avînd în vedere aceste precizări, considerăm că este posibil ca fibula să provină dintr-un mormînt. Pentru informațiile date, ca și pentru asentimentul de a publica această fibulă, mulțumim și pe această cale prof. C. Ciocan.

SCIV, tomul 24, nr. 4, București, 1973, p. 663—666

din cîte patru puncte, situate două cîte două simetric la extremitățile celor două părți componente ale corpului fibulei. Pe mijlocul piciorului fibulei, pe axul longitudinal, se observă, e drept că destul de puțin, și un decor în x.

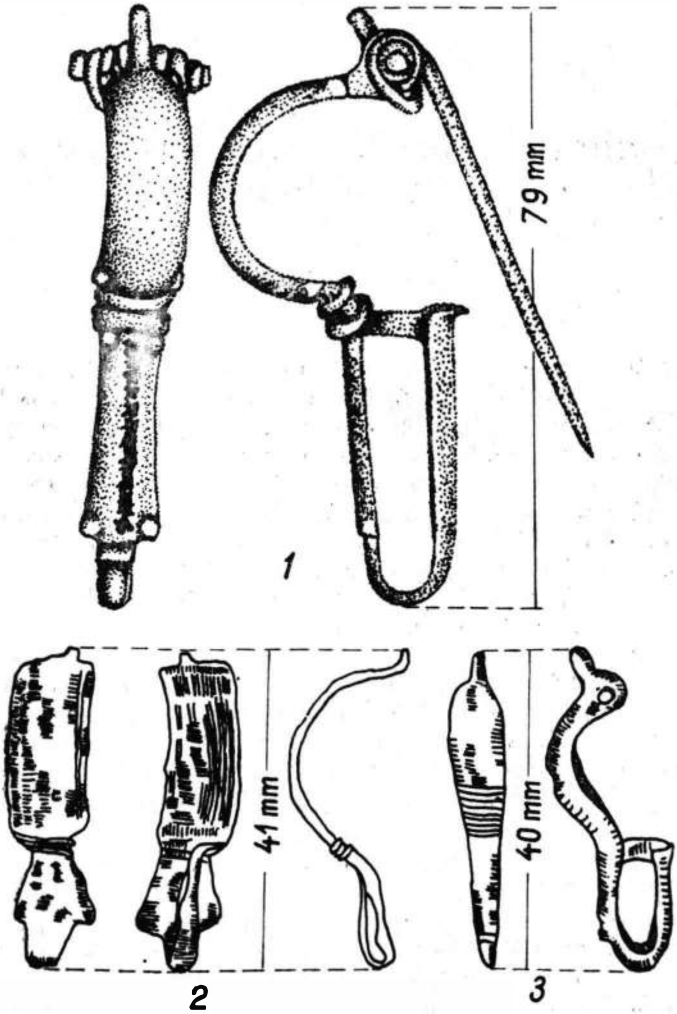

Fig. 1. Fibule romano-bizantine descoperite în Moldova: 1 Moldoveni; 2 Davideni; 3 Bacău.

Pentru fibula de la Moldoveni nu cunoaștem analogii perfecte în spațiul nord-dunărean. Unele asemănări există între această fibulă și una din fibulele de la Sucidava [2]. Ar mai putea fi menționate unele simili-

[2] D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965, p. 89, fig. 19/5.

tudini între anumite elemente ale fibulei de la Moldoveni și fibulele de la Csangrád [3] din Ungaria, Madara [4] — Bulgaria și Pruganac [5] din Iugoslavia. Cum unele din fibulele menționate sînt datate în secolele V—VI, iar altele numai în secolul al VI-lea, înclinăm a atribui fibula de la Moldoveni, avînd în vedere elementele sale caracteristice, epocii cuprinzînd a doua jumătate a secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea e.n.

A doua fibulă de care ne ocupăm a fost descoperită în cursul săpăturilor efectuate în așezarea prefeudală de la Davideni-Neamț [6]. Este vorba de o fibulă (fig. 1/2) de tipul romano-bizantin, cu piciorul înfășurat pe dedesubt. Fibula este lucrată din bronz, cu arcul plat, are lungimea de 4,1 cm și este păstrată numai în parte.

Deși aparține unui tip mai puțin răspîndit, amintim că unele analogii se cunosc și pentru această fibulă în aria civilizației romano-bizantine. În acest sens am aminti fibulele lucrate din bronz, cu arcul plat, de la București-Militari [7] sau cea descoperită în fortificația de la Iatrus [8] din nordul Bulgariei. Fibulele de la Militari sînt atribuite secolului al VI-lea, cea de la Iatrus secolelor VI-VII e.n. Avînd în vedere analogiile cunoscute pentru fibula de la Davideni, ca și contextul arheologic în care a fost descoperită, atribuim această piesă secolelor VI-VII e.n., fără a avea în momentul de față elementele necesare care să permită o restrîngere a acestei datări.

A treia fibulă a fost descoperită în locuința nr. 6 din așezarea prefeudală de la Curtea Domnească — Bacău [9]. Fibula de la Bacău (fig. 1/3) este de tip romano-bizantin, turnată din bronz. Fibula este de dimensiuni mici (lungimea —4 cm), ca ornament prezintă pe arc ca și la capătul piciorului un decor format din grupuri de linii paralele.

Fibula romano-bizantină descoperită la Bacău este asemănătoare celor descoperite în Moldova la Șipot-Suceava și Bîrlălești [10], avînd analogii și în alte descoperiri de pe teritoriul țării noastre, cum ar fi cele de la Sucidava [11], Isaccea [12], Garvăn-Dinogeția [13], Histria [14] etc. Fibule ase-

[3] D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454--568)* Budapesta, 1961, pl. 211/2.

[4] Chr. Pescheck, *Zur Südausbreitung der Fibel mit umgeschlagenem Fuss*, PZ, 34/5, 1949/1959, 2, p. 258, fig. 2/1.

[5] *Ibidem*, p. 262, fig. 4/1.

[6] În așezarea prefeudală de la Davideni am efectuat săpături sistematice în anii 1970—1972. În campania din 1970, în stratul prefeudal de cultură, aparținînd secolelor VI—VII, s-a descoperit fibula romano-bizantină, de care ne ocupăm. Materialele rezultate în urma săpăturilor de la Davideni sînt în marea lor majoritate inedite.

[7] Mioara Zgîbea, CercetArhBuc, 1, 1963, p. 379, pl. 2/1,2.

[8] G. Gomolka, EthnArchZ, 4, 1970, p. 602—603, fig. 23.

[9] În așezarea prefeudală de la Curtea Domnească-Bacău s-au efectuat săpături în anii 1970—1972. Pentru materialul descoperit în campania din 1970 cf: I. Mitrea și Al. Artimon, Carpica, 4, 1971, p. 225 și urm. Materialele din campaniile de cercetare ale anilor 1971 și 1972 sînt inedite.

[10] Dan Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 108, fig. 6/1—2.

[11] D. Tudor, *op. cit.*, p. 123, fig. 34/8—12.

[12] I. Barnea și B. Mitrea, Materiale, 5, p. 470, fig. 10/7.

[13] Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa și B. Mitrea, Materiale, 7, p. 593, fig. 4/5.

[14] Em. Condurachi și colaboratorii, Materiale, 4, p. 19—21, fig. 7 (a, b).

mănătoare se cunosc şi pe teritoriul U.R.S.S., la Ripnev II [15] şi Hanska [16]. Acest tip de fibulă a avut o mare circulaţie în Peninsula Balcanică, în special în secolul al VI-lea [17]. Pe baza analogiilor menţionate şi a contextului în care a fost descoperită, atribuim fibula romano-bizantină de la Bacău secolului al VI-lea, cu posibilitatea de restrîngere a acestui cadru cronologic numai la a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n.

Fibulele romano-bizantine de la Moldoveni, Davideni şi Bacău, pot fi puse pe seama populaţiei locale, dacă avem în vedere ipoteza că aceste tipuri de fibule erau purtate cu predilecţie de către o populaţie romanică [18]. Spre o asemenea concluzie ne duce şi ansamblul materialelor arheologice descoperite prin săpăturile de la Davideni şi Bacău, care în marea lor majoritate aparţin unei populaţii locale. Această populaţie se dovedeşte a fi avut şi în secolele VI—VII legături cu populaţia daco-romană din celelalte regiuni nord-dunărene, cît şi cu lumea romano-bizantină.

QUELQUES FIBULES ROMANO-BYZANTINES DÉCOUVERTES EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Ces dernières années on a découvert sur le territoire de la Moldavie trois fibules romano-byzantines ; l'une a été découverte accidentellement à Moldoveni-Neamţ et les deux autres au cours des fouilles archéologiques effectuées à Davideni-Neamţ et à Bacău (La Cour Princière).

Sur la base des analogies connues de l'aire de la civilisation romano-byzantine, la fibule de Moldoveni (fig. 1/1) est attribuée à l'époque limitée commençant du milieu du Ve siècle jusqu'au milieu du VIe siècle n.è. ; celle de Davideni (fig. 1/2) est attribuée aux VIe — VIIe siècles de n.è., tandis que la fibule de Bacău (fig. 1/3) date du VI-e siècle de n.è.

Les trois fibules peuvent appartenir à la population autochtone de Moldavie, population qui aurait eu au cours des VIe — VIIe siècles de puissantes relations avec la population daco-romaine des autres régions nord-danubiennes, de même qu'avec le monde romano-byzantin.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Fibules romano-byzantines découvertes en Moldavie : 1 Moldoveni ; 2 Davideni ; 3 Bacău.

---

[15] V.D. Baran, MIA, 116, p. 221, fig. 6/19.

[16] Pentru Hanska, informaţii de la Dan Teodor, care ne-a pus la dispoziţie şi un desen al fibulei respective.

[17] Chr. Pescheck, *op. cit.*, p. 258, fig. 3/1 ; p. 260, fig. 3/2 ; p. 261, fig. 3/3 şi p. 262, fig. 4/2 ; D. Mano-Zisi, Starinar, 5—6, 1954—1955, 1956, p. 176, fig. 36/5,6 ; idem, Starinar, 7—8, 1956—1957, 1958, p. 311 şi urm. ; fig. 36 ; D.P. Dimitrov, M. Cicikova şi B. Sultov, Izvestija Sofia, 27, 1964, p. 230—231, fig. 16/1—2 ; G. Gomolka, Klio, 48, 1967, p. 315 şi urm., fig. 19.

[18] A. Petre, SCIV, 17, 1966, 2, p. 271—272.

MORMINTE DIN PERIOADA PREFEUDALĂ DESCOPERITE LA CHIRNOGI (JUD. ILFOV)

DE

DONE ŞERBĂNESCU

În colecţiile Muzeului de arheologie din oraşul Olteniţa se găsesc cîteva materiale ce datează din perioada de trecere la feudalism, descoperite cu cîţiva ani în urmă. Ele provin de pe teritoriul comunei Chirnogi şi au fost descoperite în anii 1961 şi 1968, cu ocazia lucrărilor pentru scoaterea pietrişului dintr-o carieră situată pe panta terasei înalte a Dunării, între comunele Căscioarele şi Chirnogi, la 500 m est de cişmeaua numită Fîntîna Mare [1]. Parte din ele au fost scoase la lumină în urma unor sondaje efectuate de Muzeul din Olteniţa.

În anul 1961, cu prilejul deschiderii carierei amintite, au fost distruse, după spusele localnicilor, şase sau şapte morminte care ar fi avut în inventar brăţări de bronz, mărgele (unele cu ,,ochi''), inele de argint, vase etc. Precizăm că nu s-a putut recupera nici un obiect de la descoperitori. Penru a salva de la distrugere alte morminte care se aflau în perimetrul carierei, muzeograful Barbu Ionescu de la Muzeul din Olteniţa a făcut unele sondaje ale căror rezultate au rămas inedite. Dintr-o scurtă însemnare referitoare la aceste săpături [2] şi din informaţiile ce ni le-a dat cel ce le-a efectuat rezultă că au fost descoperite cinci morminte cu inventar. Materialul arheologic recoltat cu acel prilej şi observaţiile făcute atunci sînt prezentate mai jos.

Adîncimea la care au fost descoperite scheletele variază între 0,80 m şi 1,80 m. Scheletele erau aşezate în poziţie întinsă pe spate cu braţele de-a lungul corpului, capul fiind orientat spre vest, cu mici devieri, determinate probabil de anotimpul înhumării. Trei din cele cinci înmormîntări erau morminte de copii ($M._2$, $M._4$ şi $M._5$). Inventarul mormintelor descoperite se compune dintr-un cuţit de fier, un tub de os pentru ace, mărgele de sticlă, cercei de argint şi de bronz şi vase din lut ars.

[1] Punctul este menţionat de Eugen Comşa, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 390, nr. 62.

[2] Vezi raportul nr. 29 din 1 iunie 1961 *Şantierul Chirnogi*, în Arhiva Muzeului de arheologie din oraşul Olteniţa.

S C I V, tomul 24, nr. 4, Bucureşti, 1973, p. 667—670

Cuţitul de fier a fost descoperit în M_2 în dreptul falangelor mîinii stîngi şi îşi găseşte analogii în necropolele contemporane din Muntenia (pl. 1/3).

În $M._3$ a fost descoperit un tub de os pentru ace, în dreptul falangelor mîinii stîngi, confecţionat din os de pasăre, neornamentat, păstrat în stare fragmentară.

Mărgelele, lucrate din sticlă, de forme, mărimi şi culori diferite, unele cu ,,ochi'', altele fiind îngemănate cîte două, trei, patru, s-au găsit în $M._3$, $M._4$ şi $M._5$, în jurul gîtului scheletelor. Pentru păstrarea lor la muzeu, mărgelele descoperite în anul 1961 au fost adunate într-un şirag (pl. 1/1).

În mormîntul nr. 3 au fost descoperiţi doi cercei; celelalte exemplare nu pot fi atribuite sigur vreunui mormînt din cauza însemnărilor lacunare făcute cu acel prilej. Cerceii rămaşi întregi, în număr de trei, sînt confecţionaţi din argint, au formă ovală şi sînt împodobiţi cu trei-patru bobiţe sferice dispuse în ciorchine în partea de jos a tijei, iar lateral pe tijă se află cîte un manşon (pl. 1/2).

În mormintele numerotate $M._1$ şi $M._2$, la picioarele scheletelor, a fost descoperit cîte un vas de lut (fig. 1). Vasul din M_1 (pl. 1/5) este o oală-borcan de mici dimensiuni, cu buza spartă din vechime; are înălţimea de 10,7 cm şi diametrul maxim de 9,5 cm. Este modelat din lut, la roată, cu foarte puţine impurităţi, de culoare neagră, din cauza arderii incomplete. Vasul este ornamentat cu incizii dese, care coboară pînă aproape de fundul vasului, executate cu un pieptene cu cinci dinţi peste care s-au trasat, cu acelaşi instrument, registre de linii în val [3].

Vasul din $M._2$ (pl. 1/4) este tot o oală borcan, cu înălţimea de 11,2 cm, iar diametrul maxim de 12,2 cm; modelat la roată, din pastă aspră la pipăit, avînd ca ingredient pietricele şi nisip, de culoare maronie cu pete negricioase din cauza arderii neuniforme. Buza vasului este răsfrîntă scurt orizontal. Decorul este format din incizii care acoperă două treimi din corpul vasului, iar la limita dintre umăr şi gît vasul este ornamentat cu un val trasat cu un vîrf ascuţit [4].

În $M._3$ şi $M._5$ în dreptul craniului şi pe torace au fost găsite coji de ouă, rămăşiţe de la ofrande.

În anul 1968, reluîndu-se lucrările de exploatare a pietrişului în carieră, au fost distruse alte morminte, iar o parte din inventarul lor a ajuns la Muzeul din Olteniţa. După informaţiile culese la faţa locului reiese că au fost distruse două morminte cu schelete aşezate pe spate, orientate cu capul spre vest, avînd în dreptul picioarelor cîte un borcan, vase care s-au spart în momentul descoperirii. Inventarul recuperat din aceste morminte se compune din 108 mărgele de sticlă (pl. 2/1), doi bumbi şi fragmente de cercei, din bronz, şi un tub de os pentru ace.

Mărgelele de sticlă sînt asemănătoare cu cele descoperite în anul 1961.

Bumbii de bronz (pl. 2/1), de formă sferică, sînt confecţionaţi din tablă subţire şi îşi găsesc analogii şi în necropola de la Obîrşia Nouă (jud. Olt).

---

[3] Inv. nr. 4.492 Muzeul Olteniţa.
[4] Inv. nr. 191 Muzeul Olteniţa.

Cerceii, recuperaţi în stare fragmentară, erau confecţionaţi din sîrmă de bronz, fără ornamente.

Tubul pentru ace lucrat din os, lung de 8,4 cm, acum rupt la capete, este ornamentat cu incizii circulare (pl. 2/2).

Din datele pe care le avem rezultă că în anii 1961 şi 1968 au fost descoperite, cu prilejul lucrărilor din carieră şi prin sondajul efectuat, 14 morminte de înhumaţie cu inventar. Este posibil să fi existat şi morminte de incineraţie în acest loc, deoarece biritualismul caracterizează multe din necropolele contemporane. În momentul de faţă, cînd terenul din jurul carierei este plantat cu viţă de vie şi nu este posibilă o intervenţie arheologică, nu se poate şti dacă întreaga necropolă a fost sau nu distrusă de carieră.

Observaţiile pe care le avem asupra ritului şi ritualului de înmormîntare şi studierea inventarului descoperit în morminte permit o încadrare cronologică destul de precisă a necropolei descoperite la Chirnogi. Cele mai apropiate analogii pentru descoperirile de la Chirnogi le găsim, în zona dintre Carpaţi şi Dunăre, în necropolele de la Izvoru [5], Frăteşti [6], Sultana [7] şi Obîrşia Nouă [8] datate în secolele VIII—IX e.n., aparţinînd fazei timpurii a culturii Dridu [9].

Avînd în vedere materialul arheologic, caracterul descoperirilor şi contextul [10] considerăm că necropola de la Chirnogi a fost folosită la sfîrşitul secolului al VIII-lea şi în prima jumătate a secolului al IX-lea.

TOMBES D'ÉPOQUE PRÉ-FÉODALE DÉCOUVERTES À CHIRNOGI (DÉP. D'ILFOV)

RÉSUMÉ

Dans l'espace compris entre les localités Căscioarele et Chirnogi, du département d'Ilfov, les travaux effectués dans une carrière de cailloutis en 1961 et 1968 on a détruit plusieurs tombes à inhumation. Quelques sondages archéologiques pratiqués en 1961 sont restés inédits. Les observations notées au cours des fouilles au sujet du rite et du rituel d'enterrement, ainsi que l'étude du mobilier funéraire ont permis la datation

---

[5] Bucur Mitrea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 443—461; Bucur Mitrea, C. Preda, M. Chiţescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, Materiale, 9, 1970, p. 329—335.

[6] Suzana Dolinescu-Ferche şi Mihai Ionescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 419—430.

[7] Bucur Mitrea, Materiale, 8, 1962, p. 667—675; Dorin Popescu, SCIV, 20, 1968, 3, p. 293; Vladimir Dumitrescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi*, Bucureşti, 1968, p. 87.

[8] Octavian Toropu şi Onoriu Stoica, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 178 şi urm.

[9] A. Oţetea, I. Popescu-Puţuri, I. Nestor, M. Berza, V. Maciu, *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 108; Octavian Toropu şi Onoriu Stoica, *op. cit.*, p. 188; Radu Harholu, Pontica, 5, 1972, p. 575.

[10] La aproximativ 1 km vest de necropolă a fost descoperită în anul 1957 ceramică din perioada feudală timpurie provenind dintr-o aşezare, cf. Bucur Mitrea, SCIV, 11, 1960, 2, p. 435—439; Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 590, nr. 58, 59, 61, 63 şi 64.

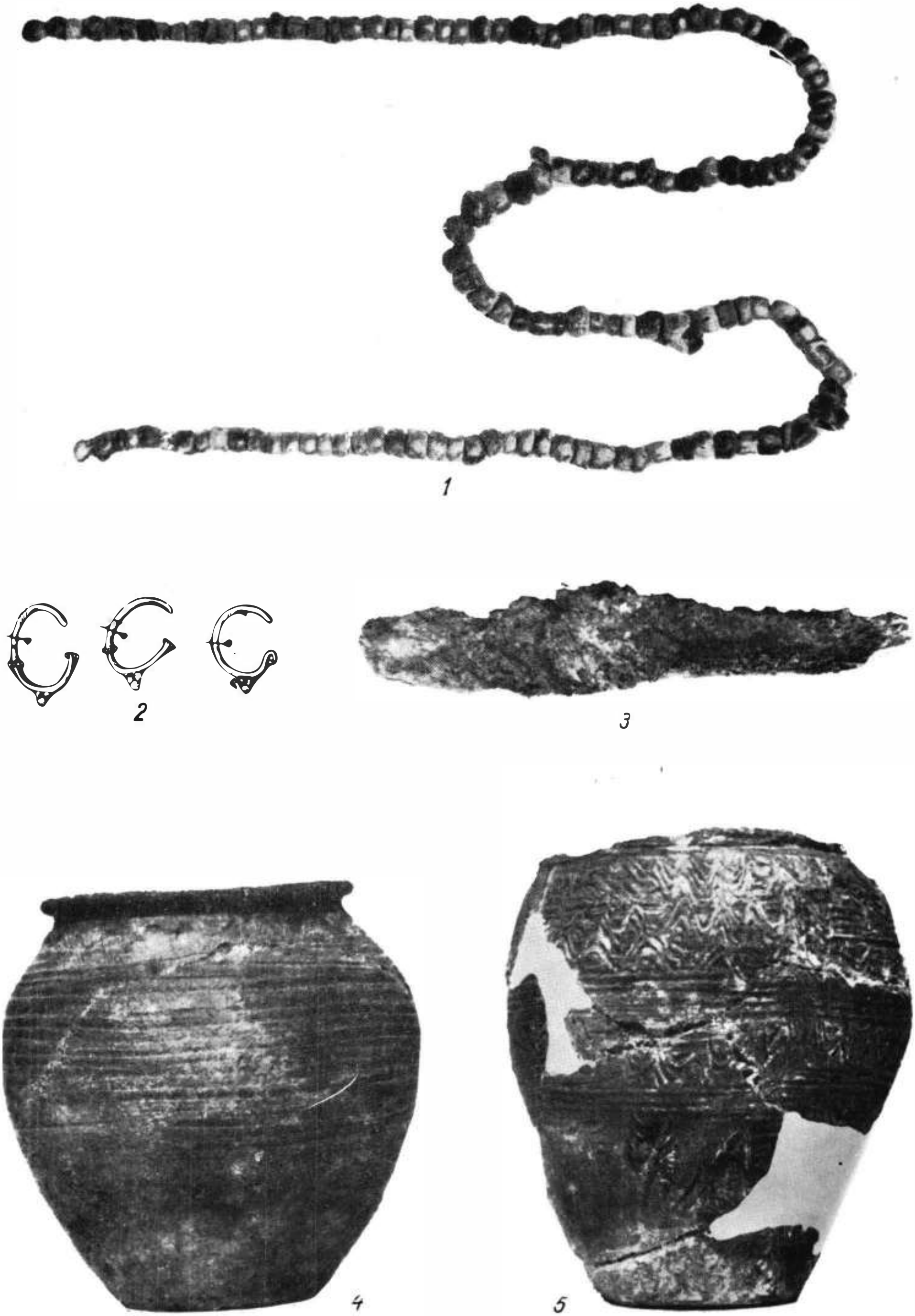
de la nécropole du VIIIe siècle et de la première moitié du IXe siècle, avec d'étroites analogies avec les nécropoles contemporaines découvertes au sud des Carpates à Izvorul, Sultana, Frăteşti, et Obîrşia Nouă.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le squelette de la tombe M. 2 de Chirnogi.

Pl. 1. Chirnogi. 1 perles de verre découvertes dans les tombes ; 2 boucles d'oreille en argent ; 3 couteau en fer ; 4 vase trouvé dans la tombe M_2 ; 5 vase découvert dans la tombe M_1.

Pl. 2. Chirnogi. 1 perles de verre découvertes dans les tombes ; 2 étui pour les aiguilles.

Pl. 1. Chirnogi. 1 mărgele de sticlă descoperite în morminte ; 2 cercei de argint ; 3 cuțit de fier ; 4 vas descoperit în M_2 ; 5 vas descoperit în M_1.

Fig. 1. Scheletul din M_2 de la Chirnogi.

1

2

Pl. 2. Chirnogi. 1 mărgele de sticlă descoperite în morminte; 2 tub de os pentru ace.

O SOBĂ CU CAHLE-OALĂ DIN SECOLUL XIV LA CUHEA—MARAMUREŞ

DE

RADU POPA

Încheind cu cîţiva ani în urmă săpăturile arheologice din reşedinţa bogdăneştilor de la Cuhea (azi Bogdan Vodă, jud. Maramureş) şi publicînd rezultatele cercetărilor [1], nu am putut preciza modul de încălzire al locuinţei aflate în mijlocul incintei fortificate din punctul „Grădina lui Cîrlig" de pe terasa înaltă a Izei. Pornind de la lipsa, pe podeaua dezvelită, a oricăror urme de vatră sau sobă, ca şi de la descoperirea urmelor unui sistem de armături din lemn, cu tălpi şi stîlpi îngropaţi în pămînt, am afirmat că această podea a aparţinut unei pivniţe-depozit şi că încăperile de locuit se aflau la nivelul superior [2].

Între timp, cercetările asupra unor reşedinţe feudale din secolele XIII—XIV şi, mai ales, luarea în discuţie a turnurilor-locuinţă, ne-au dus la concluzia că cea mai plauzibilă reconstituire a locuinţei din reşedinţa întărită a bogdăneştilor este aceea a unui turn-locuinţă cu utilizare permanentă. El cuprindea unul sau două nivele, construite din lemn cu lipitură groasă de pămînt, deasupra pivniţei-depozit aflate la nivelul solului şi delimitate printr-o temelie de piatră legată cu pămînt [3]. O asemenea interpretare este sprijinită, prin altele, de dimensiunile locuinţei, laturile de 9 şi 12 m corespunzînd perfect celor ale cunoscutului turn-locuinţă ridicat la Cîlnic pe la 1260—1270 de o familie de greavi saşi [4]. De asemenea, grosimea mare, de circa 1 m, a temeliilor locuinţei bogdăneştilor, ca şi existenţa acelui sistem de sprijinire interioară din lemn, justifică reconstituirea unei înălţimi apreciabile a construcţiei.

---

[1] Radu Popa — Mircea Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966, p. 8—32. Am revenit cu precizări asupra datării : R. Popa, RRH, 5, 1966, 5, p. 770—772 şi 774 precum şi monografia *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 236.

[2] R. Popa — M. Zdroba, *op. cit.*, p. 13.

[3] R. Popa, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 260 cu nota 62 şi passim.

[4] Radu Heitel, *Cetatea din Cîlnic*, Bucureşti, 1968.

SCIV, tomul 24, nr. 4, Bucureşti, 1973, p. 671—679

Ţinînd seama de caracterul locuinţei, de clima Maramureşului şi de natura inflamabilă a pereţilor construcţiei, trebuia dat totuşi un răspuns la problema încălzirii încăperilor, printr-un spaţiu de foc bine izolat. Reexaminarea materialelor recoltate în săpătură ne ajută să dăm acest răspuns.

Printre bucăţile mari, incendiate, de lipitură de pămînt, purtînd în unele cazuri amprentele bîrnelor pe care a fost aplicată, prăbuşite într-un strat gros pe podeaua pivniţei-depozit cu prilejul distrugerii reşedinţei bogdăneştilor, se găsesc cîteva fragmente cu aspect particular. Spre deosebire de marea majoritate a fragmentelor care poartă urmele amestecului cu paie, cele la care ne referim provin de la o lipitură groasă făcută din lut curat. Dar, ceea ce este mai important, amprentele circulare de pe aceste fragmente sînt marcate prin sănţuiri transversale regulate, amprentele rezultînd deci din imprimarea în lut a unor corpuri cilindrice cu pereţii ondulaţi sau canelaţi. Nu poate fi vorba, aşadar, de amprentele unor bîrne de lemn. Dealtfel, pe unul din aceste fragmente de lut ars, s-au păstrat trei asemenea amprente, dispuse într-un plan triunghiular, cu distanţele dintre goluri de 0,02—0,025 m (fig. 1a).

Concluzia, mai greu de formulat la data săpăturii, datorită poate unor prejudecăţi asupra nivelului de dezvoltare şi de civilizaţie a societăţii româneşti din prima jumătate a secolului al XIV-lea dar datorită şi lipsei din ţară a unor analogii pentru o epocă atît de timpurie, a ajuns acum să se impună de la sine. Această concluzie a fost uşurată şi prin descoperirea recentă, la Rîmnicu Vîlcea, a unor fragmente asemănătoare de lipitură de lut, avînd încă prinse pe ele cahle în formă de oală, provenind de la soba unei case de tîrgoveţ din prima jumătate a secolului al XV-lea [5]. În locuinţa din reşedinţa întărită a bogdăneştilor exista, la mijlocul secolului al XIV-lea, atunci cînd s-a produs distrugerea ei prin incendiu [6], o sobă construită din cahle-oală.

Identificarea cahlelor propriu-zise, în materialul ceramic recoltat dintre resturile locuinţei, întîmpină anumite dificultăţi. Ceramica fiind foarte fragmentară iar formele cahlelor-oală, din această fază de început a evoluţiei sobei medievale de cahle, fiind destul de apropiate de acelea ale oalelor obişnuite, deosebirile funcţionale nu sînt totdeauna certe. Se adaugă şi împrejurarea că incendiul, care a pus capăt locuinţei amintite, a produs puternica ardere secundară a materialului ceramic, uneori pînă la deformare, împiedicînd deci identificarea fragmentelor cu urme de folosire în pereţii sobei.

---

[5] Descoperirea aparţine colegei Elena Busuioc, fiind comunicată la sesiunea anuală de rapoarte a Institutului de arheologie din februarie 1971 şi apoi la sesiunea D.M.I. din ianuarie 1973 (*O casă de orăşean din prima jumătate a secolului al XV-lea la Rîmnicu Vîlcea* : sub tipar în volumul de comunicări). Mulţumim autoarei pentru discuţiile asupra materialelor, pe care ni le-a arătat.

[6] Pentru data distrugerii reşedinţei bogdăneştilor, în afară de argumentele expuse în locurile citate la nota 1, putem folosi şi catarama hexagonală din aramă cu vîrfurile în formă de floare de crin, găsită printre resturile incendiului (R. Popa — M. Zdroba, *op. cit.*, p. 25, fig. 16 c) care îşi găseşte analogii printre piesele de acest gen descoperite în morminte din Ungaria, datînd din secolul XIV; cf. Szabó Kálmán, *Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene*, Budapesta, 1938, p. 49, cu fig. 204, 207 şi 208.

Ţinînd seama totuşi de analogiile din literatura de specialitate şi de amprentele de pe bucăţile de lut provenite din pereţii sobei, credem că acesteia din urmă i-au aparţinut următoarele piese sau tipuri ceramice:

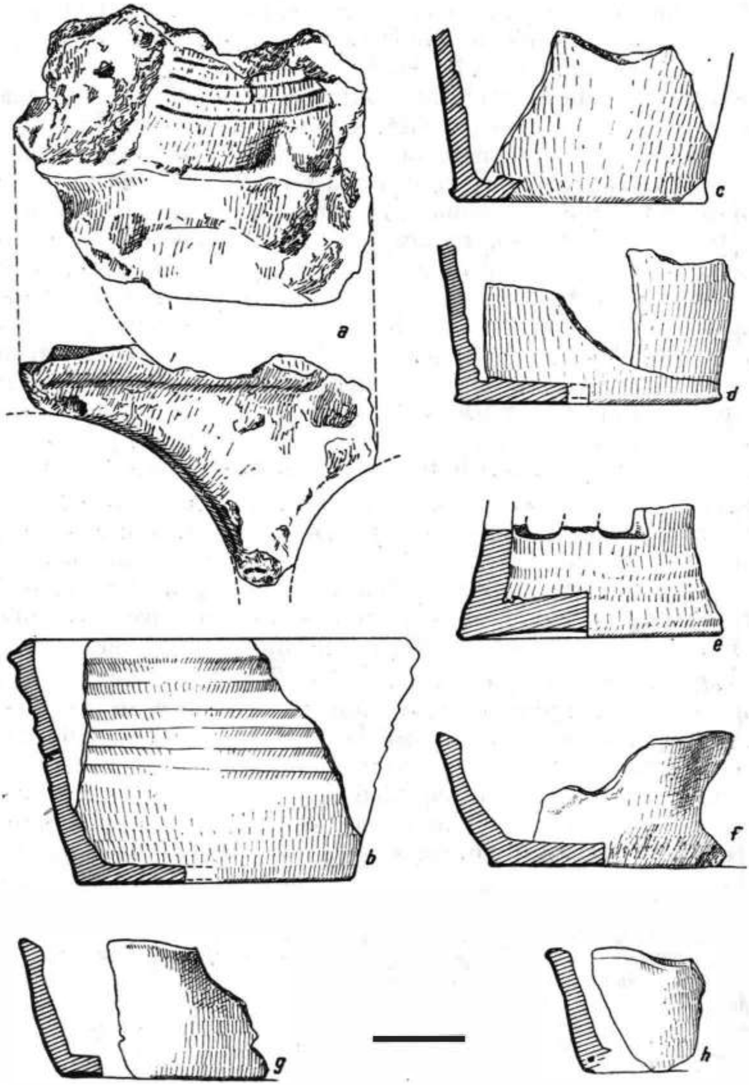

Fig. 1. Cuhea. a fragment de lipitură cu amprente de cahle; b—d cahle scunde tronconice; e fund de cahlă (?) cu deschideri laterale; f—h fragmente de cahle (?) scunde cu gura lobată.

a. Fragmente de la oale mici, tronconice, cu gura mai largă decît fundul, modelate la roata rapidă şi arse la roşu. Pereţii şi fundul au grosimea de 0,5 cm. Una dintre aceste oale se întregeşte parţial, avînd dia-

metrul fundului de 9,5 cm, cel al gurii de circa 12 cm, iar înălţimea de 8 cm. Pereţii au în interior „coaste'' superficiale iar în exterior, cam de la jumătatea înălţimii în sus, caneluri foarte largi. Buza este uşor îngroşată şi teşită oblic spre exterior (fig. 1b—d). Interpretate la data descoperirii ca fiind „castronaşe'' folosite poate ca pahare [7], aceste piese trebuie acum incluse, fără nici o rezervă, în categoria cahlelor-oale. Există în acest sens analogii în materialele descoperite în Ungaria, unde piese identice au fost datate în secolul al XIV-lea [8].

b. Fragmente de la trei sau patru oale de dimensiuni mai mari, lucrate la roata cu învîrtire rapidă, dintr-o pastă omogenă, nisipoasă, şi arse la roşu sau la cenuşiu-gălbui. Judecînd după fragmentele găsite, diametrul maxim al acestor oale depăşea 12 cm, înălţimea lor era de 20—25 cm iar forma tronconică, cu gura mai lată şi fundul drept (fig. 2 a—e). Relativ subţiri, de numai 0,3—0,5 cm, pereţii sînt prevăzuţi cu coaste regulate atît în interior cît şi în exterior pe aproape întreaga înălţime, pînă sub buză. Aceasta din urmă este puţin îngroşată şi teşită spre interior [9]. Pe două fragmente de buze şi pe interiorul pereţilor altor cîteva fragmente din acest tip de cahlă-oală, se păstrează un strat de smalţ verzui. Interpretarea lor drept cahle-oală ar fi foarte grea dacă nu ar exista analogii în literatura de specialitate [10] şi, mai ales, dacă ondulaţiile („coastele'') lor exterioare nu s-ar potrivi perfect în amprentele cu şănţuiri transversale de pe bucăţile de lut ars despre care a fost deja vorba.

c. Fragment din fundul, lărgit la bază, al unei oale (?) lucrate la roată, din pastă omogenă, arsă la roşu. Diametrul fundului este de 9 cm iar grosimea pereţilor de 1 cm. La înălţimea de 3,2 cm, acolo unde s-a şi spart oala, pereţii ei aveau două sau mai multe deschideri laterale în forma unor fante (fig. 1e). Evident că oala nu putea folosi drept recipient, utilizarea ei în alt scop, eventual ca sfeşnic, nefiind totuşi exclusă [11].

d. Fragment dintr-o piesă ceramică masivă, realizată iniţial la roată şi apoi îngroşată prin aplicarea unei cămăşi exterioare de lut. Pasta arsă la roşu. Pereţii sînt groşi de 2 cm, fiind străbătuţi de mai multe orificii circulare cu diametrul de 1,7 cm. Pe fragment s-au păstrat trei asemenea orificii, orientate diferit, ceea ce pledează pentru reconstituirea piesei, din care acesta a făcut parte, în forma unei semisfere sau a unei calote (fig. 2g). Pe faţa exterioară piesa a fost, cel puţin parţial, acoperită cu

---

[7] R. Popa — M. Zdroba, *op. cit.*, p. 31 şi fig. 21/44.

[8] Holl I., *Középkori kályhacsempék Magyarországon*, I, BudRég, 18, 1958, p. 213, fig. 3/1; idem, *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*, Budapesta, p. 26, fig. 28, ultimele arse reducător. Sîntem datori să renunţăm, cu acest prilej, la rezervele pe care le-am formulat asupra interpretării acestor piese drept oale-cahlă; cf. recenzia noastră în SCIA, 15, 1968, 2, p. 258.

[9] R. Popa — M. Zdroba, *op. cit.*, fig. 21/45—47.

[10] K. Szabó, *op. cit.*, p. 92, fig. 423—432 a; I. Méri, *Figurenverzierte Ofenkachlen Volkstümlichen Charakters aus dem mittelalterlichen Ungarns*, ActaArch Hung, 12, 1960, p. 360, pl. 109/7, cu fundul mult îngustat, în formă de potir. Buza este identică cu aceea a cahlei-oală publicată de Holl I, *Mittelalterliche Funde*, fig. 28.

[11] Nu cunoaştem deocamdată analogii pentru un eventual tip de cahlă-oală din secolul XIV cu deschideri-fante în partea inferioară. Asemenea piese apar în secolul XV şi le-am întîlnit la Suceava (săpăturile autorului) după cum sînt cunoscute şi în Transilvania (I. Méri, *op. cit.*, p. 358 şi pl. 111/2), deschiderile avînd însă un caracter decorativ iar nu unul funcţional pentru o fixare mai bună, cum pare a fi cazul la piesa noastră.

smalţ verde. În lipsa analogiilor şi datorită dimensiunilor reduse ale fragmentului, apartenenţa piesei la o sobă de cahle-oală rămîne ipotetică [12].

e. Trei margini de la vase scunde, lucrate la roată, cu pereţii groşi de 0,8 cm şi cu gura lobată. La două dintre fragmente profilul s-a păstrat

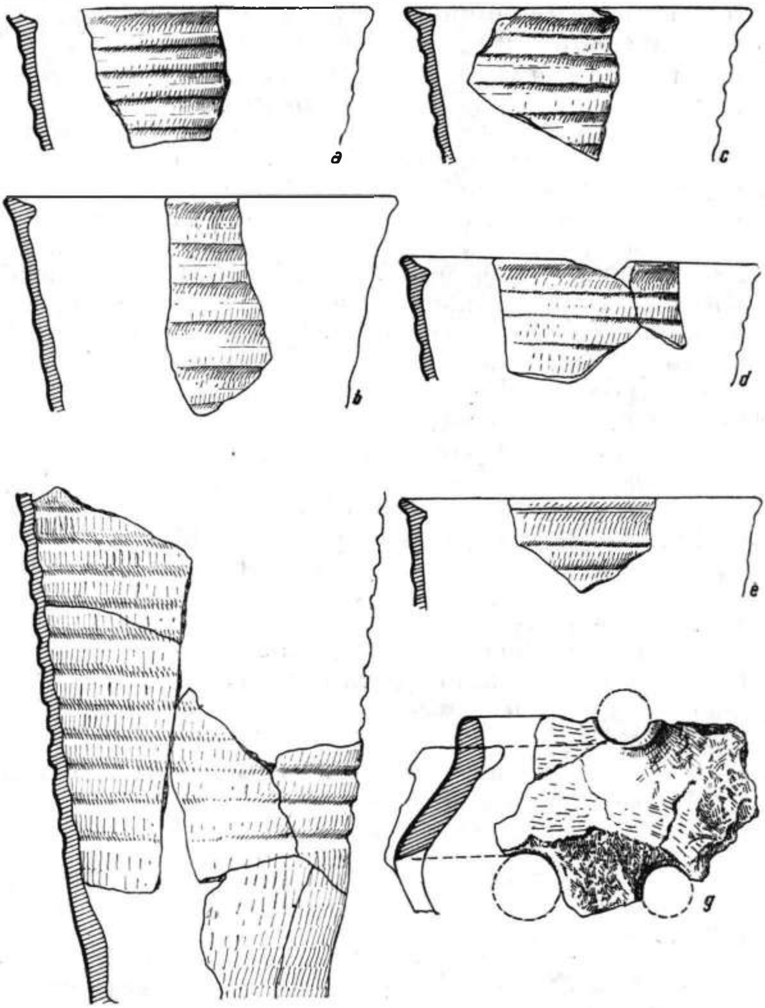

Fig. 2. Cuhea. a—f fragmente de cahle înalte tronconice; g fragment de cahlă (?) cu orificii circulare.

[12] Dacă fragmentul provine de la o cahlă, atunci aceasta a fost de o formă mai complicată, derivată din tipul convex (închis spre exterior) atestat în Ungaria în secolul al XIV-lea; cf. I. Holl, *Középkori kályhacsempek*, p. 213—214. În mediul oraşelor din Ungaria, smalţul verde, aşternut direct pe pasta arsă, apare încă de la sfîrşitul secolului XIII, pe ceramică importată din Austria; I. Holl, *Mittelalterliche Funde*, p. 17.

pînă la fund, astfel încît ştim că au avut înălţimea de 4,5 cm. Datorită dimensiunilor mici ale fragmentelor, pe care nu se păstrează decît pornirea cîte unui lob (fig. 1f-h), am socotit că este vorba de opaiţe [13] şi că lobarea gurii s-ar datora ciocului de opaiţ, cu atît mai mult cu cît asemenea tipuri de opaiţe sînt cunoscute în secolul al XIV-lea [14]. Ţinînd seama, totuşi, că am găsit fragmente de la trei vase asemănătoare, nu putem exclude posibilitatea ca ele să reprezinte un tip de cahle-oală, cu gura cvadrilobată sau rectangulară, care să-şi fi găsit locul undeva în corpul sobei.

Reconstituirea sobei sau a sobelor [15] din care au făcut parte materialele prezentate nu poate depăşi stadiul ipotezelor. După cum se ştie, soba de cahle a evoluat de la soba simplă ţărănească, construită din piatră sau din lut deasupra unui soclu, încălzită din exteriorul casei, aşa cum se mai pot vedea şi astăzi exemplare în zonele muntoase din centrul Europei şi chiar în Maramureş [16]. Prima modificare, în direcţia care va duce spre ceea ce înţelegem în mod obişnuit sub termenul de sobă din cahle, a constat din introducerea, în grosimea peretelui de lut, a unor oale menite să radieze şi să dirijeze căldura. Desigur că foarte de timpuriu, poate chiar de la început, aceste oale folosite drept cahle primitive au avut şi un rol decorativ [17]. Caracterul decorativ al sobelor, datorat iniţial modului de dispunere al oalelor-cahle, s-a accentuat prin realizarea unor cahle tot mai complicate şi mai ornamentate.

Cele mai vechi exemple cunoscute de asemenea sobe din cahle-oală datează de la începutul secolului al XIV-lea şi au ajuns pînă la noi în special datorită unor izvoare iconografice. Este de presupus că încă de la sfîrşitul secolului XIII, asemenea sobe existau în Elveţia sau în Austria. Reconstituirile propuse pentru primele sobe cu cahle-oală sînt foarte diverse, întemeindu-se în special pe material etnografic relativ recent şi, doar în parte, pe reprezentările schematice din izvoarele iconografice (fig. 3). Pe parcursul secolului al XIV-lea, forma cahlelor şi a sobelor s-a diversificat în mod apreciabil, în a doua jumătate a veacului folosindu-se deja, în palatele regale şi în marile centre eclesiastice din Ungaria, cahle cu decor figurativ [18].

În ţara noastră nu au fost semnalate încă, după cîte ştim, cahle sau cahle-oală din secolul al XIV-lea şi cu atît mai puţin din prima jumă-

---

[13] R. Popa — M. Zdroba, *op. cit.*, p. 25 şi fig. 19/34.

[14] I. Holl, *Mittelalterliche Funde*, p. 20—21, fig. 24/2. Asemenea opaiţe circulare scunde, prevăzute cu un cioc, ne sînt cunoscute şi la Dunărea de Jos în secolele XIII—XIV.

[15] Vorbim despre sobe, la plural, deoarece prezenţa mai multor tipuri de cahle-oală, ca şi probabilitatea existenţei mai multor încăperi (o sală mare de 10/7 m la primul nivel şi două camere la al doilea nivel?) ne îndeamnă să postulăm prezenţa, în momentul incendiului, a cel puţin două sobe.

[16] Resturile pe care le-am găsit în săpăturile din Maramureş, pe podeaua unor case din secolele XIII—XIV, sînt deocamdată prea puţin concludente, pentru a afirma că de la soba (sau vatra închisă, înconjurată printr-o construcţie din pietre şi lut) casei ţărăneşti maramureşene, contemporane reşedinţei bogdăneştilor, a putut porni, prin adăugarea cahlelor-oală, evoluţia înspre soba de cahle.

[17] Pentru începuturile sobei de cahle, vezi Rosemarie Franz, *Der Kachelofen*, Graz, 1969, p. 14—23.

[18] I. Holl, *Középkori kályhacsempék*, p. 215 şi urm.

tate a acestuia [19]. Faptul ar putea să se datoreze stadiului mai puţin avansat al cercetărilor de arheologie medievală din Transilvania sau, poate, dificultăţii de a distinge, la investigarea unor straturi bine datate, fragmentele de cahle-oală de cele provenind de la oale comune, atunci cînd desco-

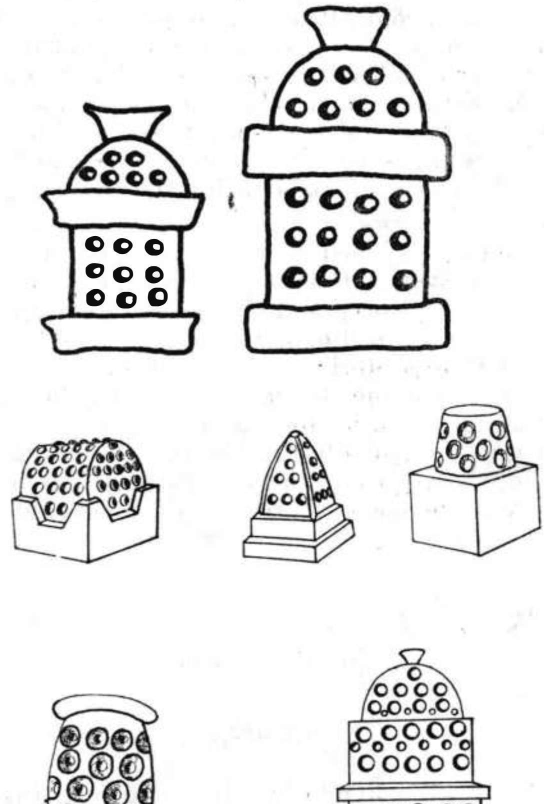

Fig. 3. Reconstituiri de sobe din cahle-oală (după I. Holl şi R. Franz).

[19] Soba de la Rîmnicu Vîlcea mai sus amintită a putut să fie construită cel mai devreme la începutul secolului al XV-lea, deoarece nu credem că perioada de folosire a unei asemenea sobe să fi depăşit două-trei decenii. Recent au fost semnalate şi publicate cahle-oală într-o reşedinţă feudală de la Suslăneşti (Dinu V. Rosetti, BMI, 41, 1972, 2, p. 29 şi 36, fig. 8—10) care ar putea data de la cumpăna veacurilor XIV şi XV. Este totuşi de remarcat folosirea ciudată şi nefuncţională a cahlelor-oală de la Suslăneşti, cu golul umplut de pămînt şi cu gura îndreptată în jos, sugerînd refolosirea unor cahle provenite de la altă sobă sau utilizarea, în soclul unei sobe de cahle-oală, a pieselor deteriorate.

perirea lor nu este însoţită de alte indicii. Este mai mult decît probabil că cercetările viitoare, în special cele din mediul orăşenesc şi al curţilor feudale din Transilvania, să dea la iveală multe asemenea materiale.

Cît priveşte data şi filiera pe care au ajuns la Cuhea, în mediul românesc maramureşan, cahlele-oală şi soba sau sobele în care au fost ele folosite, putem aduce unele precizări, folosindu-ne de întreg ansamblul descoperit şi cercetat acolo. Biserica de piatră din Cuhea, construită în stil gotic timpuriu, datează aproximativ din anii 1330—1340, din perioada în care Bogdan era voievod al Maramureşului [20]. Caracterul apusean al planului monumentului ca şi prezenţa pietrei cioplite, cel puţin la portal şi la soclu, pledează pentru construirea monumentului de către o echipă de meşteri străini, aduşi de către voievod. Cu acest prilej şi-a putut face apariţia şi soba din cahle-oală în interiorul turnului-locuinţă al voievodului.

Adoptarea de către mediul românesc — şi ne referim, desigur, numai la vîrfurile acestui mediu social — a unei inovaţii atît de proaspete în chiar locurile ei de origine, îşi are şi o altă explicaţie. În timp ce în turnurile-locuinţă construite din piatră sau cărămidă, cum ar fi cele de la Cheresig, Suseni-Rîu de Mori sau Cîlnic, problema încălzirii încăperilor se poate rezolva prin cămine deschise, adosate zidurilor sau amenajate în grosimea zidului, în turnul-locuinţă al bogdăneştilor, construit din lemn, se cerea găsirea unei soluţii diferite. Soba din oale-cahlă satisfăcea atît nevoia încălzirii interioarelor cît şi aceea a caracterului deosebit — circumstanţiat de epocă şi de loc — al reşedinţei voievodului maramureşan.

UN POÊLE AUX CARREAUX-POTS DU XIVe SIÈCLE DE CUHEA—MARAMUREŞ

RÉSUMÉ

Quand Bogdan, le voïvode de Maramureş avant 1343, passa en Moldavie (vers 1360), sa résidence de Cuhea fut détruite par un incendie.

Une fois effectuées ses fouilles archéologiques à Cuhea en 1964—1965, l'auteur de la présente notice laissa ouverte la question de la restitution de la résidence princière et de l'habitation qui en constituait le noyau. Par la suite, il est arrivé à la conclusion que cette résidence comportait une tour-habitation, construction en bois reposant sur des fondements de pierre, dont les dimensions étaient de 9/12 m et qui se composait de un ou deux niveaux élevés au-dessus d'un rez-de-chaussée-dépôt.

Grâce à un nouvel examen des matériels retirés des décombres dus à l'incendie, l'auteur parvient à préciser le genre de chauffage utilisé pour cette habitation. De grands blocs de glaise cuite marqués d'empreintes ondulées et accompagnés de tessons de pots coniques correspondant à

[20] R. Popa, SCIV, 17, 1966, 3, p. 515—520; idem, *Ţara Maramureşului*, p. 225.

ces empreintes, témoignent de la présence d'un ou deux poêles aux carreaux faits de pots. Il s'agit des poêles de ce type les plus anciens connus en territoire roumain. Fort probablement ce système de poêles a été adopté vers les années 1330—1340, période où le voïvode avait appelé à Cuhea des artisans étrangers afin d'y bâtir une église en pierre, de style gothique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Cuhea. a fragment de glaise cuite avec des empreintes de carreaux; b—d carreaux-pots en tronc de cône; e fond de carreau (?) à ouvertures latérales; f—h fragments de carreaux (?) faits de pots bas à l'embouchure lobée.

Fig. 2. Cuhea. a—f fragments de carreaux faits de pots élancés en tronc de cône; g fragment de carreau (?) à orifices circulaires.

Fig. 3. Restitution de poêles faits de carreaux-pots (d'après I. Holl et R. Franz).

WILHELM SCHLEIERMACHER, *Cambodunum—Kempten. Eine römische Stadt im Algäu*, Bonn, Rudolf Habelt Verlag, 1972, 164 p., 1 hartă, 83 ilustrații în text, 68 planșe.

Elaborarea unor monografii privind fie un obiectiv arheologic, fie o anumită categorie de material arheologic a primit în ultimul timp o importanță deosebită în istorie, și mai ales în istoria veche. Aceste studii „de adîncime" stau la baza sintezelor și devine tot mai greu să se alcătuiască studii generale fără documentarea concretă adusă de astfel de monografii. O asemenea monografie reprezintă și cartea pe care, în cele ce urmează, dorim să o prezentăm pe scurt cercetătorilor istoriei vechi, de epocă romană, dar în același timp și tuturor celor interesați în general de cunoașterea epocii romane.

Pentru specialiștii care se ocupă cu istoria Imperiului roman numele lui W. Schleiermacher este foarte bine cunoscut. Dealtfel editura prezintă pe scurt un portret al autorului pe supracopertă. Sînt cunoscute mai ales preocupările sale în legătură cu istoria militară romană. Cartea pe care o prezentăm arată că alături de această preocupare „principală" pe autor l-au interesat și aspectele vieții „civile" romane provinciale.

Cartea are șapte părți mari precedate de un cuvînt înainte.

Partea I (p. 1—6) cuprinde o introducere și un scurt istoric al orașului și al cercetărilor. Cambodunum a fost un oraș roman așezat între Dunăre și Alpi, pe Iller, un afluent al Dunării. Primele cercetări au fost efectuate la sfîrșitul secolului trecut; ele au continuat cu mici intermitențe și continuă și în zilele noastre. Autorul prezintă rezultatele fiecărei etape de cercetare în parte.

Partea a II-a (p. 7—17) cuprinde date despre „temeliile așezării și prima perioadă după cucerirea romană" cu mai multe capitole: așezarea celtică, ocupația romană la începutul erei noastre, fondarea orașului roman, distrugerea orașului în cursul evenimentelor care au urmat morții lui Nero, reconstrucția orașului sub Domitian.

Partea a III-a (p. 18—75); este descris orașul roman cu principalele lui construcții în cea de-a doua perioadă de viață (din 69 e.n. — pînă la mijlocul secolului al III-lea). Sînt mai multe capitole: forul, sanctuarele, băile publice, ospătăriile și hotelurile, străzile și rețeaua de comunicații spre și dinspre oraș, aprovizionarea cu apă și canalizarea etc. Autorul încearcă să dateze atît epoca de construcție cît și unele faze ale ei, dar nu insistă prea mult asupra datărilor.

Partea a IV-a (p. 76—93) este intitulată „ de la materie primă la produse finite" și prezintă de fapt orașul ca centru de producție. Sînt descrise aici cele mai importante (dacă nu chiar toate) categoriile de material arheologic descoperite în cursul cercetărilor: ceramică, obiecte din piatră, vase de sticlă, unelte și instrumente din fier și bronz, piese de lemn, țesături, obiecte din piele, piese din os etc. Este o prezentare generală, dar și foarte detaliată în cadrul fiecărei categorii; materialul este prezentat descriptiv fără a se da importanță cadrului de descoperire și cronologiei.

În partea a V-a (p. 94—129) se discută „influenţa Romei asupra oraşelor din provincie". Aici autorul dezvoltă problema ca: organizarea oraşelor, cultele, probleme de drept orăşenesc privat şi comun, meşteşuguri, îmbrăcăminte şi piese accesorii.

Partea a VI-a cuprinde (p. 130—142) date în legătură cu distrugerea oraşului în anul 259, reconstruirea lui în secolul al IV-lea. Sînt următoarele capitole: descoperiri monetare, oraşul ca sediu al unui comandament militar, aşezarea romană tîrzie şi basilica creştină (?). Interesantă ni se pare aici, prin analogie, seria descoperirilor monetare prin asemănarea ei cu seria similară din unele descoperiri din Dacia.

Partea a VII-a (p. 143—147) reprezintă un capitol de concluzii. Cartea se încheie cu un indice foarte bogat (p. 148—158) cuprinzînd: autorii antici, inscripţii, nume de locuri şi persoane, o listă de prescurtări bibliografice (p. 159), o listă a ilustraţiilor în text: planuri şi schiţe (p. 160—164). La sfîrşitul lucrării sînt anexate planşele cu material arheologic.

Am prezentat această carte pentru a atrage atenţia asupra metodei moderne de publicare a unor obiective arheologice, dar mai ales pentru că arată clar cît de importantă şi de bogată în concluzii este o prezentare monografică a unui oraş roman. Sistemul poate fi bineînţeles extins şi la alte categorii de aşezări omeneşti. Concluziile ce se desprind dintr-o astfel de lucrare corespund celor mai interesante teme de care se ocupă istoria noastră veche acum: viaţa romană într-un centru provincial, asimilarea modului de viaţă, a formelor materiale de viaţă, a obiceiurilor, a tuturor accesoriilor vieţii romane. În ultimă instanţă se poate urmări pe faze avansul şi închegarea romanizării. Prezentarea unei cantităţi foarte mari de „ales" material arheologic dă, de asemenea, un preţios suport acestei idei.

Evident pot fi aduse cîteva observaţii legate mai ales de relaţia cronologică dintre construcţiile prezentate şi materialul arheologic. Dacă datarea construcţiilor, chiar mai largă fiind, reprezintă un criteriu de datare pentru materialul arheologic, utilizarea acesteia ar fi fost un cîştig deosebit. Poate că intenţia autorului nu viza acest lucru; probabil piesele prezentate aici, în general, sînt mai bine descrise şi datate în lucrările (rapoarte de săpătură) care stau la baza acestei monografii. Multe dintre piese nu au prezentat nici locul de descoperire pentru a putea lega puţin caracterul clădirii de prezenţa unor anumite piese, unelte, instrumente.

În orice caz lucrarea reprezintă un model pe care putem şi trebuie să-l luăm pentru anumite monografii, mai ales privind Dacia romană. Numai avînd cîteva astfel de monografii pe categorii de aşezări romane (oraşe, aşezări rurale, canabae, fortificaţii militare etc.) cu toată bogăţia vieţii lor materiale, spirituale şi sociale vom putea argumenta fără putinţa de tăgadă fondul puternic al romanităţii în Dacia romană şi posibilitatea romanizării.

Nicolaie Gudea

GIOVANNI GORINI, *Monete antiche a Padova*, Rotary Club Padova, 1972, 88 p. + VIII pl. color + 32 pl. alb-negru

Cartea de erudită popularizare pe care o prezentăm cititorilor noştri este compusă din două părţi: I. *Tradiţia* şi II. *Circulaţia*, ambele dense ca informaţie şi interesante din punct de vedere al conţinutului, la care se adaugă forma de prezentare clară, virtuţi care fac din această operă o lectură instructivă şi plăcută în acelaşi timp.

În prima parte autorul începe prin a deplînge pierderea ireparabilă în 1274 a unui mare tezaur de aurei romani descoperiţi la Padova. Situaţia se ameliorează repede şi în veacul al XIV-lea la Padova încep să activeze colecţionari printre care nume ilustre ca Rolando da Piazzola, Albertino Mussato, Giovanni Dondi dell'Orologio şi Lombardo della Seta.

În partea a V-a (p. 94—129) se discută „influența Romei asupra orașelor din provincie". Aici autorul dezvoltă problema ca: organizarea orașelor, cultele, probleme de drept orășenesc privat și comun, meșteșuguri, îmbrăcăminte și piese accesorii.

Partea a VI-a cuprinde (p. 130—142) date în legătură cu distrugerea orașului în anul 259, reconstruirea lui în secolul al IV-lea. Sînt următoarele capitole: descoperiri monetare, orașul ca sediu al unui comandament militar, așezarea romană tîrzie și basilica creștină (?). Interesantă ni se pare aici, prin analogie, seria descoperirilor monetare prin asemănarea ei cu seria similară din unele descoperiri din Dacia.

Partea a VII-a (p. 143—147) reprezintă un capitol de concluzii. Cartea se încheie cu un indice foarte bogat (p. 148—158) cuprinzînd: autorii antici, inscripții, nume de locuri și persoane, o listă de prescurtări bibliografice (p. 159), o listă a ilustrațiilor în text: planuri și schițe (p. 160—164). La sfîrșitul lucrării sînt anexate planșele cu material arheologic.

Am prezentat această carte pentru a atrage atenția asupra metodei moderne de publicare a unor obiective arheologice, dar mai ales pentru că arată clar cît de importantă și de bogată în concluzii este o prezentare monografică a unui oraș roman. Sistemul poate fi bineînțeles extins și la alte categorii de așezări omenești. Concluziile ce se desprind dintr-o astfel de lucrare corespund celor mai interesante teme de care se ocupă istoria noastră veche acum: viața romană într-un centru provincial, asimilarea modului de viață, a formelor materiale de viață, a obiceiurilor, a tuturor accesoriilor vieții romane. În ultimă instanță se poate urmări pe faze avansul și închegarea romanizării. Prezentarea unei cantități foarte mari de „ales" material arheologic dă, de asemenea, un prețios suport acestei idei.

Evident pot fi aduse cîteva observații legate mai ales de relația cronologică dintre construcțiile prezentate și materialul arheologic. Dacă datarea construcțiilor, chiar mai largă fiind, reprezintă un criteriu de datare pentru materialul arheologic, utilizarea acesteia ar fi fost un cîștig deosebit. Poate că intenția autorului nu viza acest lucru; probabil piesele prezentate aici, în general, sînt mai bine descrise și datate în lucrările (rapoarte de săpătură) care stau la baza acestei monografii. Multe dintre piese nu au prezentat nici locul de descoperire pentru a putea lega puțin caracterul clădirii de prezența unor anumite piese, unelte, instrumente.

În orice caz lucrarea reprezintă un model pe care putem și trebuie să-l luăm pentru anumite monografii, mai ales privind Dacia romană. Numai avînd cîteva astfel de monografii pe categorii de așezări romane (orașe, așezări rurale, canabae, fortificații militare etc.) cu toată bogăția vieții lor materiale, spirituale și sociale vom putea argumenta fără putința de tăgadă fondul puternic al romanității în Dacia romană și posibilitatea romanizării.

Nicolaie Gudea

GIOVANNI GORINI, *Monete antiche a Padova*, Rotary Club Padova, 1972, 88 p. + VIII pl. color + 32 pl. alb-negru

Cartea de erudită popularizare pe care o prezentăm cititorilor noștri este compusă din două părți: I. *Tradiția* și II. *Circulația*, ambele dense ca informație și interesante din punct de vedere al conținutului, la care se adaugă forma de prezentare clară, virtuți care fac din această operă o lectură instructivă și plăcută în același timp.

În prima parte autorul începe prin a deplînge pierderea ireparabilă în 1274 a unui mare tezaur de aurei romani descoperiți la Padova. Situația se ameliorează repede și în veacul al XIV-lea la Padova încep să activeze colecționari printre care nume ilustre ca Rolando da Piazzola, Albertino Mussato, Giovanni Dondi dell'Orologio și Lombardo della Seta.

Figura centrală rămîne însă Francesco Petrarca a cărui şedere în Padova este considerată pe drept cuvînt foarte importantă. Ca încununare a atmosferei pre-umaniste şi prezenţei active a lui Petrarca, la care se adaugă contactele strînse cu Veneţia, Francesco II Da Carrara bate la Padova în anul 1394 primele medalii comemorative, pe care apare reprezentat ca un împărat roman, poate Vitellius, din care familia pretindea că descinde.

Urmează examinarea tot atît de atentă a perioadei „cinquecento" şi „seicento", cînd cu oameni ca Leonico Tomeo, Antonio Capodivacca, Pietro Bembo, Marco Mantova Benavides, Charles Patin, Giovanni de Lazara se ajunge la epoca de aur a colecţiilor numismatice din Padova. În veacul al XVI-lea, tot acolo, îşi desfăşoară activitatea Giovanni Da Cavino, celebru medalist şi imitator al medaliilor antice. Numeroase manuscrise ale epocii păstrate la Museo Civico sînt evocate de autor.

Penru epoca modernă vom reţine din bogata trecere în revistă a autorului formarea în 1734, pe lîngă Universitate, a cabinetului de numismatică şi antichităţi precum şi a Muzeului Bottacin, în 1865. Din primul descinde dealtfel, catedra de arheologie şi numismatică care a avut ca profesori pe cunoscuţii numismaţi italieni L. Rizzoli, O. Ulrich Bansa şi E. Bernareggi.

Partea a II-a, *Circulaţia*, este tratată metodic începînd cu faza premonetară şi oprindu-se la începutul secolului al XV-lea, cînd încetează emisiunile principilor Da Carrara. Autorul are meritul de a-şi fi extins cercetările la zona împrejurimilor oraşului şi de a fi făcut nu o dată observaţii personale pertinente şi originale privind descoperiri mai de mult cunoscute. Evident nu poate fi vorba să trecem în revistă aici nici măcar descoperirile monetare cele mai importante. Ne pare totuşi util să arătăm că în capitolul consacrat monedei venete, care imită drahma massaliotă autorul defineşte numismatic şi stilistic o zonă autonomă la Patavium (cf. G. Gorini, RIN, LXIX, 1967 p. 194) şi tratează problema în context larg arheologic, epigrafic, artistic şi economico-social. Capitolul se încheie cu descoperirile de *victoriaţi* prezenţi şi în tezaure mixte alături de drahma massaliotă şi merge pînă la vremea cînd Padova devine *civitas foederata aequo iure* (mijlocul secolului al II-lea î.e.n.). Printre descoperirile de denari romani republicani, unele foarte importante, autorul se opreşte la cele precedînd de puţin sau urmînd imediat moartea lui Caesar (44 î.e.n.) dînd şi inventarul ce s-a recuperat pentru ştiinţă dintr-un tezaur inedit de circa 300 de denari, descoperit în vara anului 1969, p. 51.

Foarte bogat este capitolul consacrat descoperirilor din perioada Imperiului roman. Notăm în fugă un medalion de aur de la Augustus descoperit la Este şi în legătură cu care autorul a dat un studiu excelent (Annali, 15, 1968, p. 39—61) o decoraţie romană găsită la Montegrotto lîngă Padova şi al cărui element central numismatic este un as de la Drussus (23 e.n.) montat într-o ramă de argint, aurei şi medalioane, care deşi nu toate găsite la Padova sînt piese extrem de rare şi de mare interes de la Hadrian, Faustina I, Lucius Verus, Septimiu Sever şi Iulia Domna. Încă mai interesantă este o formă de lut ars pentru falsificat denari descoperită în săpăturile făcute la arena din Padova, singurul exemplar sigur descoperit în Italia şi care leagă zona patavină cu zona central europeană, evident pe baza şi a altor argumente. Personal, considerăm că rezultanta este un hibrid cu av. Macrinus şi rv. Septimiu Sever, care putea să fie realizat încă din vremea lui Macrinus. G. Gorini consideră că imitaţia nu s-a executat decît sub Elagabal din cauza TR.P.XVII, incompatibilă cu domnia foarte scurtă a lui Macrinus; dar neconcordanţe de acest gen nu avem impresia să-l fi putut deranja pe falsificator, chiar dacă înţelegem că pot nelinişti un bun cunoscător al istoriei şi numismaticii Imperiului roman cum este colegul nostru italian.

Socotim util să subliniem interesul deosebit pe care-l are pentru noi un mic tezaur de monede din secolul al IV-lea inedit (pl. 20) şi anticipînd asupra publicării, pe care sîntem siguri că harnicul G. Gorini nu ne va lăsa s-o aşteptăm prea mult, vom arăta că după fotografie este vorba de monede de la Constan-

tius al II-lea şi Constantius Gallus de tip CONCORDIA MILITUM şi FEL TEMP REPARATIO şi din cele întoarse pe revers, cu exerga vizibilă, şapte exemplare sînt emise la Siscia (atelier foarte bine reprezentat la Sucidava în această vreme, Gh. Poenaru Bordea, V. Barbu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 286—289), faţă de unul singur emis la Aquileia.

Încheiem prin a sublinia deosebita grijă pe care autorul a acordat-o ilustraţiei, în general foarte bine aleasă, ceea ce a permis o reproducere tipografică de calitate superioară. Dealtfel merită să adăugăm că prin felul în care este alcătuită explicaţia figurilor, cu datele tehnice complete şi bibliografia, se realizează un adevărat mic catalog al unora din cele mai interesante exponate numismatice de la Muzeul Bottacin din Padova. Consultarea volumului este înlesnită de un indice destul de amănunţit.

Gh. Poenaru Bordea

ION IONIŢĂ, *Das Gräberfeld von Independenţa (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov — Sîntana-de-Mureş-Kultur*, în col. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, vol. 10, Bonn, Rudolf Habelt Verlag, 1971, 66 pag. cu 15 fig. în text şi 6 pl.

Nu este, poate, exagerată afirmaţia că apariţia lucrării la care mă voi referi în cele ce urmează reprezintă un eveniment pentru cercetarea arheologică românească. Această apreciere se întemeiază, în primul rînd, nu atît pe rezultatul concret (mai greu, dealtfel, de apreciat pentru un recenzent nespecialist), cît pe valoarea metodologică deosebită a cercetării întreprinse de I. Ioniţă. Amintind în acest context merituoasa analiză a descoperirilor funerare de la Ferigile, datorată lui A. Vulpe, precum şi contribuţiile lui G. Bakó la studiul structurii necropolelor carpice şi cerneahoviene [1], trebuie să subliniem faptul că încercarea lui Ioniţă de a grupa mormintele de la Independenţa [2] după cronologia lor relativă, precum şi după alte criterii (etnic, social, religios) este prima încercare de acest fel la noi, în care metoda statisticii combinaţiilor şi a stratigrafiei orizontale îşi află o aplicare sistematică, temeinică şi, în acelaşi timp, inventivă, modernă.

După cum se ştie, de regulă, analiza statistică a fost şi este aplicată la studiul combinaţiilor de tipuri în cadrul complexelor închise, cu scopul principal de a se stabili cronologia relativă a unei necropole. S-a constatat însă că mormintele prezentînd combinaţii diferite de tipuri nu au întotdeauna o determinare cronologică, ele putînd reprezenta grupe sociale, etnice, religioase sau de sexe diferite, dar contemporane. Pentru a pune mai clar în evidenţă aceste grupe, Ioniţă a folosit în analiza sa şi criterii specifice, pe care le-a grupat, după semnificaţie, în trei categorii: rit şi ritual funerar (*Bestattungssitten*), obiceiuri legate de ofrandele funerare (*Beigabensitten*) şi reguli de port (*Trachtsitten*). Pe de altă parte, fiind teoretic de aşteptat ca obiceiurile funerare sau portul să fi evoluat în cursul perioadei de utilizare a necropolei (corespunzător unor modificări în compoziţia etnică şi socială sau în reprezentările religioase ale populaţiei respective), Ioniţă nu a pierdut din vedere nici posibilitatea ca unele din categoriile de morminte definite pe baza criteriilor speciale amintite să fi fost şi cronologic determinate . De aici şi încercarea sa de a le încadra în schema globală de cronologie relativă, făcută cu prudenţă şi ţinînd seama

[1] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Bucureşti, 1967, în special p. 80—91; G. Bakó, SCIV, 17, 1966, 1, p. 33—41; idem, SCIV, 19, 1968, 1, p. 63—80; idem, SCIV, 22, 1971, 1, p. 69—85.

[2] Cf. B. Mitrea şi C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, Bucureşti, 1966, p. 43—57.

tius al II-lea și Constantius Gallus de tip CONCORDIA MILITUM și FEL TEMP REPARATIO și din cele întoarse pe revers, cu exerga vizibilă, șapte exemplare sînt emise la Siscia (atelier foarte bine reprezentat la Sucidava în această vreme, Gh. Poenaru Bordea, V. Barbu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 286—289), față de unul singur emis la Aquileia.

Încheiem prin a sublinia deosebita grijă pe care autorul a acordat-o ilustrației, în general foarte bine aleasă, ceea ce a permis o reproducere tipografică de calitate superioară. Dealtfel merită să adăugăm că prin felul în care este alcătuită explicația figurilor, cu datele tehnice complete și bibliografia, se realizează un adevărat mic catalog al unora din cele mai interesante exponate numismatice de la Muzeul Bottacin din Padova. Consultarea volumului este înlesnită de un indice destul de amănunțit.

Gh. Poenaru Bordea

ION IONIȚĂ, *Das Gräberfeld von Independența (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Černjachov — Sîntana-de-Mureș-Kultur*, în col. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, vol. 10, Bonn, Rudolf Habelt Verlag, 1971, 66 pag. cu 15 fig. în text și 6 pl.

Nu este, poate, exagerată afirmația că apariția lucrării la care mă voi referi în cele ce urmează reprezintă un eveniment pentru cercetarea arheologică românească. Această apreciere se întemeiază, în primul rînd, nu atît pe rezultatul concret (mai greu, dealtfel, de apreciat pentru un recenzent nespecialist), cît pe valoarea metodologică deosebită a cercetării întreprinse de I. Ioniță. Amintind în acest context merituoasa analiză a descoperirilor funerare de la Ferigile, datorată lui A. Vulpe, precum și contribuțiile lui G. Bakó la studiul structurii necropolelor carpice și cerneahoviene [1], trebuie să subliniem faptul că încercarea lui Ioniță de a grupa mormintele de la Independența [2] după cronologia lor relativă, precum și după alte criterii (etnic, social, religios) este prima încercare de acest fel la noi, în care metoda statisticii combinațiilor și a stratigrafiei orizontale își află o aplicare sistematică, temeinică și, în același timp, inventivă, modernă.

După cum se știe, de regulă, analiza statistică a fost și este aplicată la studiul combinațiilor de tipuri în cadrul complexelor închise, cu scopul principal de a se stabili cronologia relativă a unei necropole. S-a constatat însă că mormintele prezentînd combinații diferite de tipuri nu au întotdeauna o determinare cronologică, ele putînd reprezenta grupe sociale, etnice, religioase sau de sexe diferite, dar contemporane. Pentru a pune mai clar în evidență aceste grupe, Ioniță a folosit în analiza sa și criterii specifice, pe care le-a grupat, după semnificație, în trei categorii: rit și ritual funerar (*Bestattungssitten*), obiceiuri legate de ofrandele funerare (*Beigabensitten*) și reguli de port (*Trachtsitten*). Pe de altă parte, fiind teoretic de așteptat ca obiceiurile funerare sau portul să fi evoluat în cursul perioadei de utilizare a necropolei (corespunzător unor modificări în compoziția etnică și socială sau în reprezentările religioase ale populației respective), Ioniță nu a pierdut din vedere nici posibilitatea ca unele din categoriile de morminte definite pe baza criteriilor speciale amintite să fi fost și cronologic determinate . De aici și încercarea sa de a le încadra în schema globală de cronologie relativă, făcută cu prudență și ținînd seama

[1] A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, în special p. 80—91; G. Bakó, SCIV, 17, 1966, 1, p. 33—41; idem, SCIV, 19, 1968, 1, p. 63—80; idem, SCIV, 22, 1971, 1, p. 69—85.

[2] Cf. B. Mitrea și C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 43—57.

de probabilitatea lipsei de sincronism în evoluţia diferitelor sectoare ale culturii materiale şi spirituale, în evoluţia structurii sociale şi etnice a populaţiei respective.

★

Dacă metoda folosită de Ioniţă este, fără îndoială, valoroasă, alegerea necropolei de la Independenţa, pentru a fi investigată prin această metodă, este, în schimb, discutabilă. Autorul a fost, de la început, conştient de slăbiciunea punctului său concret de plecare şi, totuşi, într-o anumită măsură, el pare a fi fost prea optimist. Deşi nici una din marginile cimitirului nu a putut fi cu siguranţă stabilită, el apreciază că ar fi fost cercetată mult peste o cincime, mai mult chiar decît o jumătate din totalitatea mormintelor. În acelaşi timp, deşi este evident că cea mai mare parte a secţiunilor săpate (secţiunile III-VIII şi X-XV) se masează în estul presupusei arii de înmormîntare, se admite că în numărul de 35 morminte ar fi reprezentate toate sau aproape toate zonele (respectiv fazele) cimitirului. Pe de altă parte, caracterul limitat al săpăturii se reflectă în numărul relativ mic de morminte, respectiv de inventare funerare care ne stau la dispoziţie pentru analiză. De aici, numărul relativ mic de tipuri, numărul mic de exemplare prin care este reprezentat un tip, în sfîrşit, puţinătatea combinaţiilor care să se repete într-un număr semnificativ de morminte.

Realitatea este, după cum se vede, atît ca bază statistică, cît şi din punctul de vedere al stratigrafiei orizontale, de natură să pună sub semnul întrebării reuşita acestei investigaţii, mai ales că atrăgătoarea idee a verificării ulterioare, prin continuarea săpăturilor pînă la epuizare, nu este realizabilă. Folosirea modernă a terenului (case, curţi, grădini, uliţe) trebuie să fi provocat distrugeri ireparabile în necropolă şi, totodată, constituie un impediment în calea reluării săpăturilor. În aceste condiţii, trebuie cu atît mai mult subliniat meritul autorului, de a fi reuşit să extragă, dintr-un material prezentînd atîtea inconveniente, un număr de concluzii şi de sugestii pentru cercetările viitoare.

Pentru precizarea cronologiei relative a înmormîntărilor de la Independenţa, de cea mai mare importanţă sînt tipologia, statistica combinaţiilor şi studiul răspîndirii tipurilor de obiecte, respectiv al răspîndirii diferitelor combinaţii de tipuri pe planul necropolei. Celelalte criterii aici amintite nu joacă, sub acest aspect, decît un rol secundar, neputînd — luate separat — să probeze vechimea mai mare sau mai mică a unui mormînt sau a unei grupe de morminte. Există la Independenţa, desigur, indicii în sensul unei evoluţii a tipurilor şi a asociaţiilor de tipuri de-a lungul perioadei de întrebuinţare a necropolei. Astfel de indicii au fost sesizate de Ioniţă în legătură cu pieptenii şi cu ceramica lucrată la roată. De aceea, dintre toate obiectele de inventar, numai aceste două categorii au fost analizate tipologic, cartate şi încadrate în schema de cronologie relativă; restul obiectelor (fibule, catarame, cuţite, verigi, ace, perle, fusaiole, oale lucrate cu mîna etc.), considerate ca lipsite aici de semnificaţie cronologică, au fost lăsate în afara discuţiei [3]. În cazul concret al descoperirilor de la Independenţa acest procedeu este justificat, avînd în vedere faptul că unele obiecte „predispuse" totuşi la evoluţie tipologică, cum ar fi fibulele, cataramele sau perlele, sînt numeric slab reprezentate. Or, pentru analiza internă a necropolei, definirea tipurilor este, în bună măsură, condiţionată de baza lor statistică (număr de exemplare şi frecvenţa asocierilor).

Din păcate, însă, la Independenţa nici chiar obiectele indicînd mai net o evoluţie tipologică nu prezintă o bază statistică solidă. Astfel, pieptenele de tip 1 apare doar

[3] În figurile 3 şi 4 au fost ilustrate, prin cîte un singur exemplar, tipurile şi variantele de piepteni şi vase lucrate la roată. În legenda fig. 4, din greşeală, nu au fost cuprinse tipurile de oale iar numerotarea este, din această cauză, falsă. Ar fi fost bine, poate, ca ilustraţia să fie mai bogată, pe de o parte, prin ilustrarea tipurilor în discuţie prin mai multe exemplare, pe de altă parte, prin ilustrarea şi a tipurilor rămase în afara discuţiei. În sfîrşit, un catalog al necropolei sau măcar o redare tabelară a datelor privind totalitatea mormintelor ar fi făcut mai facilă consultarea şi înţelegerea lucrării, dispensîndu-ne de repetate reveniri la publicaţia originară.

în două morminte. Piepteni de tip 2a apar de trei ori, într-o asociere caracteristică (cu strachina tip 1a), deosebită de cea a pieptenului tip 1. Definirea variantei 2b (un singur exemplar, în M.17), deosebite de 2a, este, în schimb, tipologic şi statistic, nefondată; ea are rostul de a face ca plasarea M. 17 în faza a doua (în virtutea poziţiei pe plan şi a asocierii cu oale de tip 2 şi 3) să nu contravină încadrării pieptenului tip 2 în faza I, deşi pentru o datare mai timpurie ar pleda şi prezenţa în acest mormînt a unor căni de tip 1 şi 2. Pieptenul de tip 3 este reprezentat suficient, prin trei exemplare sigure şi unul dubios (M.2, fragment), avînd asocieri asemănătoare.

Cantitativ, situaţia pare să fie mai bună la tipurile ceramicii lucrate la roată, în special la oale şi străchini, care apar în 3—11 exemplare. Aici trebuie făcute, însă, unele observaţii privind criteriile care au fost folosite la definirea acestor tipuri, criterii ce ar putea să pară curioase sau chiar arbitrare. Într-adevăr, comparînd între ele oalele atribuite tipului 1 (6 exemplare) sau tipului 2 (11 exemplare), vom observa o mare varietate de elemente formale, ceea ce în tipologia clasică ar exclude orice grupare. În cazul de faţă, oalele din pastă zgrunţuroasă au fost clasificate în două tipuri, în funcţie de simpla prezenţă sau absenţă a unor profilări (caneluri, prag) orizontale pe umărul vasului. Avem aici de-a face cu un procedeu relativ frecvent de definire a tipurilor, caracteristic metodei în discuţie şi determinat de scopul investigaţiei. Într-adevăr, avînd în vedere că acest scop constă, înainte de toate, în stabilirea cronologiei relative a înmormîntărilor, hotărîtoare pentru definirea unui tip sînt aici nu neapărat cele mai frapante caracteristici, ci, adesea, acelea care au o relevanţă cronologică. Forma, ornamentica, dimensiunile, materialul şi funcţia obiectului pot fi luate în discuţie, separat sau combinat, la definirea unui tip. Cum, însă, nu se poate şti de la început care anume criteriu (respectiv, aspect tipologic) are semnificaţie cronologică, trebuie încercate toate posibilităţile, fie prin cartare, fie prin analiza combinaţiilor, în ultimă instanţă prin urmărirea felului în care un tip astfel definit se încadrează în schema de evoluţie a necropolei. Important este, de asemenea, cum am mai arătat, ca un tip să fie reprezentat printr-un număr satisfăcător de exemplare şi, implicit, să prezinte suficiente combinaţii cu alte tipuri. Un tip, definit după metodele clasice, cu maximum de acurateţe, dar care apare doar în puţine asocieri caracteristice, nu poate fi valorificat cronologic şi rămîne pentru noi lipsit de importanţă. Pe de altă parte, adesea, fragmentarea unui tip în subtipuri sau variante nu este de natură să aducă precizări cronologice suplimentare, fie datorită unei realităţi obiective (evoluţia sincronă a variantelor), fie datorită neputinţei noastre de a face, cu materialul şi cu metodele de care dispunem, astfel de precizări. Este evident, însă, că o schemă de cronologie relativă nu poate fi construită exclusiv pe baza unor tipuri definite în maniera mai sus descrisă; ea trebuie să se întemeieze, în principal, pe tipuri „clasice" şi să poată fi verificată prin referire la acestea.

La Independenţa, doar pieptenii şi, eventual, străchinile se pretează la o tipologie „clasică", care să aibă, în acelaşi timp, şi o semnificaţie cronologică. În privinţa oalelor din pastă zgrunţuroasă se conturează doar probabilitatea ca oalele neornate (tipul 1) să fie mai vechi decît cele cu umărul profilat sau ornat cu caneluri orizontale (tipul 2), fără ca diferitele forme să poată fi mai îndeaproape fixate relativ-cronologic. În legătură cu tipul 3 (oale din pastă fină), după Ioniţă trebuind să aparţină fazei mai recente (II), se observă omiterea unui exemplar[4], care ne-ar obliga altfel să datăm acest tip încă din faza mai veche. Cănile par să fie indiferente cronologic, dar acesta este, mai curînd, reflexul slabei baze statistice. Tipurile 1 şi 3 sînt reprezentate doar prin cîte două exemplare. Pentru tipul 2 (căni bitronconice cu gît cilindric), sînt menţionate doar piesele din mormintele 16 (fragmentară), 17 şi 18. Cănile din M. 13 şi 33, care ar putea fi încadrate

[4] B. Mitrea şi C. Preda, *op. cit.*, p. 47 şi 279, fig. 106/9. Exemplarul provine din M.3 şi este aproape identic cu cel din M.33 (*Ibidem*, p. 56 şi 300, fig. 149/5).

în acest tip (eventual ca variantă)[5], nu au fost luate în considerare și nici nu sînt menționate.

Analiza combinațiilor și a răspîndirii tipurilor îl conduce pe Ioniță la clasificarea mormintelor în două grupe (*Beigabengruppen*), care reprezintă, în același timp, și cele două faze (*Zeitstufen*) principale din evoluția necropolei. Cu privire la această schemă cronologică (fig. 6 la Ioniță) trebuie făcute unele observații. În primul rînd, unitatea grupei I mi se pare a fi îndoielnică. Din tabel rezultă clar că mormintele 7, 16 și 18 (fosila directoare: pieptenul tip 1) prezintă cu totul alte asocieri de obiecte decît mormintele 3, 4 și 6, caracterizate prin prezența pieptenului tip 2a; singurul punct de contact îl reprezintă o oală de tip 1 (M.18), care nu poate, evident, proba contemporaneitatea lor absolută. În același sens pledează și răspîndirea diferită a acestor morminte. În ansamblu, trebuie să fim de acord cu Ioniță, că toate aceste morminte trebuie să fie mai vechi decît cele din a doua grupă a sa. În ce privește grupa a II-a, observăm că veritabilul ei centru de greutate îl reprezintă mormintele 2, 13, 32 și 33, caracterizate prin asocierea pieptenului tip 3 cu strachina tip 3, precum și cu strachina tip 1b și oalele tip 2 și 3. Aceste morminte au o poziție extrem de periferică pe planul cimitirului, ceea ce corespunde datei mai recente propuse de autor. Poziția celorlalte trei morminte din grupa a II-a (M. 17, 21, 25) este mai puțin sigură, dacă ținem seama de faptul că elementul principal comun este oala de tip 2. Mormîntul 17 ar putea fi chiar mutat în prima grupă, avînd în vedere că oala tip 3 este mai veche decît s-a crezut, precum și faptul că varianta de pieptene 2b nu este sigur mai recentă decît varianta 2a.

Cele două grupe, după Ioniță, ocupă pe planul cimitirului două zone distincte (grupa I în principal partea de vest, grupa II partea de est), ceea ce a permis autorului să presupună că „cimitirul pare așadar să fi crescut de la vest spre est" (p. 45; cf. și pl. 3/2).

[5] *Ibidem*, p. 50 și 287, fig. 121/4; p. 56 și 300, fig. 149/3.

Existența unor posibile morminte recente în partea de vest îl obligă însă pe autor să aducă, cîteva pagini mai departe (p. 47), o corecție: „După cum se vede, așadar cimitirul s-a lărgit după faza I spre est și vest". Această completare mi se pare a fi mai apropiată de reala grupare a mormintelor. Într-adevăr, dacă scindăm grupa I a lui Ioniță în două, vom observa că mormintele 7, 16 și 18 (de considerat ca cele mai vechi pe baza tipului de pieptene 1)[6] se află în presupusul centru al necropolei, pe cînd mormintele 3, 4 și 6 se situează mai periferic, spre vest și sud-vest. Mormintele formînd nucleul sigur al grupei II (M. 2, 13, 32, 33) au o poziție extrem periferică, mai ales în est, dar și în sud și vest. În funcție de aceste observații, am, putea presupune o evoluție a cimitirului, începînd în mijlocul său presupus, lărgindu-se într-o a doua etapă spre sud și vest, iar într-o a treia etapă în continuare în sud și vest, dar predominant în est.

Este interesant, acum, de văzut ce poziție au în cadrul evoluției necropolei categoriile de morminte definite pe baza analizei elementelor de rit, ritual și port, categorii care, înainte de toate, trebuie să fi fost determinate de factori social-economici, etnici și religioși. Analiza întreprinsă de Ioniță se remarcă și aici prin minuțiozitate și acuratețe. În anumite cazuri însă, s-a mers prea departe în detaliu, aplicîndu-se criterii ce în final se dovedesc a fi fost nesemnificative. Așa, de pildă, la analiza ritului și ritualului de înmormîntare (*Bestattungssitten*), poziția craniului și chiar cea a mîinilor și picioarelor nu lasă să se întrezărească o regulă sau schemă evolutivă. Grupele de înhumați sînt, în ultimă instanță, definite în funcție de orientarea scheletului: A(NNE—SSV), B(N—S și NNV—

[6] Că pieptenii tip 1 reprezintă „un tip relativ vechi" este, în general, acceptat. Nu știu însă să se fi făcut dovada netă că, în cadrul evoluției culturii Cerneahov, pieptenii de tip 2 au apărut mai tîrziu decît cei de tip 1, deși este posibil ca aceasta să fie realitatea (cf. Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, p. 104). Situația de la Independența s-ar putea încadra în această schemă, dar nu o poate dovedi, din cauza inconvenientelor mai sus amintite.

—SSE) şi C(V—E). Dealtfel, delimitarea între grupele A şi B nu se află în domeniul ritual (cum ar reieşi la p. 26—28 şi fig. 9, orientarea scheletelor în cele două grupe fiind în esenţă aceeaşi), ci mai curînd în cel social, aşa cum Ioniţă recunoaşte ceva mai departe (p. 51—52 şi 54). Şi la clasificarea mormintelor de incineraţie (grupele D şi E), unele criterii aplicate se dovedesc a fi inutile, mai ales avînd în vedere puţinătatea mormintelor: prezenţa sau absenţa cenuşii şi a cioburilor în groapă, cantitatea de oase calcinate sau adîncimea gropii (cf. fig. 10). Criteriul hotărîtor este, în fapt, prezenţa sau absenţa urnei ceramice şi, în acest caz, mormîntul 10 ar trebui trecut în grupa D. Distincţia dintre grupele D şi E nu este, totuşi, foarte categorică. Mormintele din grupa E nu sînt de fapt *Brandgrubengräber*, cum se spune la p. 58, ci *Knochenhäufchen in der Grube* (p. 29), grămăjoare de oase în gropi mici, care ar putea fi considerate drept *Urnengräber* cu „urnă" din material perisabil (ţesătură, lemn etc.)[7]. Şi aici, deci, deosebirea s-ar putea afla nu în domeniul strict ritual, ci în cel, să zicem, social-economic. Coincidenţa între grupele D-d şi E-e este astfel pe deplin explicabilă.

În clasificarea mormintelor de înhumaţie după obiceiurile privitoare la ofrande (*Beigabensitten*: grupele a-c), criteriul este în principal cantitativ poziţia vaselor în mormînt fiind, probabil, la rîndul ei determinată de cantitate. În grupa a se întîlnesc două-patru vase şi, foarte rar, alte ofrande, în grupa b numărul vaselor este cuprins între şase şi nouă, iar ofrandele (carne, ouă) şi obiectele de uz casnic (cuţite, fusaiole) sînt mai frecvente. Mormintele din grupa c nu conţin deloc ceramică şi doar foarte rar alte obiecte (un pahar de sticlă, o fusaiolă, un cuţit). Dacă în cazul grupelor a şi b explicaţia diferenţei de posibilităţi (avere) se impune de la sine, grupa c pretinde o soluţie deosebită. Şapte din cele douăsprezece morminte aparţin, în acelaşi timp, şi grupei rituale C, caracterizate fiind prin orientarea V—E a scheletului, astfel încît explicaţia trebuie căutată, foarte probabil, în domeniul religios. Cu dreptate, Ioniţă vede aici influenţe creştine, concretizate atît în orientarea V—E, cît şi în renunţarea la depunerea de ofrande de orice fel. Data mai recentă, presupusă pe baza răspîndirii periferice, în est, a grupei C (respectiv c) ar pleda în acelaşi sens.

Mai puţin sigură pare definirea grupelor de port (*Trachtsittengruppen*), atribuite bărbaţilor (1) şi, respectiv, femeilor (2). Nici o podoabă corporală sau vestimentară nu a putut fi definită ca tipic bărbătească, în schimb se presupune că fibulele, perlele, cataramele, ghiocurile sînt podoabe caracteristic feminine, deşi combinaţiile variate ale acestor obiecte sau apariţia lor izolată nu lasă să se recunoască o garnitură tipică feminină. Trebuie, dealtfel, observat că din douăsprezece morminte cuprinse în grupa 2 (tabelul de la fig. 13), doar trei au putut fi determinate ca feminine pe baza datelor antropologice. Drept morminte de bărbaţi sînt considerate doar mormintele cu cîte un pieptene, precum şi o bună parte a mormintelor lipsite de inventar, în orice caz lipsite de podoabe. Aceste atribuiri ar trebui să fie verificate prin comparaţie cu alte necropole, prezentînd o bază statistică mai bună.

Pe lîngă semnificaţia lor socială, etnică, religioasă sau de sex, grupele aici discutate au şi o anumită determinare cronologică. Aceasta poate fi urmărită, fie în funcţie de apartenenţa mormintelor la una din grupele (fazele) de combinaţii tipologice, fie prin referire la stratigrafia orizontală a acestor combinaţii. Dacă observaţiile făcute mai sus sînt întemeiate, raportarea la schema de dezvoltare a necropolei, propusă de Ioniţă, nu mai poate da rezultate sigure sub toate aspectele. Am, mai ales, în vedere datarea unui mormînt, în principal, în funcţie de poziţia sa pe planul cimitirului, într-o fază mai veche, dacă el se află în jumătatea de vest sau într-o fază mai recentă, dacă se află în jumătatea de est. Pe astfel de datări se întemeiază ipoteza, după care incineraţia nu a fost practicată la Independenţa de la început şi nici nu a durat pînă la sfîrşitul utilizării necropolei, ceea ce ar

[7] Pentru tipuri funerare în general şi terminologia germană respectivă, cf. J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas*, 1, 1966, p. 157 şi 430.

putea implica, după Ioniță, că elementul etnic (sau social) care folosea ritul incinerării a apărut doar în cursul evoluției din faza I și a fost asimilat de restul populației în cursul fazei mai recente. De asemenea, este cazul atribuirii unei vechimi mai mari mormintelor de incinerație în urnă, față de mormintele de incinerație în groapă, presupunînd o trecere de la un tip funerar la altul.

Acestea, ca și unele concluzii de ordin mai general ale autorului, vor trebui să-și aștepte confirmarea sau precizarea prin aplicarea metodei aici discutate la alte necropole, săpate exhaustiv sau măcar în cea mai mare parte. Pînă atunci, chiar și cele mai plauzibile rezultate ale cercetării întreprinse de Ioniță rămîn sub semnul unei anumite incertitudini, izvorîte din caracterul limitat al bazei lor. Aceasta nu scade, după părerea mea, meritele deosebite ale autorului. El a pornit pe o cale de cercetare, dificilă dar promițătoare, pe care va fi, fără îndoială, urmat și de alți arheologi români.

Mircea Babeș

BIBLIOTHECA HISTORICA ROMANIAE 10 ANI DE ACTIVITATE RODNICĂ

În 1973 se împlinesc 10 ani de cînd a luat ființă colecția **Bibliotheca Historica Romaniae** din cadrul Academiei R.S. România.

Temeiul colecției și rosturile ei au fost definite de către un harnic colectiv de specialiști, avîndu-l în frunte pe prof. univ. Miron Constantinescu.

Cărțile tipărite sub egida colecției „Bibliotheca Historica Romaniae" au avut menirea de a face cunoscute publicului larg dar și specialiștilor probleme cît mai variate din istoria poporului nostru, începînd din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi. Unele dintre cărțile tipărite au apărut în versiune străină (franceză, rusă, germană, engleză), ceea ce a făcut ca activitatea istoricilor și arheologilor români să fie adusă și la cunoștința specialiștilor de peste hotare. Dealtminteri, publicațiile colecției sînt expediate cu regularitate în peste 300 de locuri (biblioteci, institute și centre de cercetare, universități, muzee), din străinătate. Rezultatul firesc al unui atare efort de popularizare a științei istorice românești îl constituie zecile și sutele de recenzii publicate în revistele de specialitate de peste graniță.

În cadrul acestei colecții au fost tipărite cele trei tomuri intitulate *Din istoria Dobrogei*, și tot aici au văzut lumina tiparului volumul *Formarea poporului român și a limbii române* redactat de C. Daicoviciu, E. Petrovici și Gh. Ștefan, cum și lucrarea lui Șt. Pascu *Răscoala populară din Transilvania din anii 1437—1438* sau a lui D. Prodan *Boerii și vecinii în Țara Făgărașului din secolele XVI—XVII*. Merită a mai fi menționate lucrările lui Petre Diaconu *Pecenegii la Dunărea de jos*, a lui H.H. Stahl *Vechi comunități agrare românești*, a lui D. Prodan *Supplex Libellus Valachorum* etc.

Desigur în rîndul colecției și-au găsit locul numeroase volume de istorie modernă cum ar fi de pildă: *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918* de V. Curticăpeanu, *Studii istorice transilvane* de Miron Constantinescu, *Poziția sașilor din Transilvania față de revoluția din 1848—1849* de Carol Göllner, sau volume de istorie contemporană, cum ar fi de pildă: *Activitatea diplomatică a lui N. Titulescu* de I. Oprea, *România și problema dezarmării 1919—1934* de Gh. Matei, *Soartă comună. Tradiții frățești* de L. Banyai ș.a.

În cadrul acestei colecții au apărut și unele lucrări de sinteză cum sînt *Scurtă*

putea implica, după Ioniţă, că elementul etnic (sau social) care folosea ritul incinerării a apărut doar în cursul evoluţiei din faza I şi a fost asimilat de restul populaţiei în cursul fazei mai recente. De asemenea, este cazul atribuirii unei vechimi mai mari mormintelor de incineraţie în urnă, faţă de mormintele de incineraţie în groapă, presupunînd o trecere de la un tip funerar la altul.

Acestea, ca şi unele concluzii de ordin mai general ale autorului, vor trebui să-şi aştepte confirmarea sau precizarea prin aplicarea metodei aici discutate la alte necropole, săpate exhaustiv sau măcar în cea mai mare parte. Pînă atunci, chiar şi cele mai plauzibile rezultate ale cercetării întreprinse de Ioniţă rămîn sub semnul unei anumite incertitudini, izvorîte din caracterul limitat al bazei lor. Aceasta nu scade, după părerea mea, meritele deosebite ale autorului. El a pornit pe o cale de cercetare, dificilă dar promiţătoare, pe care va fi, fără îndoială, urmat şi de alţi arheologi români.

Mircea Babeş

BIBLIOTHECA HISTORICA ROMANIAE 10 ANI DE ACTIVITATE RODNICĂ

În 1973 se împlinesc 10 ani de cînd a luat fiinţă colecţia **Bibliotheca Historica Romaniae** din cadrul Academiei R.S. România.

Temeiul colecţiei şi rosturile ei au fost definite de către un harnic colectiv de specialişti, avîndu-l în frunte pe prof. univ. Miron Constantinescu.

Cărţile tipărite sub egida colecţiei ,,Bibliotheca Historica Romaniae'' au avut menirea de a face cunoscute publicului larg dar şi specialiştilor probleme cît mai variate din istoria poporului nostru, începînd din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi. Unele dintre cărţile tipărite au apărut în versiune străină (franceză, rusă, germană, engleză), ceea ce a făcut ca activitatea istoricilor şi arheologilor români să fie adusă şi la cunoştinţa specialiştilor de peste hotare. Dealtminteri, publicaţiile colecţiei sînt expediate cu regularitate în peste 300 de locuri (biblioteci, institute şi centre de cercetare, universităţi, muzee), din străinătate. Rezultatul firesc al unui atare efort de popularizare a ştiinţei istorice româneşti îl constituie zecile şi sutele de recenzii publicate în revistele de specialitate de peste graniţă.

În cadrul acestei colecţii au fost tipărite cele trei tomuri intitulate *Din istoria Dobrogei*, şi tot aici au văzut lumina tiparului volumul *Formarea poporului român şi a limbii române* redactat de C. Daicoviciu, E. Petrovici şi Gh. Ştefan, cum şi lucrarea lui Şt. Pascu *Răscoala populară din Transilvania din anii 1437—1438* sau a lui D. Prodan *Boerii şi vecinii în Ţara Făgăraşului din secolele XVI—XVII*. Merită a mai fi menţionate lucrările lui Petre Diaconu *Pecenegii la Dunărea de jos*, a lui H.H. Stahl *Vechi comunităţi agrare româneşti*, a lui D. Prodan *Supplex Libellus Valachorum* etc.

Desigur în rîndul colecţiei şi-au găsit locul numeroase volume de istorie modernă cum ar fi de pildă: *Mişcarea culturală românească pentru unirea din 1918* de V. Curticăpeanu, *Studii istorice transilvane* de Miron Constantinescu, *Poziţia saşilor din Transilvania faţă de revoluţia din 1848—1849* de Carol Göllner, sau volume de istorie contemporană, cum ar fi de pildă: *Activitatea diplomatică a lui N. Titulescu* de I. Oprea, *România şi problema dezarmării 1919—1934* de Gh. Matei, *Soartă comună. Tradiţii frăţeşti* de L. Banyai ş.a.

În cadrul acestei colecţii au apărut şi unele lucrări de sinteză cum sînt *Scurtă*

Istorie a Transilvaniei sub redacţia lui C. Daicoviciu şi Miron Constantinescu sau *Istoria arhitecturii în România* de Grigore Ionescu ş.a.

Din înşirarea numai a cîtorva dintre titlurile publicate în „Bibliotheca Historica Romaniae" se poate vedea cît de vastă este tematica istorică a lucrărilor. Nu încape îndoială că ea se va îmbogăţi şi mai mult în viitor.

De aceea, acum cînd s-au împlinit 10 ani de activitate a colecţiei, se cuvine să apreciem la dreapta valoare sîrguinţa ctitorilor ei şi să urăm colegiului de redacţie spornică activitate.

Petre Diaconu

WITOLD HENSEL, *Archeologia i prahistoria (Studia i szkice)*, Ossolineum, 1971, 619 p.

W. Hensel reunește într-un masiv volum studii, note și discuții îmbrățișînd o vastă arie tematică. Cele mai multe dintre acestea depășesc cadrul strict al arheologiei poloneze, prezentînd chiar un interes deosebit pentru cititorul străin (din păcate handicapat de lipsa oricărui rezumat într-o limbă de circulație internațională). Astfel, pe lîngă studiile dedicate preistoriei (partea I) și evului mediu timpuriu polonez (partea a III-a), un loc important îl ocupă lucrările cuprinse în partea a II-a a volumului, intitulată „Europa și lumea slavă". Acestea se referă la originile culturii slave din secolele VI—X, la contribuția culturii vechi slave în dezvoltarea civilizației europene, precum și la probleme și cercetări speciale, cum ar fi: fortificațiile slave din lemn din Europa est-centrală, descoperirile de la Mikulčice, săpăturile de la Styrmen (Bulgaria) și cercetările franco-poloneze privind satele medievale dispărute din Franța. Interesantă pentru cititorul român este discuția pe marginea cărții lui C. Daicoviciu, E. Petrovici și Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue* (București 1963), purtată sub titlul „Participarea slavilor la formarea poporului român" (p. 184—199). În partea a IV-a sînt reunite șase contribuții axate pe probleme de teorie și metodologie arheologică, dintre care se remarcă cea privind problema definirii etnice a materialelor arheologice (p. 465—491). Ultimele două articole (partea a V-a) se referă la probleme ale organizării și ale studiului arheologic universitar. Volumul este însoțit de indici pentru numele de persoane, numele geografice și materii.

Mircea Babeș

BEP JUBANI, *Bibliographie de l'archéologie et de l'histoire antique de l'Albanie (1945—1971)*, Tirana, 1972, 222 p.

Prin lărgirea și îmbunătățirea unei bibliografii publicate în revista Studime historike, 1, 1971, ne este pus la dispoziție (în versiunile albaneză și franceză, în același volum) un foarte prețios instrument de documentare privind arheologia și istoria mai veche a Albaniei. Volumul cuprinde 708 trimiteri bibliografice, dintre care 355 reprezintă lucrări de specialitate (monografii, articole, rapoarte, comunicări), iar 353 articole și alte materiale de popularizare apărute în ziare și în reviste de circulație largă, între anii 1945 și 1971. Titlurile lucrărilor de specialitate (1—355), înseriate în partea I a cărții în ordinea alfabetică a autorilor, sînt însoțite de scurte rezumate. Lucrările de popularizare (356—708) sînt cuprinse în partea a II-a, de asemenea în ordine alfabetică, dar fără rezumate. Sînt cuprinse lucrările autorilor albanezi și străini apărute în Albania, precum și cercetările albaneze publi-

WITOLD HENSEL, *Archeologia i prahistoria (Studia i szkice)*, Ossolineum, 1971, 619 p.

W. Hensel reuneşte într-un masiv volum studii, note şi discuţii îmbrăţişînd o vastă arie tematică. Cele mai multe dintre acestea depăşesc cadrul strict al arheologiei poloneze, prezentînd chiar un interes deosebit pentru cititorul străin (din păcate handicapat de lipsa oricărui rezumat într-o limbă de circulaţie internaţională). Astfel, pe lîngă studiile dedicate preistoriei (partea I) şi evului mediu timpuriu polonez (partea a III-a), un loc important îl ocupă lucrările cuprinse în partea a II-a a volumului, intitulată „Europa şi lumea slavă". Acestea se referă la originile culturii slave din secolele VI—X, la contribuţia culturii vechi slave în dezvoltarea civilizaţiei europene, precum şi la probleme şi cercetări speciale, cum ar fi : fortificaţiile slave din lemn din Europa est-centrală, descoperirile de la Mikulčice, săpăturile de la Styrmen (Bulgaria) şi cercetările franco-poloneze privind satele medievale dispărute din Franţa. Interesantă pentru cititorul român este discuţia pe marginea cărţii lui C. Daicoviciu, E. Petrovici şi Gh. Ştefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue* (Bucureşti 1963), purtată sub titlul „Participarea slavilor la formarea poporului român" (p. 184—199). În partea a IV-a sînt reunite şase contribuţii axate pe probleme de teorie şi metodologie arheologică, dintre care se remarcă cea privind problema definirii etnice a materialelor arheologice (p. 465—491). Ultimele două articole (partea a V-a) se referă la probleme ale organizării şi ale studiului arheologic universitar. Volumul este însoţit de indici pentru numele de persoane, numele geografice şi materii.

Mircea Babeş

BEP JUBANI, *Bibliographie de l'archéologie et de l'histoire antique de l'Albanie (1945—1971)*, Tirana, 1972, 222 p.

Prin lărgirea şi îmbunătăţirea unei bibliografii publicate în revista Studime historike 1, 1971, ne este pus la dispoziţie (în versiunile albaneză şi franceză, în acelaşi volum) un foarte preţios instrument de documentare privind arheologia şi istoria mai veche a Albaniei. Volumul cuprinde 708 trimiteri bibliografice, dintre care 355 reprezintă lucrări de specialitate (monografii, articole, rapoarte, comunicări), iar 353 articole şi alte materiale de popularizare apărute în ziare şi în reviste de circulaţie largă, între anii 1945 şi 1971. Titlurile lucrărilor de specialitate (1—355), înseriate în partea I a cărţii în ordinea alfabetică a autorilor, sînt însoţite de scurte rezumate. Lucrările de popularizare (356—708) sînt cuprinse în partea a II-a, de asemenea în ordine alfabetică, dar fără rezumate. Sînt cuprinse lucrările autorilor albanezi şi străini apărute în Albania, precum şi cercetările albaneze publi-

cate în străinătate. Au fost înregistrate lucrări privind preistoria, istoria veche şi medie timpurie a Albaniei. Evul mediu dezvoltat este doar parţial reprezentat. Pentru problema ilirilor, respectiv a genezei poporului albanez, pe lîngă lucrările de arheologie au fost înregistrate şi lucrări de istorie, lingvistică, etnografie. Bibliografia este însoţită de un indice alfabetic al descoperirilor arheologice.

Mircea Babeş

M. S. RUXER şi J. KUBCZAK, *Naszyjnik grecki w okresie hellenistycznym i rzymskim*, Warszawa-Poznan, 1972, 273 p. + 6 pl. color şi LXXIV pl. alb-negru.

În continuarea unei cărţi mai vechi (M.S. Ruxer, *Historia naszyjnika greckiego,* I, Poznan, 1938), lucrarea de faţă prezintă evoluţia colierelor greceşti în epoca elenistică (partea I, p. 21—105) şi romană (partea a II-a, p. 107—177). Pentru fiecare dintre cele două epoci se analizează : a. tipurile de coliere şi ornamente pectorale ; b. elementele componente (lanţuri, pandantive, medalioane, perle, închizători etc.) ; c. materialele şi tehnica. Este discutată pe scurt problema centrelor de producţie şi a influenţelor străine. Lucrarea se întemeiază pe un bogat material documentar, în cea mai mare parte ilustrat, adunat din marile muzee şi din publicaţii. În lipsa unui catalog, datele despre materialul folosit pot fi extrase din explicaţiile detaliate la planşe şi figuri (p. 217—273). Accesibilitatea este asigurată de un întins rezumat în limba engleză (p. 179—216).

Mircea Babeş

BEDŘICH SVOBODA, *Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany*, în col. Archaeologica Slovaca—Fontes, XI, Bratislava, 1972, 131 p.

La mai bine de treizeci de ani de la descoperirea lor, ajung să fie publicate cele mai preţioase — artistic şi istoric — vase de metal romane din necropola princiară cvadă de la Stráže (Slovacia). Ele au fost găsite în mormîntul de înhumaţie II/1939, împreună cu un bogat inventar funerar, publicat între timp de V. Ondrouch. Vasele publicate acum pentru întîia oară de B. Svoboda au putut fi recuperate abia în anii 1953—1965 ; dintre ele se remarcă, prin forma elegantă şi prin bogatele reprezentări, paharul cilindric (p. 28 urm.), cupa largă, cu două benzi ornamentale (p. 43 urm.) şi marele platou (p. 55 urm.), toate din argint. Pe baza analogiilor, a asocierii cu fibule în mormîntul II şi a unor considerente istorice generale, Svoboda datează aceste vase în secolul III e.n. Ele au putut ajunge în Slovacia în urma atacurilor de jaf cvade în Pannonia, în anii de după mijlocul acestui secol.

Într-o anexă epigrafică, L. Vidman studiază inscripţiile latine indicînd numele proprietarilor iniţiali şi greutatea vaselor de argint.

Mircea Babeş

cate în străinătate. Au fost înregistrate lucrări privind preistoria, istoria veche şi medie timpurie a Albaniei. Evul mediu dezvoltat este doar parţial reprezentat. Pentru problema ilirilor, respectiv a genezei poporului albanez, pe lîngă lucrările de arheologie au fost înregistrate şi lucrări de istorie, lingvistică, etnografie. Bibliografia este însoţită de un indice alfabetic al descoperirilor arheologice.

Mircea Babeş

M. S. RUXER şi J. KUBCZAK, *Naszyjnik grecki w okresie hellenistycznym i rzymskim*, Warszawa-Poznan, 1972, 273 p. + 6 pl. color şi LXXIV pl. alb-negru.

În continuarea unei cărţi mai vechi (M.S. Ruxer, *Historia naszyjnika greckiego*, I, Poznan, 1938), lucrarea de faţă prezintă evoluţia colierelor greceşti în epoca elenistică (partea I, p. 21—105) şi romană (partea a II-a, p. 107—177). Pentru fiecare dintre cele două epoci se analizează : a. tipurile de coliere şi ornamente pectorale ; b. elementele componente (lanţuri, pandantive, medalioane, perle, închizători etc.) ; c. materialele şi tehnica. Este discutată pe scurt problema centrelor de producţie şi a influenţelor străine. Lucrarea se întemeiază pe un bogat material documentar, în cea mai mare parte ilustrat, adunat din marile muzee şi din publicaţii. În lipsa unui catalog, datele despre materialul folosit pot fi extrase din explicaţiile detaliate la planşe şi figuri (p. 217—273). Accesibilitatea este asigurată de un întins rezumat în limba engleză (p. 179—216).

Mircea Babeş

BEDŘICH SVOBODA, *Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany*, în col. Archaeologica Slovaca—Fontes, XI, Bratislava, 1972, 131 p.

La mai bine de treizeci de ani de la descoperirea lor, ajung să fie publicate cele mai preţioase — artistic şi istoric — vase de metal romane din necropola princiară cvadă de la Stráže (Slovacia). Ele au fost găsite în mormîntul de înhumaţie II/1939, împreună cu un bogat inventar funerar, publicat între timp de V. Ondrouch. Vasele publicate acum pentru întîia oară de B. Svoboda au putut fi recuperate abia în anii 1953—1965 ; dintre ele se remarcă, prin forma elegantă şi prin bogatele reprezentări, paharul cilindric (p. 28 urm.), cupa largă, cu două benzi ornamentale (p. 43 urm.) şi marele platou (p. 55 urm.), toate din argint. Pe baza analogiilor, a asocierii cu fibule în mormîntul II şi a unor considerente istorice generale, Svoboda datează aceste vase în secolul III e.n. Ele au putut ajunge în Slovacia în urma atacurilor de jaf cvade în Pannonia, în anii de după mijlocul acestui secol.

Într-o anexă epigrafică, L. Vidman studiază inscripţiile latine indicînd numele proprietarilor iniţiali şi greutatea vaselor de argint.

Mircea Babeş

cate în străinătate. Au fost înregistrate lucrări privind preistoria, istoria veche şi medie timpurie a Albaniei. Evul mediu dezvoltat este doar parţial reprezentat. Pentru problema ilirilor, respectiv a genezei poporului albanez, pe lîngă lucrările de arheologie au fost înregistrate şi lucrări de istorie, lingvistică, etnografie. Bibliografia este însoţită de un indice alfabetic al descoperirilor arheologice.

Mircea Babeş

M. S. RUXER şi J. KUBCZAK, *Naszyjnik grecki w okresie hellenistycznym i rzymskim*, Warszawa-Poznan, 1972, 273 p. + 6 pl. color şi LXXIV pl. alb-negru.

În continuarea unei cărţi mai vechi (M.S. Ruxer, *Historia naszyjnika greckiego*, I, Poznan, 1938), lucrarea de faţă prezintă evoluţia colierelor greceşti în epoca elenistică (partea I, p. 21—105) şi romană (partea a II-a, p. 107—177). Pentru fiecare dintre cele două epoci se analizează : a. tipurile de coliere şi ornamente pectorale ; b. elementele componente (lanţuri, pandantive, medalioane, perle, închizători etc.) ; c. materialele şi tehnica. Este discutată pe scurt problema centrelor de producţie şi a influenţelor străine. Lucrarea se întemeiază pe un bogat material documentar, în cea mai mare parte ilustrat, adunat din marile muzee şi din publicaţii. În lipsa unui catalog, datele despre materialul folosit pot fi extrase din explicaţiile detaliate la planşe şi figuri (p. 217—273). Accesibilitatea este asigurată de un întins rezumat în limba engleză (p. 179—216).

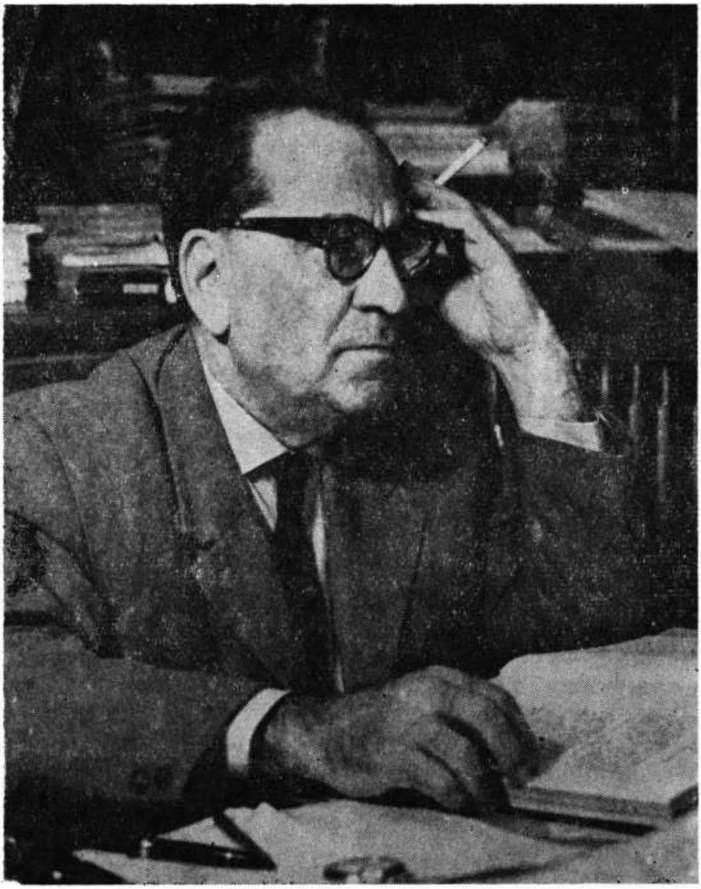
Mircea Babeş

BEDŘICH SVOBODA, *Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany*, în col. Archaeologica Slovaca—Fontes, XI, Bratislava, 1972, 131 p.

La mai bine de treizeci de ani de la descoperirea lor, ajung să fie publicate cele mai preţioase — artistic şi istoric — vase de metal romane din necropola princiară cvadă de la Stráže (Slovacia). Ele au fost găsite în mormîntul de înhumaţie II/1939, împreună cu un bogat inventar funerar, publicat între timp de V. Ondrouch. Vasele publicate acum pentru întîia oară de B. Svoboda au putut fi recuperate abia în anii 1953—1965 ; dintre ele se remarcă, prin forma elegantă şi prin bogatele reprezentări, paharul cilindric (p. 28 urm.), cupa largă, cu două benzi ornamentale (p. 43 urm.) şi marele platou (p. 55 urm.), toate din argint. Pe baza analogiilor, a asocierii cu fibule în mormîntul II şi a unor considerente istorice generale, Svoboda datează aceste vase în secolul III e.n. Ele au putut ajunge în Slovacia în urma atacurilor de jaf cvade în Pannonia, în anii de după mijlocul acestui secol.

Într-o anexă epigrafică, L. Vidman studiază inscripţiile latine indicînd numele proprietarilor iniţiali şi greutatea vaselor de argint.

Mircea Babeş

CONSTANTIN DAICOVICIU

Cu dispariţia academicianului CONSTANTIN DAICOVICIU, ştiinţa arheologică românească pierde pe unul din cei mai străluciţi reprezentanţi ai săi. Savant de renume mondial, profesor ilustru, creator de şcoală, marele dispărut a adus timp de mai bine de o jumătate de secol o contribuţie dintre cele mai importante în cercetarea a numeroase probleme ale istoriei vechi a patriei noastre. Pentru Constantin Daicoviciu cercetarea era o pasiune arzătoare, raţiunea sa de a fi, punînd în îndeplinirea ei toată energia şi vitalitatea sa clocotitoare. Spirit vioi, el era dotat cu o mare putere de muncă şi cu acea curiozitate permanentă care caracterizează pe adevăratul om de ştiinţă, la care se adăuga un optimism debordant. El era într-o continuă efervescenţă creatoare, animînd prin prezenţa sa, prin verbul său care putea să fie înflăcărat, aspru, sau plin de voioşie şi de un umor care nu l-a părăsit niciodată. Nimic nu-i făcea o plăcere mai mare decît o discuţie pe o temă ştiinţifică. Poseda o cultură umanistă solidă, avînd la baza ei serioase studii clasice. Vorbea limba latină şi în anumite ocazii îi plăcea să ţină discursuri în această limbă, ca umaniştii de odinioară.

Dar înainte de toate, Constantin Daicoviciu era un luptător, luptător nu numai pe tărîmul ştiinţific, care cere şi el un continuu efort şi o continuă încordare de voinţă, dar

SCIV, tomul 24, nr. 4, Bucureşti, 1973, p. 693—695

şi pe cel social, unde s-a plasat pe cele mai înaintate poziţii progresiste, luptînd pentru triumful democraţiei şi pentru construirea socialismului.

În 1944 semnează protestul profesorilor universitari împotriva războiului antisovietic. După eliberarea ţării noastre se încadrează în Partidul Comunist Român şi primeşte sarcini înalte în cadrul a diferite ministere. În ultimii ani a deţinut înalta demnitate de membru în Consiliul de Stat al Republicii.

Constantin Daicoviciu s-a născut la 1 martie 1898 în satul Căvăran din Banat. Tatăl său, învăţător, era unul din acei cărturari de la ţară, modeşti, dar entuziaşti şi pasionaţi, care neavînd condiţii de a se realiza, îşi văd năzuinţele realizate în generaţia următoare. Tînărul Daicoviciu, animat de o nobilă ambiţie şi de setea cunoaşterii, va face studii strălucite pe parcursul diferitelor grade de învăţămînt. Între anii 1918—1922 el este student la Universitatea din Cluj, unde îşi termină studiile sub conducerea unor eminenţi profesori.

Trimis pentru specializare la Şcoala română din Roma, între 1925—1927, el va publica în acest timp două studii importante; unul despre *Castrimoenium in Latium*, celălalt despre *Italicii în Dalmaţia romană*.

În anul 1928 e numit asistent la catedra de istorie antică a Universităţii din Cluj, începînd astfel o carieră care avea să se încheie într-un mod strălucit.

Rînd pe rînd conferenţiar, apoi profesor, şef de catedră, decan, Constantin Daicoviciu trece prin toată ierarhia universitară, pentru a fi numit în 1959 rector al Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj. Timp de 11 ani a condus această veche şi renumită instituţie, cu energie şi înaltă competenţă.

Pe lîngă activitatea sa didactică, atît de bogată, academicianul Daicoviciu a depus încă din anii săi de tinereţe o permanentă activitate de organizare şi conducere a unor instituţii de cultură şi cercetare. Sub conducerea sa, Muzeul de antichităţi din Cluj a devenit unul din cele mai mari şi mai frumoase muzee de arheologie din ţară. Institutul de studii clasice, apoi Institutul de istorie şi arheologie al Academiei, al cărui director a fost din 1949, au făcut de asemenea mari progrese. Cercetările întreprinse de acest institut au luat un avînt deosebit, încadrîndu-se în marele efort de culturalizare a ţării.

Academicianul Daicoviciu era unul din acei savanţi care pe lîngă un spirit meticulos de cercetare, posedă şi un spirit de organizare excepţional, care cuprinde în preocupările sale de la cele mai mici amănunte pînă la cele mai mari probleme.

Între anii 1924—1936 a executat vaste săpături în ruinele capitalei provinciei Dacia (Ulpia Traiana). Alte numeroase cercetări şi săpături se adaugă la acestea, dar numele său va rămîne indisolubil legat de reluarea cercetărilor în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei. El a înţeles însemnătatea acestor monumente, de un caracter unic în Europa, la dezvelirea cărora a pornit cu toată energia şi pasiunea care îl caracteriza.

S-a spus despre Constantin Daicoviciu că a fost „un arheolog de mare clasă pentru că a fost un istoric adevărat". Dincolo de ruinele tăcute, el descifra viaţa vie care a pulsat cu două mii de ani în urmă pe pămîntul patriei noastre. Dacia a dacilor ca şi Dacia romană, sau mai bine-zis, daco-romană, renaşte sub condeiul său în toată măreţia sa glorioasă sau tragică. A lăsat o operă vastă, studii, articole, recenzii şi mai multe volume, între care monografia despre Transilvania în antichitate, publicată în mai multe limbi, a fost caracterizată ca un model de monografie a unei provincii romane.

Cercetarea sa ştiinţifică s-a axat pe cîteva mari probleme: Dacia înainte de romani; Dacia după ocuparea ei de către romani şi Dacia după părăsirea ei de administraţia romană, iar, mai ales în ultimii ani, marea problemă a continuităţii şi a formării poporului român.

În toate aceste probleme el a adus o seamă de noi interpretări, de sugestii şi ipoteze, în care spiritul său pătrunzător, viziunea sa de istoric îşi spun cuvîntul, cu pasiune dar şi cu sagacitate.

Pentru meritele sale ştiinţifice, Constantin Daicoviciu a fost ales încă în 1956 membru titular al Academiei Republicii Socialiste România. De la înfiinţarea Academiei de ştiinţe sociale

şi politice, a fost membru titular şi vicepreşedinte. Numeroase alte distincţii şi premii i-au fost acordate de statul nostru şi de diferite instituţii din străinătate.

Dispariţia sa, care cu toată vîrsta sa relativ înaintată, poate fi numită prematură, lasă un gol adînc în arheologia românească, pe care, cinstindu-i memoria, colegii săi mai tineri şi discipolii săi vor căuta să-l umple.

Inima sa mare a încetat să mai bată, vocea lui puternică şi voioasă nu se mai aude. Acum trupul său, viguros pînă la sfîrşit, zace sub o piatră funerară, dintre care atîtea a descifrat cu pietate.

Ad perpetuam memoriam !

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaArchCarp	—	Acta Archaeologica Carpathica, Krakow
ActaArchHung	—	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaMN	—	Acta Musei Napocensis, Cluj
ArhMold	—	Arheologia Moldovei, Iași
AISC	—	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj
ArchErt	—	Archaeologiai Értesitö, Budapest
ArchRozhl	—	Archeologicke Rozhledy, Praha
BMI	—	Buletinul monumentelor istorice
BudReg	—	Budapesti Régiségei, Budapest
CercetArhBuc	—	Cercetări arheologice în București, București
CIL	—	Corpus Inscriptionum Latinarum
DA	—	Ch. Daremberg, Edm. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romanes*
Dacia	—	Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I—XII, 1924—1947; N.S.: I, 1957...
DolgCluj	—	Dolgozatok — Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée national de Transilvanie, Cluj
DolgSzeged	—	Dolgozatok — Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität Szeged
ED	—	Ephemeris Dacoromana, Annuario delia Scoula Romena, București—Roma.
EthnArchZ	—	Ethnographisch Archäologische Zeitschrift, Berlin
ÉvkDebrecen	—	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve
ÉvkMiskolc	—	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
FoliaArch	—	Folia Archaeologica, Budapest
Germania	—	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
ILS	—	Dessau, Inscriptiones latinae selectae
IzvestijaSofia	—	Izvestija na Acheologiceskija Institut, Sofia
JahresschriftHalle	—	Jahresschrift fur Mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle
Materiale	—	Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R, vol. I (1953); Materiale și cercetări arheologice, vol. II (1956)...
MemAntiq	—	Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț

MIA	—	Materiali i issledovanija po Arheologii SSSR
NEH	—	Nouvelles Études d'Histoire, I—III, Bucureşti, 1955—1965
PBF	—	Prähistorische Bronzefunde
PamArch	—	Pamatky Archeologické, Praha
Pontica	—	Pontica, Muzeul de arheologie, Constanţa
PPS	—	Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge
PZ	—	Prähistorische Zeitschrift
RE	—	Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*
Repertorium	—	M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma*, Cluj
RESEE	—	Revue des études sud-est européennes, Bucureşti
RevMuz	—	Revista muzeelor, Bucureşti,
RIR	—	Revista istorică română, Bucureşti
RRH	—	Revue roumaine d'historire, Bucureşti
SCIV	—	Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti
SlovArch	—	Slovenská Archeologia, Nitra
SRIR	—	Studii şi referate privind istoria României, Bucureşti
StComSatuMare	—	Satu Mare, Studii şi comunicări
StComSibiu	—	Studii şi comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu
StArchBudapest	—	Studia Archeologica, Budapesta
StudZvesti	—	Studijné Zvesti, Nitra.
WPZ	—	Wiener Prähistorische Zeitschrift

INDICE

Tom. 24 1973

STUDII

Attila László	Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu	4	575—609
Barbu V.	Fortăreața romano-bizantină de la Sucidava în lumina cercetărilor din sectorul de sud-est	1	27—55
Berciu D.	(vezi Roman Petre)	3	373—405
Berciu D.	Scriere cu litere latine în așezarea dacică de la Ocnița (Ocnele Mari) jud. Vîlcea	4	611—619
Bolomey Alexandra	Noi moduri de abordare a cercetării preistoriei	4	621—631
Cârciumaru Marin	Analiza polinică a coprolitelor din stațiunea arheologică de la Icoana (defileul Dunării)	1	5—14
Cârciumaru Marin	Cîteva aspecte privind oscilațiile climatului din pleistocenul superior în sud-estul Transilvaniei	2	179—205
Comănescu Sylviu	(vezi Mateescu N. Corneliu)	1	83—92
Cucoș Ștefan	Un complex ritual cucutenian descoperit la Ghelăiești (jud. Neamț)	2	207—215
Doruțiu-Boilă Emilia	Incursiunea carpilor din anul 214 e.n.	3	435—441
Harțuche N.	Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în jud. Brăila	1	15—25
Horvath Csába	(vezi Roman Petre)	4	559—574
Ianos Pál	(vezi Roman Petre)	4	559—574
Mateescu N. Corneliu și Sylviu Comănescu	Contribuție la studiul gropilor „de bucate" din epoca lui Mircea cel Bătrîn: o groapă descoperită la Vădastra	1	83—92
Morintz Sebastian	(vezi Roman Petre)	3	373—405
Poenaru-Bordea Gh.	(vezi G. Popilian)	2	239—257
Popilian G. și Gh. Poenaru-Bordea	Date noi privind cultele de la Romula-Malva în lumina vaselor cu figuri în relief	2	239—257

Roman Petre, Sebastian Morintz şi D. Berciu	Cultura Cernavoda II. Aşezarea din sectorul *b* de la Cernavoda	3	373—405
Roman Petre, Ianos Pál, Horváth Csábo	Cultura Jigodin	4	559—574
Sanie Silviu	Importuri elenistice şi romane în cîteva cetăţi şi aşezări dacice din Moldova	3	407—434
Sâmpetru M.	Înmormîntări pecenege din cîmpia Dunării	3	443—468
Spinei Victor	Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice. I	1	57—81
Spinei Victor	Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice. II	2	259—282
Vulpe A.	Începuturile metalurgiei aramei în spaţiul carpato-dunărean	2	217—237

DISCUŢII

Aricescu Andrei	Adnotări epigrafice	1	111—118
Aricescu Andrei	Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei	3	485—493
Bakó Geza	Despre datarea mormintelor din secolul al VII-lea de la Vereşmort (com. Unirea)	4	643—651
Barnea I.	Un *martyrium* descoperit la Niculiţel (jud. Tulcea)	1	123—126
Barnea I.	Din nou despre tratarea valului şi a bisericuţei treflate de la Niculiţel	2	311—315
Bucovală Mihai	Notă la un articol	1	119—121
Diaconu Petre	O importantă contribuţie la cunoaşterea modului de producţie tributal	2	331—335
Diaconu P.	Despre data pătimirii lui Zotikos, Attalos, Kamasis şi Philipos	4	633—641
Dumitrescu Vladimir	Răspuns fără maxime latineşti la o replică ce abuzează de ele	3	469—475
Harhoiu Radu	Unele observaţii în legătură cu fibula cu butoni în formă de ceapă	2	321—322
Horedt K.	Cu privire la interpretarea unor ştampile epigrafice	1	109—110
Horedt K.	Interpretări arheologice. II	2	299—310
Leahu Valeriu	Cu privire la conceptul „perioada de trecere la epoca fierului'' pe teritoriul României	3	477—484
Suceveanu Al.	Un mormînt din secolul XI e.n. la Histria	3	495—502

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

Radu Ortansa	Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiş)	3	503—520

NOTE

Baraschi Silvia	O ştampilă de bronz de la Păcuiul lui Soare	3	541—544
Bichir Gh.	(vezi Comşa Maria)	2	317—322
Bobi Victor	(vezi Chiţescu Maria)	1	131—132
Chicideanu Ion	Două topoare de aramă descoperite la Brăteşti (jud. Dîmboviţa)	3	521—525
Chirica V.	Piese bifaciale din paleoliticul superior descoperite în regiunea de nord a Moldovei	1	93—101
Chiţescu Maria şi Bobi Victor	O monedă inedită emisă de oraşul Histria în timpul lui Caracalla	1	131—132
Comşa Maria şi Gh. Bichir	Date preliminare cu privire la necropola de la Păuleasca	2	317—320
Culică Vasile	Obiecte ceramice cu aspect de calapod din aşezarea neolitică de la Cuneşti	1	103—108
Dicu I. Paul	Noi descoperiri de unelte atribuite paleoliticului inferior pe cursul mediu al Argeşului	4	653—658
Ignat Mircea	Descoperirile din Laténe-ul timpuriu de la Bosanci (jud. Suceava)	3	533—537
Iuliu Paul	Un cioplitor atribuit paleoliticului inferior descoperit în jud. Sibiu	1	127—129
Jude Maria M.	Cîteva monumente sculpturale de la Potaissa	4	659—661
Matei M.D.	O nouă stemă cu pisanie de la Ştefan cel Mare descoperită la Cetatea de scaun a Sucevei	2	323—329
Milea Zaharia	Un coronament de altar funerar descoperit la Potaissa	3	539—540
Mitrea Ioan	Cîteva fibule romano-bizantine descoperite în Moldova	4	663—666
Moscalu Emil	Locuirea getică de la Cernica	2	291—298
Popa Radu	O sobă cu cahle-oală din secolul XIV la Cuhea-Maramureş	4	671—679
Székely Zoltan	Vase greceşti şi imitaţii de la Cernat şi Poian (jud. Covasna)	3	527—531
Şerbănescu Done	Morminte din perioada prefeudală descoperite la Chirnogi (jud. Ilfov)	4	667—670
Tudor Ersilia	Un mormînt de la începutul epocii bronzului descoperit la Răcăciuni (jud. Bacău)	2	283—289

CRONICĂ

Bucur Mitrea	Descoperiri de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România	1	133—152

RECENZII

Babeş Mircea	Rolf Hachmann, *Die Germanen*	1	166—168
Babeş Mircea	Ion Ioniţă, *Das Gräberfeld von Independenţa* (*Walachei*). *Zur relativen Chronologie und zu der Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Cernjachov-Sîntana de Mureş-Kultur*	4	684—689
Baraschi Silvia	Dymaczewska U., *Ceramika z osady sredniowiecznej w Styrmen, okreg Ruse (Bulgaria)*	2	348—350
Cârciumaru Marin	Bruno Bastin, *La chronostratigraphie du Würm en Belgique à la lumiere de la pallinologie des loess et limons*	1	153—157
Ciuceanu Radu	*Arheologia Moldovei*, VII	2	350—355
Diaconu Petre	Bibliotheca Historica Romaniae	4	689—690
Dumitrescu Vladimir	Deutsche Historiker Gesellschaft, *Evolution und Revolution im Alten Orient und in Europa. Das Neolithikum als historische Erscheinung*,	1	157—164
Dumitrescu Vladimir	Burchard Brentjes, *Von Shanidar bis Akkad*	2	337—344
Gudea N.	Werner Hilgers, *Lateinische Gefässnamen. Bezeichnungen, Function und Form römischer Gefässe nach den antiken Schriftquellen*	2	347—348
Gudea N.	Astrid Böhme, *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel*	3	546—548
Gudea N.	Wilhelm Schleiermaher, *Cambodunum-Kempten. Eine römische Stadt im Algäu*	4	681—682
Mitrea Bucur	T.D. Zlatkovskaia, *Voznikovenie gosudarstva u Frakiiţev, VII—V vv. do n.e.*	1	164—166
Poenaru-Bordea Gh.	Giovanni Gorini, *Monete antiche a Padova*	4	682—684
Tudor Ersilia	Peter Harbison, *The daggers and the halberds of Early Bronze Age in Ireland*	2	344
Tudor Ersilia	Peter Harbison, *The axes of Early Bronze Age in Ireland*	2	344—347
Tzony Magda	M.J. Vermaseren, *Mithriaca I. The Mithraeum at S. Maria Capua Vetere*	1	169—174
Vulpe A.	Friedrich-Wilhelm von Hase, *Die Trensen der Früheisenzeit in Italien*	3	545—546

NOTE BIBLIOGRAFICE

	Note bibliografice	2	355—358
	Note bibliografice	3	549—554
	Note bibliografice	4	691—692

★

	CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE	2	359—366
Radu Vulpe	În amintirea lui Vasile Pârvan	1	2—4
Dorin Popescu	Necrolog la Constantin Daicoviciu	4	693—695

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL" – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ROMPRESFILATELIA", boîte postale 2001 – telex 011631 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, str. Gutenberg 3 bis, sectorul VI.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
str. Gutenberg 3 bis – Bucureşti –
tel. 16. 40. 79

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p., 45 lei; vol. II, 1962, 1 150 p., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 1963, 336 p., vol. II, ed. a 2-a, 552 p.; vol. I şi II, 65,60 lei.

* * * **Inventaria Archaeologica**, fasc. 1, 1966, 5,47 lei; fasc. 2, 1966, 4 lei; fasc. 3, 1967, 4 lei; fasc. 4, 1967, 5,25 lei; fasc. 5, 1968, 6 lei; fasc. 6, 1971, 4,25 lei; fasc.7, 1971, 4,25 lei.

* * * **Fontes Historiae daco-romane** (a. 300 — a. 1000), II, 1970, 43 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. VI, 1969, 342 p., 36 lei; vol. VII, 1972, 404 p., 43 lei.

* * * **Materiale şi cercetări arheologice**, vol. IX, 1970, 535 p., 82 lei.

* * * **Studii şi cercetări de numismatică**, vol. V, 1971, 483 p., 39 lei.

* * * **Historica**, vol. I, 1970, 199 p., 11 lei; vol. II, 1971, 323 p., 16,50 lei.

D.M. PIPPIDI şi D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, „Bibliotheca Historica Romaniae", II, 1965, 344 p., 28 lei.

RADU VULPE şi ION BARNEA, **Din istoria Dobrogei**, vol. II, „Bibliotheca Historica Romaniae", IV, 1968, 591 p., 42 lei.

I. BARNEA şi ŞT. ŞTEFĂNESCU, **Din istoria Dobrogei**, vol. III, „Bibliotheca Historica Romaniae", IX, 1971, 441 p., 37 lei.

I.I. RUSSU, **Ilirii, Istoria — limba şi onomastica — romanizarea**, 1969, 302 p., 21,50 lei.

D. BERCIU, **Arta traco-getică**, 1969, 234 p., 31 lei.

AL. PĂUNESCU, **Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României**, 1970, 359 p., 27 lei.

RADU POPA, **Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea**, 1970, 304 p., 21,50 lei.

CONSTANTIN PORFIROGENETUL, **Carte de învăţătură pentru fiul său Romanos**, traducere de Vasile Grecu, 1971, 122 p., 6,50 lei.

D. PROTASE, **Riturile funerare la daci şi daco-romani**, 1971, 221 p., 21 lei.

P. DIACONU şi D. VÎLCEANU, **Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină**, vol. I, 1972, 279 p., 31 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn**, 1972, 311 p., 32 lei.

C. PREDA, **Monedele geto-dacilor**, 1973, 564 p., 62 lei.

C. PREDA, H. NUBAR, **Histria**, III, 1973, 259 p., 27 lei.

GH. BICHIR, **Cultura carpică**, 1973 412 p., 50 lei.

LIGIA BÎRZU, **Continuitatea elementului autohton în Transilvania (cimitirul 1 de la Bratei)**, 1973, 308 p., 7 pl., 32 lei.

S C I V, tomul 24, Nr. 4, Bucureşti, 1973, 557 — 704.

I. P. Informaţia c. 3878

48 828

Lei 25.—